

16 КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 16.

БРАСТВО

„БРАТ ЈЕ МНО КОЈЕ ВЕРЕ БИО“

VI

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1894.

Цена **два динара** за оне који нису чланови
Друштва Светог Саве.

У „Браство“ светосавскога Друштва примају се :

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или појединачна места, чим било знаменита за српски народ.

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новијим и најновијим ; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника, и других заслужних родољуба;

3., Народне песме, приповетке, пословице и загонетке ; популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме, приче и расправе ;

5., Чланци и из других наука, писани за народ, с намером : или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радност и умни развитак српскога народа.

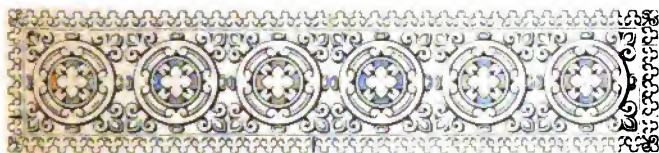
У свима књижевним прилозима треба имати на уму овај велики патриотски задатак, који је Друштво Светога Саве узело на се. — Примљеним за „Браство“ списима даје се награда по 60 динара од штампана табак.

Из основних правила Друштва Светога Саве :

Чл. 11. Члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња сваки пријатељ Српства и његове народне просвете.

Чланови су друштва :

- а.) **Добротвори**, који једном за свагда даду *пет стотина* динара ;
- б.) **Утемељачи**, који једном за свагда положи *сто* динара улога или по 25 динара годишње за 4 године ;
- в.) **Редовни**, који дају годишње *пет* динара улога.

ПРИВИЂЕЊА

Посвећено г. Михаилу Павловићу трговцу у Београду.

I.

Мрачна је поноћ . . .
Студени вихар улице шиба,
Заружен са снегом, јатаком љутим;
Промрзло тело полако гиба,
Савесни стражар с гуњцем продргим
Одједном преста силени хук,
Па као оно изгладнели вук,
Узверен стражар опружи шију:
Пред собом страшну он виде змију! . . .
Утвора ова сатанске кухи,
Док цели њезин још спава сој,
Бујати поче снагом и дужи,
Мењати тела паклени крој.
Голема стаја к'о усправљен стуб,
Свијена при том у колут,
Отровни свој је испружила зуб,
Крвавом пеном обасут.

викну стражар:

а желиш овде немани худа,
а л' ти срца зар мога крв? . . .

Дуго ти чекат' до срашног суда,
Зар одмах да те нахрани црв?!...
А змија рече:
„Свирене људске пакости
Огрови ја сам плод,
Грдила, греха и страсти,
Силни сам водовод...
Чедо сам злобе, и црна пакла,
Милости немам, но само зла,
Убијам веру, обарам над,
Зовем се: глад!...“
То рече неман, па у ковитлац
Вртећи телом одлете стрв;
Стражару јадном следи с' на пречац,
Мозак и крв!...
Још виде само као кроз маглу,
Где неман оде у песников сган;
Заклопи за тим промрзле очи...
На снег се сруши... у вечни сан!....

II

Кроз тмину ноћну, у малом стану,
Заснале деце чује се дах;
Главу је сваком чисту, опрану,
Материн уздах љубио плах!...
Уз недра мајке сневаху тио...
Анђели мали, тај божји дар,
Љупко се смешни образ им мио,
Свеглуца па њем' невини жар...
Ох дивне среће!...
И нема свеће,
Но мајчин чио што ствара мар;
Кад нега мајке уклања стид,
На месту своје свака је ствар,

Отворен деци зарана вид!...
 Благословена да си мајчице
 Задатак која познајеш свој.
 У друштву твоје миле дечице,
 Најлепши је за те перивој!...

*

На пољу поче вихар изнова
 С бесом се хладним побио бес...
 Од љуте борбе ових дивова,
 Прозора трошних ори се трес!...
 Па духну север немило,
 Угаси собње кандило!...

*

Тада, чим наста мрачно мртвило,
 Униће немањ, те опусти дом,
 Сву храну затре ово грдило,
 Не нада с' ниво госту незваном!...
 Ал' два су ока све то гледала:
 Песник је будан стојао,
 Јадима док му с' мис'о предала,
 Гласно је часе бројао...
 Уздахну тешко...
 Зајеча болом пресвиса,
 Задрхта грчем недиса,
 Срце витешко!...
 Па јекну песник:
 „Свемоћна сило стира,
 Велики творче свемира,
 Ти, коме је само ово
 То грдно сунце високо,
 Престолу сада пусти твом,
 Сићушни да приђе атом!...
 Реци ми снаго снага свих,

Непобедних и сломљених,
 Камо нас води тог жића смер?...
 Остаје л' човек и даље звер?...
 Има ли усуд и даљи циљ?...
 Кад престаје јада изобиљ?...
 Хоће ли дуго још владат мрак?...
 Просвете кад ће синути зрак?...
 Одмењут' кад ће срца камена,
 Њихова згаснут' злоба пламена?...
 Хоћу ли срећан икад још бит'?...
 У срећи своје све загрлит'?...
 И наћи мира живогу свом.
 Избећи тешки судбине слом?...“

*

Заблиста стан...
 К'о укопан,
 На месту јада, песник задивљен,
 Угледа појав, Богом оживљен:
 Заносно бајна, та лепега цвет!...
 Песнику мома дође у сусрет...
 К'о пена бела морскијех вала,
 Нешумно, лако, пред њим је стала;
 Па тихо, к'о струја вира,
 Умилним гласом зефира,
 Прозбори мома:
 „Пошла сам о'ма,
 Чим зачух твојих вапаја јек;
 Послао вишњи мене је Бог,
 Ја носим срдашћу твоме лек,
 Лишавам бола те немилог!...
 Сигуран лек је мој:
 Са чела брише зној,
 Сужава грешну жуд,
 Са срца скида студ;

Тамани лажни стид,
 Слепилу даје вид,
 Подиже ведри мар,
 Под ноге баца квар;
 Невоље блажи јед,
 Што ј' пелен, бива мсд!...“
 Узвиену песник:
 „Ах, реци, ко си небески створе,
 Оваке дивне што збориш зборе?...
 А мома рече:
 Ја свако вече,
 Невидно стојим уз вредне људе,
 Уморни њихов да крепим сан;
 Са мном се опет ујутру буде,
 Осване сваком ведрији дан!...
Нада се зовем,
 Добрима говем;
 Мноме се снажи,
 Ко лека тражи!...“

*

И нестала мила сен...
 А песник окрепљен,
 (Јер само ј' њему с висина дато,
 Издржат' муке највећи збир,)

Ижљуби своје заспало злато...
 И наста опет потпуни мир!...

III

Народе српски, биљко дивотна!...
 Ветрова страшних жртво невина,
 Витештва твоја борба животна,
 јаде јади, није првина!...
 о си борче, без *наде* био,

На камен голи сузе си лио,
 Без оца, мајке, и добра брата,
 Куц'о си заман на туђа врата;
 Разбио груди о јада стење,
 У помоћ нико теби да крене;
 Сам си се јадан бранити знао,
 Заблуде туђе крвљу си прао;
 Кињен и мучен срце си стег'о,
 С мегдана орле, ти ниси бег'о;
 Па када твоје сломи се крило.
 Ти само знадеш како т' је било!...

*

Народе српски, боре поносни!...
 Све гране шљуби на врху твом:
 Стреси са себе песак несносни,
 Навејан љуто злобом душманском!...
 Засушит' нигда стабло ти неће,
 Светога творац и тебе креће;
Нада ти даје животну силу,
 Прећ' ћеш са њоме Харивду, Скилу!...
 Запојен њоме дивом ћеш бити,
 Могнеш ли с' њоме још двоје слити:
Веру и *љубав*, алама оба,
 Вечнога тад' се ти не бој гроба!...

На Васкрс 1893 г.
 у Београду.

Стеван Ј. Јевтић.

КРВ ЗА РОД
МЕЛОДРАМА ИЗ НАРОДНОГ ЖИВОТА

ОД
ЉУБИНКА

Л И Ц А

Чича **Марко Радојковић**, сељак осредњег стања и старешина задруге «Радојковића.»

Рајка, његова жена.

Иван {
Зоран { синови њихови.

Милена {
Станија { снахе.

Радак, коморчија.

Илија {
Цветан { војници.
Јован }

Милунка, вереница Илија.

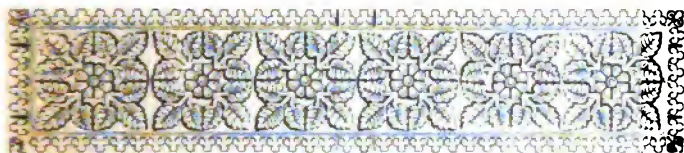
Иванка, жена Цветанова.

Живан, сеоски кмет.

Ива, гојдани.

Селаџи. Сељаци. Одборници.

Догађа се пред кућом чича Маринковом у једном селу у Србији, за време српско-турског рата 1876 год.

ЧИН ПРВИ

„РАСТАНАК“

ТРЕМ ПРЕД КУКОМ ЧИЧА МАРКА ПО СЕЉАЧКИ ИЗВЕДЕН НА ВИШЕ ДРВЕНИХ СТУБОВА. ИЗГЛЕД ЈЕ ОВОГА ТРЕМА НА ШЉИВИК, КОЈИ СЕ ПРЕД ЊИМ ПРОСТИРЕ. ИСПОД ТРЕМА СА СТРАНЕ ОД ГЛЕДАЛАЦА ВИДЕ СЕ ВРАТА ОД ПОДРУМА.

Појава прва.

ЈУТРО. КРОЗ ШЉИВИК ПАДАЈУ НА ТРЕМ ПРВИ СУНЧАНИ ЗРАЦИ. У ДАЉИНИ СЕ ЧУЈУ: ПЕСМЕ, ФРУЛЕ, ГАЈАКЕ И ВЕСЕЛИ УСКЛИЦИ. ПОД ТРЕМОМ СТОЈИ ЧИЧА МАРКО У ЧИСТОМ СЕЉАЧКОМ РУХУ. СЕДЕ ВЛАСИ ПАДАЈУ МУ ПО РАМЕНИМА; ОСЛАЊА СЕ НА ШТАП.

Чича Марко

(Уз тиху мелодрамску музику)

И он ће ићи!...

Четир' сам сина у бој послао,
Само ми Зоран дома остао;
Потпора моје трошне старости.
Потоњи зрачак моје радости —

И он ће ићи!...

Сина га вуче у бој пламени,
'рце болом камени;

А мени жалост душу сатире,
 Ох, ала тешко старац умире !...
 Душа ми цвила с јада големи'.
 Тешка се туга свила у мени.
 Чегир' ми бора вихар обори,
 Ма шта то маниг старац говори ?
 Четир' му стуба дома сирота,
 Сад бране земљу.... Није л' дивота ?!
 За народ српски чегир' живота !...

тужно

И пети дајем ... Још је тако млад,
 Он ми је миље, живог, срећа, над !...
 И њега шаљем да окуша лег,
 Да л' ће ми тамо свенуг' румен цвет ?
 Да л' ће се једап врати' дому свом,
 Да склопи очи оцу несрећном !...

(Појави се, али се брзо прибере и брзо говори.)

На страну тугу, Боже опрости !...
 Ох, иди, иди моја радости !
 Душман се силан на нас дигао.
 Граници српској већ је стигао....
 Ох, иди сине, иди Зоране,
 Издајник који дома остане !...

Музика престаје.

Појава друга.

(Улази Милена)

Милена

Ту ли си, бабо ?

Марко

Ту сам, Милена !

Милена

Тако ти Бога, славе, имена !
Ох, кажи деда, својој снаици,
Хоће л' и Зоран с друштвом граници ?

Марко

Умир' се, чедо, немој јадати,
Немој у нове слутње падати !
Па ако иде ! — Тешто.... нек' иде,
Нек' старом оцу људи завиде :
Пет је синова, што им с' радов'о,
Српскоме роду вољно даров'о !...

Милена.

Ох, немој тако, деда, зборити.
Немој ми душу јадом морити !...
Хоће л' Србија мањом постати,
Ако ће Зоран дома остати ?

Марко (с прескором)

Не збори тако, жено манита,
Зар неће твоја једра ланита,
Црвенет' онда — чујеш, Милена,
Кад за њим проспу ружна имена,
Кад рекну други : ми смо с' борили,
Крај нас се громки јечи хорили,
Пуцале пушке — топ је грувао,
А твој је Зоран кућу чувао !

Милена (болно јеца)

Ах, хоће, хоће !

Марко (наставља)

Зар не би стидом образ горео.
би те други 'вако корео :
— на твоје сузе дирнуше,

Кад му се браћа у бој випуше ;
 Па оста дома — јад га споао,
 Када је други рана допао ?...

Милена (савлађујући себе, поносно)

Хвала ти, деда — реч ти светиња,
 За час ме зане слутња детиња —
 Нек' иде... ако... за то с' и роди,
 Да живот даде српској слободи !

Марко (потресен, прилази Милени и загрли је)

Српкиња права тако говори...
 И моје срце пламом разгори,
 Кроз тело нов ми живот пролази --
 Осећам....

Милена.

Пути, Зоран долази !

Појава трећа.

Зоран и Рајка.

Рајка (кроз плач)

Ох, стани, стани, надо милена,
 Поносе драги нашег имена,
 Жељна је мајка неге, обране,
 Остани дома сине, Зоране !...

Зоран.

Не могу, мајко, веруј, не могу,
 Грешан бих био роду и Богу,
 Кад не бих с браћом у бој пошао,
 Зашто сам мајко овде дошао ?
 Ој, за то, мајко, да ми опростиш.

Да ми у Бога милост испросиш
Па збогом, мајко !...

(глас је па се за тим окреће оцу)

Оче, опрости !

(Љуби га у руку)

Што боле нижем твојој старости !

(Милена)

А и ти, љубо, цвете убави,
Спомене драги моје љубави —
Остај ми збогом !

Милена (болно јавује)

Зоран.

Сузе ? Зашто то ?

Умир' се слатка моја милошћо !...

Па чувај сина, малог Илију ;

Имамо л' од њега паду милију ?

Причај му борбу да је заволи, —

Тако се дижу српски соколи !

(Чује се труба с поља)

Време поласку !... Збогом, ох збогом !

Рајка
Милена { кроз плач

Тешко се нама растаг' са тобом !

Појава четврта.

Улазе : Илија, Јова, Цветан и још доста младића из села, а међу њима : девојке, жене и старице. Види се у гомили и појоји старац. Женскиње и старице тужне су и плачне. Сви носе понуде својима и ките их цвећем. У гомили је и Ива сеоски гађаш.

Чича Марко (раздраган)

... дошли, драги синови,
и, видим, спремни готови !

Ха, тако, децо !... Бог вас пратио,
 Па нам се сваки дома врагио !...
 Дед, бако, вина... снахо, чутуре,
 Врањ удри одмах, бако, у буре...
 Нек пију деца....

(Рајка и Милена силазе у подрум и за мало па се враћају са
 грдним чугурама.)

У коло синци !

Ој, у коло млади освегници —
 И ја ћу с вама !

(Иви)

Дед' дуни Иво,

Ал' прво, сине, натегни живо !

(додаје му чутуру, а Рајка са Миленом обређују остале)

Ха, тако, тако... сад почни једну,

Ама онако по твојски вредну !...

У коло, децо... ја ћу повести,

С вама ћу слатки часак провести !

(Ива засвира коло ; сви се хвагају. Чича Марко води, али
 тешко и тремо.)

Песма уз коло.

Хор.

„Хајд поведи, деда, коло,

„Ситно коло — наоколо !

„Крај тебе је снага јака,

„Све то јунак до јунака.

„Коло, коло,

„Наоколо !...

„Нек' се чује на све стране,

„Како Срби земљу бране !...“

(После песме вичу : живео деда Марко ! Чутуре се опет
 обређују.)

Илија (накривив шајкачу.

Пођимо, дакле, брате Зоране!
 Кад сутра нова зора осване,
 Ко знаде где ће све нас затећи?

Милунка (очајно прилази Илији.

Не могу збогом теби изрећи...
 Тек седам дана ми смо верени,
 Ти си истрг'o срце у мени!..

(Хвата га грчевито за руке)

Иванка (кити цвећем Цветана

Збогом ми пош'о, снаго, животе.
 Шта ће без тебе наше сироте?

Цветан (свечано.

Од свог ми ова деца милија,
 Ал' народ зове, зове Србија!...

Чича Марко бурно ступа у средину. Женске се групишу на леву, а мушки на десну страну позорнице. Уздигнуо главу.

Лице му озарено свегигељским сјајем. — Огежући!

„Ал' народ зове, — зове Србија!!“

(громко)

Да ли је наша земља нрџија,
 Коју уз мираз другом дадоше?
 Ох, за њу многи Срби падоше!
 Свака је стопа сузом квашена,
 Конитом турског хата гажена...
 Били смо робље....
 А земља цела гомемо гробље!
 Љубе је наше Турчин љубио,
 Главе је наше целат рубио...
 сада опет спрема окове,
 нам из жила цеди сокове...

Ој, напред Станко, Јово, Илија,
Народ вас зове, зове Србија.

Сви.

Напред ! Напред !

Музика — песма.

Хор.

„Напред ! Напред !

„Отаџбина зове синке

„Да с Турчином бојак бију...

(женске)

„Ми смо, браћо, шумадинке. —

„Напред, напред за Србију !

(мушки)

„Кад малакшу груди жарке.

„Клоне рука, срце наше...

(женске)

„Бићемо вам болничарке, —

„Видаћемо ране ваше !

Хор.

„Заставе се свуда вију,

„Напред, напред за Србију !“

(Опрангајући се одлазе са усклицима : за милу нашу Србију,
напред, напред.)

Појава пета

Чича Марко сам.

Чича Марко (гласа дуго за гомилом, па онда из гласа
викне)

Напред, напред за Србију !

(Хоће да пође у напред али му ноге клепају)

Шта ми је сада?... Ноге клепају,
 А груди старе болом јецају...
 Не видим ништа... мрак ми на очи,
 Из груди хоће срце д' искочи !..
 Где ми је Иван, Јанко, Видоје ?
 Где ми је Зоран, где је Радоје ?
 Синова пет сам кршних имао,
 На крилу мале увек њихао,
 Њима се тако — тако радов'о,
 На све сам вољно роду даров'о !...

(тихо)

Нек' иду — ако....

(зацелу се у плачу)

Децо, радости,
 Потпоре моје трошне старости,
 Бар да је један дома остао,
 Отац би мирно с душом с' растао !...

(После тешке душевне борбе)

Нашто су сузе ? Хој, и ја сам био,
 Млађан и бујан, напредан, чино...
 Сећам се добро турских синџира. —
 И' онда клепала са манастира,
 Која нас на збор звала по ноћи !..
 Тешко нам било до храма доћи, —
 Ал' сви смо били на послу вредни
 Ал' сви смо били освете жедни !
 Једна нам мис'о крепила груди :
 Да с' цела раја из сна пробуди,
 Да јекну пушке... прсну синџири,
 Пропевају бели манастири...
 Да Србин већ'о кличе у лугу,
 Не зна јаде, болове, тугу,

Да сузом светлом ороси гробље,
Да више турско не буде робље !...

(с поносом)

То беше доба надања златна,
Од мушког гласа дрктаху платна
На старом храму — тамо далеко ;
И тад је „Коца Милош“ изрек'о :
Држ'те се сложено... крв ће плинати,
Сви ћемо сада храбро гинути !...
За земљу српску — за род милени,
Закунте с', браћо, овде ви мени,
Заповест моју да ћет' слушати,
У ватри живој челик кушати !...
И сви су вољно, славно гинули !

(горко)

Ал' ти су дани давно минули !
Гробови стоје — споменик живи,
Да им се српски подмладак диви !...

(благо)

Ох, иди сине... соколе мио,
Бог те — благословио !...

Појава шеста.

(Враћа се Рајка и Милена. Обе су плачне).

Рајка.

Одоше !...

Милена.

Одоше мајко !...

Рајка (бризне у плач)

Ах, тешко мени !

Чича Марко.

Не плачи, Рајка !...
Бог ће нам чуват' дичне соводе !

Рајка.

Ко може пустом срцу д' одоле ?
Сузе ми саме теку из ока....

Чича Марко.

На нашем срцу рана ј' дубока !...
Ал' нашто сузе ?... Зар сад плакати,
Када се треба само надати,
Да нам се деца врате весела,
Исуса живог сила распела.
Па га је божја рука васкрсла !
У прах се тада чега распрсла !
Мол'мо се њему, Богу јакоме !...
(Скине вес и моли се Богу уз пратњу тихе мелодрамске
музике)

Ти, што судиш свима, свакоме !
Врати нам дома децу милену,
Да слава бруји твоме имену !...
О теби ропске душе сневају,
Па милост твоју песмом певају !
Смилуј се, оче, на нас сироте,
Одржи деци младе животе !...

(музика престаје)

(Чича Марко, Рајка и Милена крсте се. Почивка.)

Рајка.

Сад ми је лакше... Хвала, госпoде !

Чича Марко (свечано)

а нам бранич српске слободе !

Узлена (у страху)

Док сам ја овде, неће се ништа догодити.

Тата Марко (у страху)

Не знам... али ја сам овде...
Ја сам овде... али ја сам овде...

Узлена

Ја сам овде... али ја сам овде...
Ја сам овде... али ја сам овде...
Ја сам овде... али ја сам овде...
Ја сам овде... али ја сам овде...

Рајка (у страху)

Ја сам овде... али ја сам овде...

Узлена

Ја сам овде... али ја сам овде...

Тата Марко

Док сам ја овде, неће се ништа догодити.

Узлена

Не видим... али је већ близу вратница :
Ја сам овде... али ја сам овде...

Рајка (стресени)

Ја сам овде... али ја сам овде...
Ох, тешко мени, помрачи ми дан !...

Тата Марко (у страху)

Ко је ?...

Узлена

Чича Марко.

(Прилази брзо првом стубу и гледа ; брише очи, па онда непрекидано говори.)

Не видим ништа ?

Ко је ?

Милена (врише)

Иван !

Чича Марко.

Он ? !

Рајка.

Он ? !

Чича Марко.

Хвала ти Боже !... Иван ми је жив !

(Тишина)

(Сви у страху гледају на врата).

Да л' нам је јако болан соко жив ?...

Рајка.

Не питај, не знам... Чекај један час !

Глас Иванов (с поља)

Бабо ! Мајко !

Рајка.

Ах, то је његов глас !

Појава седма.

Улази Иван у војничком извештаном руху, ослањајући се на два сељака. Ранен је, блед и увео.

Рајка (полети Ивану и падне му на груди)

Сине мој !

Иван (уверено гледа)

А бабо где је ?

Чича Марко (посрћући дође до Ивана и загрли га)

Ту је, Иване... Камо да није !

Ал' ти си болан ?

(Загледа га)

Ах, где рана, крв...

Иван.

Рани ме, бабо, азијатска стрв...

Тешко ми јако... спремите постељу.

Рајка.

Одмах ћу твоју испунити жељу !

Хајмо, снахо...

(у поласку)

Ах, како је блед !

Срце ми хладно — хладно као лед !

(Оде с Миленом)

Чича Марко, Иван и два сељака, који га придржавају,

Чича Марко (гледа у Ивана са саучешћем, прилази му и подиже косу са чела — благо)

А како, сине, рана допаде ?

Иван (прибира снагу и непрекидао говори)

Шанац нам један, бабо, пропаде !

К'о вихар када храниће обори,

Тако падаху наши злотвори !

Крв за час целу земљу обоји,

А турска чета шанац освоји...

Бранећи барјак — знамен Србина,

Дочеках тана једног Турчина !

За тим сам јоште рана допао,

Можда би тамо на век остао,
 Да ме брат Јанко није изнео,
 Па с муком у наш логор однео ! —
 Испуних, бабо, свету залогу...
 Ал' сад опрости... више не могу !

Чича Марко (прикрива сузе)

Одмор'се мало, биће добро све,
 У соби ено меке постеље !
 Полако само, драги сине мој,
 Кад снагу вратиш... причаћеш ми бој !

(Одведу сви Ивана онамо, куда је Рајка са Миленом
 отишла).

Појава осма.

Станицја (задувана осврће се на све стране)

Каза ми сада тетка Милана,
 Да су довели браца Ивана —
 Ранише, вели, баби сокола,
 Али ће рани бити пребола ;
 Снагу ће вратит', остати нам жив,
 Ох, Бог је добар, добар, милостив !

Појава девета.

Долази Радак.

Радак.

Помози Бог...

Станицја.

Бог ти помог'о !

Радак.

А би помог'о — не би одмог'о.

(за себе)

Сад ћу јој пустит' змију у недра :
 Доста је била блага и ведре,
 Нек' сада пати ! Моје срце зна,
 Како је до сад силно љубљах ја !
 Смишљеног гласа овај грозан јек,
 Нека јој сруши цео млади век !

Станија.

Не збори тако, грешни Радаче !

Радак (притворно)

Ил' боље реци : — бедни лудаче !

Станија.

Ма шта је теби ?... Чудног говора ?!
 Зар се вратила твоја комора ?

Радак.

Био сам тамо... близу Извора...
 Ал' то је битка !... Боже 'вала ти !
 Ма то се не да причом казати !
 Фијуче танад... прште шрапнеле ;
 Многе су наше у гроб однеле...
 Тамо сам вид'о...

Станија.

Њега ? Видоја ?

Радак.

Јест, њега... ал' је...

Станија (стрепећи)

Пао сред боја ?!

Радак (вргн главом — лукаво)

Еј, није... није... камо да јесте,
Био би вредан своје невесте...
Ал' 'вако... прости....

Станицја (кршећи руке)

Само говори!
Да ли га турско танае обори?

Радак (околишећи)

Знаш... неки... што су земљу бранили
У прсте сами себе ранили...
Хтедоше с' тако дома вратити,
Не знајућ' да ће главом платити....
Ал' војска... закон...

Станицја (као ван себе)

Зар и он себе срамно обрани?!

Радак.

Тако је, снахо, враг га понео, —
И њему куршум палац однео...
Боље да је к'о роб камен туцао,
Него на себе што је пуцао!

Станицја (једва се чује)

Па даље... даље...

Радак (са притајаном радошћу)

Сви смо гледали,
Бада су их редом стрелци стрељали...

Станицја (ужаснута)

стрељали!... Ах!...

(покрије лице рукама)

Јао ! Лакше срце ти,
Немој ми тако јако куцати !

(тихо)

Он ме је вол'о... силно и страшно !
Па сада сврши — сврши ужасно !
На мом се срцу туга савила,
Љубав му млађан живот убила !

(тргне се па онда бурно)

Ха, љубав није била за њега
Отаџбина је преча од свега !

(смеје се као у лудилу)

Стрељали, велиш ?... Ако, Радаче !
За *таквим* мужем жена не плаче !...
Ја сам га некад тако љубила,
Ал' би га за то о' час убила !...
Стрељали њега ?...

(грохотом се смеје)

Па баш стрељали ?
И ви сте овај ужас гледали ?...
Ха, ха, ха, ако... ал' се прослави !
Ал' свет'о спомен мени остави !
Стрељали ?...

(Прилази Радаку и хвата га грчевито за руке)

Је ли ? Да л' се заплака ?
Жена сам море славног јунака !...

(полеги вратима, на која је чича Марко отишао)

Красног ми, деда, имаш порода ;
Муж ми је ругло свога народа ?

(посрне ; Радак је приржи)

Радак (за себе ; тронут)

Ох, ала пати ! Огда ме је жао !
За њене муке ја бих своје дао !

(с триумфом)

Па нек' пати ! И мене туга слāма,
Моје су сузе у њеним сузама !

Појава десета.

Долази чича Марко.

Чича Марко.

Каква је вика овде на пољу ?

Станија (бурно јавкне)

Чича Марко.

Да л' имаш, снахо, какву невољу ?
Бледа си, тужна... шта је ?...

Станија (тргне се од Радака и прилази чича Марку)

Не збори !

Један ми часак срећу обори !...

(Стане одважно пред чича Марка и гледа га право у очи).

Да л' би свом сину ране видао,
Када би своју земљу издао ?
Да л' би га и тад, деда, љубио ?

Чича Марко (одлучно)

Ја бих га овом руком убио !...

Станија (као у лудилу)

Ха, право велиш !... Свота убити !
Ће још таку нѐман љубити ?!

Ох, слушај, деда, па се камени...
И моје срце дршће у мени !...

(отежући)

За колац мога мужа везаше.
Па онда срамно... срамно стрељаше...

Чича Марко (задрхће)

Кога ? Видоја ! Не ! То је варка !
Зар један син Радојковић Марка
Да је издајник ? Не, и опег, не !

Радак (притворно)

Умир' се стари, — истина је све !

Чича Марко (скрушен)

Истина, велиш ? Ах, тешко мени !

(падне на столицу)

Станицја (сегив се нечега)

Ха, једне ствари
Његове више нећу гледати ;
Све ћу их бесном огњу предати !
Нек' горе као душа у мени !
Шта ће ми ови мрски спомени ?
Зар неће рубља онај бели лик'
Шаптат' ми увек : муж ти издајник ?
Нек' гори као душа у мени,
Шта ће ми ови мрски спомени ?!

брзо оде'

Чича Марко (као да се из сна буди)

Шта рече она ? Ватра, пламен, дим ?

(гаре очи)

Куд оде... реци... ја је не видим ?

Радак (тихо)

Затрчах много! — Болс да сам ма̀н'о;
Срце ј' овом старцу болом обу̀мано!

(полако одлази из трема)

Чича Марко.

(Дуже се полако, ослања се на штап, а седе власи падају му по раменима).

Стрељали, рече... зашто? Ха, сад знам!...
На лицу старом гори клети срам..
Разлио с' ево... осећам му жар..
И ти још живиш, тако трошан, стар?
И ти још живиш, — дишеш јоште ти?
Па докле тако бедна старости?
Зар да ме цело село презире?
Да сваки на ме прстом упире:
Марковог сина срамно стрељали!

(пође вратима па застане)

Ох, сви су моји нади пропали!

(узнерено гледа на све стране)

Ал' где је Радак?... Зар већ отиш'о?
А прави смис'о речи обиш'о...
Зашто стрељаше мага Видоја?
Да није срамно бег'о из боја,
Када је други земљу бранио?

(Глас Станијин из собе пропраћен дивљим смехом).

У прст си самог себе ранио...
Нек' гори рубље, к'о крв у мени,
Шта ће ми твоји срамни спомени?...

Чича Марко (с напрегнутом пажњом слуша речи Станијине, па очајно викне).

нио себе?... Ха, сад знадем све!...
чајник!... јао!...

(усправи се па гледа наоколо)

Гледај тамо, где!...

И ветар благи... сунца сјајни лик,
Све ми то збори: проклет издајник!

(бурно)

Ох, сине, сине, ти ми уби век,
Па проклет да си — проклет за навек!
Па проклет... јао...

(посрне, па се грчевито ухвати за стуб од трема да
не падне).

Појава једанаеста.

(Из собе излази Станија, са запањеним лучем у десној руци.
Коса јој расплетена. Изгледа као да је с ума сипала. За њом
се појави румена светлост од ватре).

Станија

Ха, тако! гори!

Нек' разнесу пеп'о вихори!...

Нек' гори све... све... к'о крв у мени, —

Шта ће ми твоја срамни спомени?!
Ха! Ха! Ха! Ха!

(Као фурија слети са трема и нестане је у шљивику. Из да-
лека се чује само њен дивљи, страховити смех).

Чича Марко (као да се пренуо иза сна)

Ко се то смеје?

(Гледа на ону страну, одакле долази пламен).

Ха, како пламен из собе греје!

Ватра?... Шта је то?...

(Из собе Иванове чује се Рајкин очајни врисак).

Овамо, Марко!

Гаси се... гаси... сунце нам јарко!...

(Чича Марко потресен, пође онамо од куда се врисак чује
па за тим се окреће на ону страну од куда пламен л...

Не зна куда ће пре).

Онамо ватра... овде тужан глас!...
 Тамо је пламен, овде смртни час!
 Ох, куд' ћу, Боже!...

Појава дванаеста.

Долази кмет Живан са неколико одборника.

Живан.

Помози Бог!

Чича Марко (једва се чује)

Бог ти помого!

(маше несвесно руком)

Гледајте тамо — тамо...

Живан (престраћен)

Ха, ватра!... Људи, брзо онамо,
 Угас'те пожар...

(Одлазе њих неколико у собу, одакле пламен избија).

Немој с' бојати,

Ја ћу ти за све добар стојати!

(околишећи удара штапом о под)

Дао је сваки, ко је што мог'о,
 Те је дечицу нашу помог'о...
 Знаш... селом... редом тако поћосмо,
 И твоме дому ево доћосмо...
 Што волиш дај нам...

Чича Марко (растројено)

Коме, Живане?

Живан.

Држави нашој...

Глас Рајкин из собе.

Сине, Иване!

Чича Марко (тихо)

Држави? —

Живан.

Јест, сена, зоби, хране...

Чича Марко (разведри се)

Све, све, Живане!

(Силази посрћући низ степенице и отвара подрум).

Силаз'те доле!... Моје то није!

Узмите вина, смока, ракије...

Све, све... узмите...

(Живан са осталима силази у подрум).

Коме дајем? Ђ'ле!

Коме сам дао своје благо све?!

Коме сам дао четири сина?!

(громко)

Живела отаџбина!...

Појава тринаеста.

(Живан са одборницима ваља бурад са вином и ракијом.

Неки носе полутке од сланине и сувога меса).

Живан.

Хвала ти, деда!

Појава четрнаеста.

(Долази Рајка бледа кршећи руке).

Рајка.

Куку! До Бога!...

Нећеш га више видет' живога!

Чича Марко (недишући)

Зар је умро?

Рајка (тужно)
Умр'о овај час!

Гласови сељака (што ваљају бурад и носе храну)
Живео деда!

Чича Марко (с уздигнутом главом)

Чујеш овај глас?

Ох, жено, жено... све сам дао, све,
На олтар наше земље рођене!

(Чују се из даљине звона са сеоске цркве. Чича Марко скинуо капу и држи склопљене руке).

Бог да те прости сине милени,
Свенулог стабла цвете румени!..
За народ паде... смрт је славна то!..
Па збогом, збогом, драга милошто!
И ја ћу вољно у бој летети,
Освету свету само желети.

(Из далека чује се глас Станијин).

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!...

Чича Марко (дигне се и сетно понавља)

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!

(бурно)

Нек' гори! Ако!... Тако и треба!
Тако ми сунца, Бога и неба,
Клећу га вазда док ме устраје..
Старога оца суза горка је,
Која се лије болно у тај мах!..
„а' стегни срце, стегни, старче, дах!

(тише)

Будимо мирни... мирни обоје,
Још живи Зоран, Јанко, Радоје!

(Звона непрестано звоне. Чича Марко у једареа се тргне
и архђућим гласом говори)

Не звон'те тако! Та доста је било!
Прво се сунце за облаке скрило!
Не звон'те више!... Ох, тише, тише...

(покрио лице рукама. Тишина. За тим прилази Рајки, која
тихо јеца, и ухвати је за руке)

Не плачи, жено!... Бог је тако хтео
Што нам је цветак тако рано свео!
Ох, све ћу дати!.. Нека, нек' носе!
Лавови стари бури пркосе!...

(одушевљено)

Да бољи дани Србији сину
Све жртвоваћу за отаџбину!

(Прилази Рајки. У тај мах улазе сељанке са босиљком и во-
штаницама у рукама. Побожно се крсте и улазе лагано у
собу где је Иван издахнуо).

(Завеса пада)

Л И Ц А

Чича Марко.

Рајка.

Милена.

Станија.

Илија, син Зоранор.

Чича Стеван, брат Марков — из Бачке.

Никола, његов син.

Радак.

Станко Јоцић, ковач у селу.

Живан, кмет сеоски.

Вића, биров.

Аранђел, сусед Марков.

Маринко Радић, сељак.

I { жена

II {

Један сељак.

Сељаци. Сељанке.

Догађа се пред ковачницом Станковом и кућом чича Марковом после три месеца.

ЧИН ДРУГИ

„К О Б Н И Г Л А С“

СЕЛО. НА ДЕСНОЈ СТРАНИ ВИДИ СЕ ЈЕДАН ДЕО КУЋЕ ЧИЧА МАРКОВЕ
СА ТРЕМОМ НАПРЕД. НА ЛЕВОЈ СТРАНИ ЈЕ КОВАЧНИЦА СТАНКА ЈО-
ЦИТА. ПРЕД КОВАЧНИЦОМ СТОЈИ ЈЕДАН ТОЧАК ЗА ОПРАВКУ И ДРУГИ
КОВАЧКИ АЛАТИ. ЈЕСЕН ЈЕ. СА ГРАНА ЛИСЈЕ ОПАЛО. ПРЕКО ПО-
ЗОРНИЦЕ ПРЕЛАЗЕ СЕЉАЦИ ХИТАЈУЋИ ПРЕД ОПШТИНСКУ КУЋУ.

Појава прва.

На позорници је сам Радак; доцније Ставко.

Радак.

Ни дана немам правог одмора!
Опет се тражи пуста комора!
Већ морам ићи даље и даље,
Куда ме наша бригада шаље!

(сети се нечега).

Ха, ето јуче, њу сам скобио,
Е, боже „шибу“ да сам добио!
Како је бледа, тужна, несрећна!
Увену она ружа пролећна,
И то због мене!...

(сетно)

Еј, Стано, Стано,
 Жељице моја и моја рано,
 Ја сам те вол'о, ти ме одбила,
 Моје си наде оком здробила;
 Ти си ми срце, душу убила,
 Јер си Видоја тада љубила!

(осветнички)

Нек' пати сад! И ја сам патио,
 Презрену љубав њој сам вратио!

(тргне се — благо)

Ал' прости, Стано, занео ме бес,
 Због мене, авај, помрачи ти свест!

Појава друга.

Долази Станко из ковачнице.

Станко.

А, ту си Раде?! Ја баш рекао:
 Да ли ћеш доћи...

Радак.

Ту сам чекао!

Жури се, жури, морам хитати,
 Јер ће ми Јован „слово“ читати:
 Те буд си до сад?... Што се забави?
 Знаш га већ, брате!

Станко.

Мани, остави!

На врх ми главе лане изиш'о,
 Бад сам по своје паре отиш'о!...

Радак.

. а' већ готово?

Станко *(јако на трону)*

Само још ово!

Видиш, древо је старо и ново!

К'о челик, брате!... Гвожђе ће пући

Ал' ово неће...

Радак

Сад морам кући,

Да спремам за пут хране, обуку!...

И ја, о, брате, мучим ти мuku!

Тек што сам дош'о био с Извора

Сад, хајде опет...

Станко.

Пуста комора!

Она ти свуда мора касати!

Хе, сад је добро!...

Радак.

Брате, 'вала ти!...

Кад дођем с пута... све ћу платити.

Станко.

Дужност је „добро добрим“ вратити!

Радак *(гура руком точак)*

Остај ми збогом...

Станко.

Збогом, комшија!

(Радак одлази).

Станко.

Ово је, брате, права кошија!

Трчи се, јури, рат је, јакако,

Ту нема више: мирно, полако...

Свак' мора бити на свом прозиву,
 Свак' мора следит' своме позиву!...
 Да буде дома? То би био стид!
 И ја бих виш'о, ал' сам — „инвалид“!...

(Полази у радионицу. Види се како на једну ногу нарамљује).

Појава трећа.

Вића, биров и Станко.

Вића (још с поља виче).

Еј, Станко!

Станко.

Шта је?

Вића (улази задуван)

Руда?...

Станко.

Готова!

Вића (није га разумео).

Знам да није моја, него кметова,
 Ама је тражи... Хоће да преже...

Станко (с подсмехом).

Хајд' са мном мало сеоски „кнеже“,
 Да ти дам руду.. таман за тебе!

Вића (љутито)

За мене руда — уже за тебе!

(Одлазе обоје у радионицу).

Појава четврта.

(Из куће чича Маркове излази Рајка и Милена. Обе носе :
 хилиме, јастуке и поњаве.

Рајка.

Жури се, ћеро... време пролази,
 На пут нам дека данас одлази !

Милена.

Журим се, мајко ! Спремљено је све !
 Печење, вино — само ракије
 Из подрума да наточим саде..

Рајка.

Ха, нешто ми, снахо, на ум паде !
 Декино гуњче, што о годе благе...

Милена.

Све сам метнула, мајко, у бисаге !

(Одлазе из трема).

Појава пета.

(Вића ухватио руду преко рамена и једва је носи. За њим на
 вратима од ковачнице појави се Станко; гледа у Вићу
 и смеје се).

Станко.

Никаква, Вићо, није промена !
 Као за тебе да је скројена !

Вића (званично).

Хајд', Станко, хајде, вређај само власт...
 Скупо ћеш платит' чиновничку част !...

(Одлази љутит са рудом. Станко се из гласа за њим смеје,
 и за тим улази у ковачницу. За мало па се чују удари
 по наковњу).

Појава шеста.

У лну позорнице појави се чича Стеван у чистом бачванском оделу, ослањајући се на велику палицу. Звѣра на све стране.

Чича Стеван.

Ово је село!... Да л' ће бити ту?...
Већ снагу скоро да изгубим сву!...

(долази на средину позорнице).

Давно је било!... Бејах дечак млад,
У брату своме гледах живот, над!
Ал' једног дана... кад опаде цвѣт,
Ја тада одох далеко у свет...
Жеља ме вукала у незнани крај!...
Ал' тежак беше растанак ми тај!

(гужно)

Равно пола века данас мину,
Како нисам вид'о — отаџбину!...
Сјајну звезду дичног рода мога,
Па ни свога брата — рођенога!...

(с топлином)

Земљо српска, колевко ми драга,
Благо моје, нада свег' ми блага,
Ја те љубим у сну и на јави, —
Љубим росу по зеленој трави,
Шуме, поља, пуна дивног сјаја,
Љубим земљу свога завичаја!...

(кликне; разгрне лишће и љуби земљу).

Колевко драга, да те пољубим;
У сузи топлој да се изгубим!...

(диже се; почивка)

К'о лађар кад се пусти на море,
вали прете лађу д'оборе,
! он погледа, кад ће с' јавит' дан,

Да стисне србу бурни океан.
Е, тако, тамо, где Банат, Срем!

оверје се

— Ох, овде, овде, све изрећи смем! —
Погледа Србин свакога дана,
Из Фрушке лепе и Србобрана.
На мајку драгу надања свију,
На — Србију!...
Од ње чекају спаса и јави!

горко

„Ал' само слога Срба спасава!-

стресе се

Ух, ал' је хладно!

гледа у околи,

Нигде никога!

Да ли ћу наћи брата милога?
Да ли ћу видет' сина Николу?
Ил' су скрхали крила соколу,
Те сад ми лежи негде далеко,
Где га је смртни часак затек'о!

(дубоко уздахне)

Из Сенте пређе с друштвом овамо!...
Тешко му било живет' онамо,
Кад браћа бију са Турчином бој, —
И он је хтео дати живот свој
За име српско и слободу...

(одушевљено)

Ој!

Слава ти, слава, драги сине мој!

(Из ковацнице чује се како Станко пева уз куцање чекића -
„Радо иде Србин у појнике...”)

Да питам овде овог ковача ;
За добру реч се ништа не плаћа.

(Оде у ковачницу).

Појава седма.

(Из куће излази чича Марко водећи за руку свога унука Илију.
Илија је дете око својих 6—7 година. На чича Марку се
види да је спреман за пут).

Илија.

Куда ћеш, деда ?

Чича Марко.

Већ сам ти рек'о :

Тамо, далеко !...

Дуги су путе — снага слабачка,

Погла се ова плећа старачка

Под дугим низом тешка терета !...

Ал' морам ићи рад' свог детета.

Рад' твога оца...

Илија.

Где је бабо мој ?

Чича Марко.

Далеко, тамо, где се бије бој !...

Сирома Зоран — па тек Радоје,

У првој битци славно нао је !...

Илија.

Зар умро Раде ?

Чича Марко.

Тамо где ј' Дрина,

зн'о је цветак, белог ми крина !...

мо је крвљу земљу топио,

Тамо је своје очи склопио !...
 Оде к'о Зоран — к'о храбри борац,
 Као — добровољац.
 Осталу децу држава узе,
 Ја остах овде да лијем сузе !...

(скине капу)

Бог да те прости ! Мирно борави !
 Светао спомен роду остави !
 Почивај мирно, драги мој сине.
 Лака ти земља своје отаџбине !...

(јеча)

Сад гледам циглу наду, одбрану,
 У моме Јанку, у мом Зорану !...
 Зоран ми с браћом у бој путује,
 А о Јанку се ништа не чује !
 Где ли је, Боже ? Где се налази ?
 Осећам како телом пролази
 Ледена језа кад помислим на њ...
 Ох, ја сам труо, огорео пањ,
 Вихар је бесни силно дувао,
 Те му је старо стабло сурвао
 У повор црни...

Илија.

Ти плачеш, деда ?

Чича Марко.

Тешко ми, сине...

Илија.

Право је беда

Тај рат, је ли ?

Чича Марко.

Не, то је света ствар !

Кад роба тлачи туђин господар ;
 Кад вује ланце да га окива ;
 Кад крв му врелу свуда пролива ;
 Светиње гази ; вери се руга, —
 Онда се диже потлачен слуга,
 И тешко тада тирану клету !
 Роб оштрим мачем пркоси свету —
 Смеје се сили — огњиште брани,
 У своме срцу освету храни...
 Крв врелу лије — слободу штити,
 Воли умрети, нег' робом бити !
 Е, то је рат !

Илија (весело) .

Рат ! Мило ј' то рећи !

И ја ћу у рат кад будем већи !...

(За време овога говора појави се на вратима од ковачнице чича Стеван и Станко. Нешто тихо разговарају. Станко час по час показује руком на чича Марка. Чича Стеван је узбуђен али се силом уздржава).

Чича Марко (милује нежно Илију по глави)

Бог те живео !... Тако, Илија !
 Од свег' је отаџбина милија !
 Ал' сада иди... седи на кола,
 Нек' бич ти даде бата Никола !
 Па чекај деду... сад ћу и ја доћи ;
 Заједно ћеш са мношвом твојом баби поћи.

(Илија отрчи весело иза трема)

Појава осма.

Чича Марко сам. На вратима од ковачнице још стоје чича Стеван и Станко. Чича Марко окренуо се тако, да их не види).

Чича Марко.

Баш красно дете... сушти Зоран мој !...
И он ће, вели. отићи у бој
Да брани земљу !...

(Пође, но у тај мах стане пред њега чича Стеван).

Чича Стеван.

Помаже ти Бог !

Чича Марко.

И теби, брате !

Чича Стеван.

С краја далеког

Потегох доведе...

Чича Марко.

Из ког си краја ?

Чича Стеван.

Из српског краја, из српског раја !
Знадеш ли сунце када се јави,
Па кад се проспу по мекој трavi
Злаћани зраци ?... То сунце сјајно
Греје нам њиве, поље бескрајно ;
Светли нам гробље предака мили',
— Ту су гробови свети нам били, —
По селу моме песма се шири ;
Весело лете мали лептири ;
По њему вади среће нам плове...

Чича Марко (упада живо у реч).

То срећно место како се зове ?

Чича Стеван (уздишено).

Отаџбина !

Чича Марко (изненађен; гледећи у његово одело).

Отаџбина, је ли?
Зар твоје срце туђину жели?
Зар је тамо отаџбина твоја,
Где туђинци шире крила своја?

Чича Стеван (у сну већем одушевљењу)

И та је земља српска од старина,
И то је наша стара дедовина!
Ал' онет, чуј ме! Другу једну волим,
Па за њу вишњем Богу се молим,
Да је срећна — срећна по сто пута,
Да је цвећем — славом обасута!

Чича Марко (гледа у Стевана; устукне један корак назад,
па онда муцајући говори)

Даље... Даље...

Чича Стеван.

Ах, ја оставих брата;
Пођох широм света непозната,
Да далеко трајем горке дане....

Чича Марко (узбуђен; стеже груди; јеца, па онда са узви-
ком полети на груди Стевану)

Ах, ти си, ти си, брате Стеване!...

Чича Стеван (такође грли Марка)

Марко, брате мој!...

Чича Марко.

Ох каква срећа!

Чича Стеван.

сунца, неба, много је већа!

Чича Марко (весело)

Хеј, Рајка, Рајка, Милена, Ико!
 Та зар ме овде не чује нико?...
 Хајд'мо унутра... овде је зима,
 А тамо смока и вина има!...
 Овај ћу данак славно провести,
 Па ћу се сутра сину одвести!

(Одлазе у кућу.)

Станко (који је на вратима посматрао овај приказ,
 потресен)

Слава теби, Боже, на висини,
 Твоја милост сва нам добра чини!

(утире сузе и одлази у ковачницу, из које се одмах чују
 ударци чекића).

Појава девета.

Рајка, Милена и Илија.

Рајка.

То дека беше што нас дозив'о?

Милена.

Узаман није све нас позив'о;
 Хајдмо унутра....

Илија (весело скакуће)

Дека је, дека!

Он само сада на мене чека!

(Одлазе сви у кућу).

Појава десета.

(У дну позорнице појави се кмет Живан са једном гомилом
 сељака и жена. Живан држи у руци једну хартију).

Један из гомиле.

Читај!...

Живан (за се).

Баш дршће срце у мени !

(гласно)

Ово је знате списак рањени'!...
Хајд'мо до суда па ћу читати,
Јер морам опет даље хигати...

Аранђел.

Дед' мало само... та два три ретка,
Бар из почетка...

Живан (чита)

„Миленић Станко“...

Једна жена из гомиле (врисне)

Куку мени !

Мушки (наваљују на Живана)

Читај још...

Живан (чита)

„Ранко Челаков“...

„Петар.....“

Друга жена из гомиле.

Чији то Перо? Да није мој ?

Живан (званично)

Стој !...

Пред судницом ћу вам све казати !...
Званично писмо неће лагати !...

(мудро)

Рат је к'о виша, неког ороси,
Јог, боме, слисти, покоси...

...се кроз гомилу, која за њим у ници одлази)

Појава једанаеста.

(На вратима од ковачнице појави се станко и гледа на гомили.)

Станко (наслони се на врата — тужно)

Сунце ће данас многим заћи,
 Тражиће своје — ал' неће наћи!
 Неко је рањен тамо у боју,
 Те један отац потпору своју
 Гледаће како од бола јечи :...
 Ох, немам сада довољно речи,
 Да кажем како срце осећа!
 Еј, то је, Боже, права несрећа !...
 Где, тамо како матере јуре,
 Како се стари оцеви журе...

(Изашао из ковачнице и гледа на ону страну, куда је Живан са сељацима отишао).

И Миће ено... Стојана, Срете !...
 А стара Анђа узела дете,
 Па с њиме ено гомили хита!
 Где, Живан сада народу чита!
 Е, сад ће бити жалости, јада,
 К'о никада !...

(У даљини се чује запевка и жагор)

Ето, кажем ли !... Народ се згрн'о
 Многи се данас зави' у црно !...

(брише очи кецељом и улази у ковачницу).

(Почивка).

Појава дванаеста.

(Улази Никола у оделу српског добровољца).

Никола.

Баш једва стигох !... Пешачити све
 Преко врлети !... Путе тегобне
 Једва сам преш'о !... Баш добро сушта.

Уз'о сам месец дана отпуста,
Да амо дођем...

(оокрће се)

Ово је село !

Како је тужно и невесело !
Изгледа ми овај пред'о цео,
К'о да га је застр'о покров бео...

(чује се од општинске куће опет врхсак жена).

Кукају жене !... О, кукајте само,
Многи ваши остадоше тамо,
Где се борба са турчином води ;
Крв дадоше земљи и слободи !
О, и ја сам већ патио много !
Ко би само исказати мог'о :
Кроз колико мука ратник прође,
Док до жељне слободе му дође !

(сетно)

Ето, ја сам из далеког краја,
Из туђине — туђег завичаја ;
На дому ми оста отац стари,
Да због мене гоне га Мађари !
Јер сви Срби што пређоше амо,
Не смеју се вратит' више тамо ;
Свог брата што дође из прека,
Хладна мемла у тамници чека !...
Натраг не смем !... За то дођох амо,
Да л' сам близу свога стрица само ?

(тргне се)

Ах, ја не бих на тај пут се крен'о,
Да не носим благо драгоцено...
Пустех овај мога брата Јанка
...моје без светла огранка ! —

(тужно)

Ником знао да ће тако бити.
 Да ће с братом мајку растати...
 Беше нијда!... Страда милом пута.
 Није стале није права пута...
 Тек од једном — у сред светог мира —
 Трубац Јане, убојну висица:
 Сви кикисе!... Ја у Јане стао:
 Да је брат мој — нисам тада знао!
 Он ме гледа... гледа без престанка...
 И ја гледах у снужена Јане...
 Од једаред гол осмивези ризну:
 „Јуриш, јуриш“ — јасна труба цикну...
 И ми тада као, морези вази
 На турски смо табор кикисали..
 Тада Јанку једно турско таче
 Пробо груди баш са леве стране. —
 Пале доле, па тек болно врисну.
 Ухвати ме, па за руку стисну:
 „Ја умирем... поздрави ми мајку.
 „Чича Марка, седог ми бабајку...
 „Ја сам његов!... Знадеш село моје?
 „Ал' те црне... јасне очи твоје.
 „Тихо зборе на издаху моме:
 „Завет дајем брату миленоме!
 „Узми прстен! Он је бабе мога
 „Ним обдари мене, сина свога
 „Ох, како је то сећање драго! —
 „Прстен овај — породично благо
 „Узми, брате!... И ја прстен узе!“
 Из ока ми грунуле су сузе...
 Тад сам вид'о, кад му душа прну,
 Да сам жалост дочекао црну —
 Тад сам сазн'о — у сред страшног рата
 Да сам свога изгубио брата!

кроз сузе.

Брате драги... вечна т' била памет,
Испунићу верно твој аманет!
Ал' како ћу пред стрица изаћи?
Како ћу се у том часу наћи?

(Чује се од општинске куће вика помешана с вриском жена).

Опет врисак? Морам оној страни,
Где се купе бедни сиротани,
Шат ће један — у сред јада свога
Показат' ми кућу стрица мога!

(Оде ка судници).

Појава тринаеста.

(Из куће излази чича Марко. Окреће се према вратима куће
и говори).

Чича Марко.

Одмор' се, брате... вратићу се ома';
Ти буди сада место мене дома!

(силази доле)

Сутра ћу с' кренут' да Зорана видим...

(гаре очи)

Зар опет плачеш? Морам да се стидим,
Што сузе лијем, кад им места нема!

(гледа горе)

Опета небо црни свој плашт спрема!
Ал' нека буде међаве и мраза;
Нек' се снегом заспе свака стаза,
Ја ћу с' кренут где ме дужност зове,
Бог ће ме чуват' од жалости нове!

(Из ковачнице чује се како Станко уз куцање чекића пева:
„На Косово зове труба, је л' вам жао младих љуба...”

Чича Марко (весело)

О, Станко!... Нек' се песма ори,
... данас за слободу бори!

Појава четрнаеста.

(Улази Живан праћен гомилом сељака и жена).

Живан.

Овајте с', људи... имам посла ја !...

Аранђел.

Објави свету да за своје зна !

Живан.

Читао сам већ...

(Из гомиле се издваја Маринко и Никола).

Маринко (тихо Николи)

Оно ј' рођак твој...

(показује руком на чича Марка).

Марко Радојековић...**Никола.**

Ох, Боже мој !

(Прилази чича Марку, који гледа на гомилу. Док се ова радња између чича Марка и Николе дешава, дотле народ наваљује на Живана, да чита списак рањених. Народ се непрестано прикупља. Живан између дијалога чита наизменце из списка имена рањених и погинулих војника).

Чича Марко.

Из неба опет загрмеће гром !

Никола.

Помоз' Бог !

Чича Марко (благо).

И теби и дому твој !

Одакле беше?... Знаш, слаб ми је вид.

А питат' опет није, сице, стид.

Никола.

Из далека сам!... Тесарију знаш?

Чича Марко.

Слуш'о сам, синко...

Живан (чита на сав глас)

„Милоје Кардаш“...

(Народ жагори).

Никола.

Жеља ме вукла да овамо дођем,
Да с браћом својом на Турчина пођем!
И ја сам био где се бојак бије,
Где крв се врела за слободу лије...
Тамо сам наш'о једну душу чедну,
За братство красну, достојну и вредну...
И тек што је познах... изгубих је, јао,
Мој пријатељ драги на бојишту пао,
На смрти ми рече: —

Живан (чита отежући)

„Раденковић Мрата“...

Никола (наставља).

„Молим те б'о брата,
„Однеси спомен мојој старој мајци,
„И важи, брате, седоме бабајци:
„Да сина свога више видет' неће...“

Чича Марко (стрепени)

Сирото дете!

Никола (тужно)

Увенуло цвеће!

Он бледи, што још само траје...

Чича Марко.

Да ли га овде бар ко год познаје?
Како се зове?

Живан (чита).

„Вукелић Станко“...

Чича Марко (све више у страху)

Како се зове? Ах, име, име...

Живан (чита).

„Јанко“...

Никола (гануг)

Баз'о је списак...

Чича Марко (брзо прилази Живану и дрхћућим гласом говори)

Јанко, рече ти?

Презиме, кмете, брзо кажи ми...

Живан (окопишећи)

Не видим добро .. слова нејасна...

Никола (тихо)

Ох, то је слика страшна, ужасна!

Чича Марко (склонио руке и пада на колена; очајно).

Презиме, кмете... жив ти Милош твој!

Живан (отежући: глас му дршће).

„Радојковић Јанко“...

Чича Марко (као громом поражен, вриене).

Ох, Боже мој!

(диже се и хвата грчевито за косо. Тихо—испрекид)

Мртав или жив?...

Живан (са учешћем)

Не знам!

Појава петнаеста.

(Долази Рајка, Милена и Илија; мало за тим чича Стеван, па онда Станко, народ и најзад Станија).

(НВ. Ова радња мора тећи живо и без прекида).

Чича Марко (не чује ништа; једва говори).

Мртав или жив?

Рајка.

Шта је то овде?

Никола (тихо; изненађено).

Да није стрина? — Ја сам крив!

Чича Марко.

Говори...

Живан.

Мртав!

Рајка (врисне).

Мртав! Ко?

Милена.

Мајко!

Чича Марко (кад је чуо глас Рајкин, дошао к себи, прилази посрћући њој и дрхћућим гласом говори).

Мол'мо се Богу...

Илија (трчи око бабе и деде, и хвата их за хаћину).

Бакице! Деко!

а (прилази брзо Живану и хвата га грчевито за руку).

Ко је мртав, ко?

Живан (муца)

Па... Па... Јанко !

Рајка (врисне)

Ах !

(Посрне. Милена и једна жена из народа придржавају је.
Чича Марко приступа лагано њој. Гледа јој у очи и
благо јој говори).

Чича Марко.

Не плачи, жено!... Штеди сузе вреде,
За српство су наше руже свеле!...
Три дивна цвета из градине наше,
На бојном пољу покошена, паше!
О, добри људи, није л' то дивота
За српство мило три млада живота ?

(сети се у тај мах нечега)

Ха, где је онај што из боја иде,
Што нашу наду на самрти виде ?
Он спомен носи...

Никола.

Овде сам, деда !

Рајка (која се разабрала).

Накав ли спомен има да нам преда ?

Никола (вади из недара прстен).

Прстен један...

Рајка.

Дај !

Никола (преда јој прстен).

Ево га, мајко...

Рајка (гледа у прстен па онда вришне).

Ах, његов!... Наш...

Чича Марко (прихвати је да не падне).

Рајка...

Појава шеснаеста.

(На вратима се покаже чича Стеван. Гледа узверено на народ и остале).

Чича Стеван.

Марко, брате, снахо, шта је то?

Никола (кад је чуо овај глас задрхће, и гурајући се кроз гомилу пољети оцу).

Ој!...

Оче! Оче!...

Чича Стеван (узбуђен).

Никола, сине мој!

(граи га и љуби).

Чича Марко (као да се иза сна пробудио).

Зар то син је твој?

Чича Стеван.

Јест, Марко, син... син...

Чича Марко (прилази њима, ухвати топло Николу за руке и гледа му благо у очи).

Ах, исти, исти, — к'о мој скрхан крин!

Очи, уста, све... Сушти Јапко мој!

(Јеца, али се брзо прибере и поносно усправи).

Нашто овде сузе;

(Стевану)

Славим сусрет твој!

Славим и хвалим провиђења час,
Кад је код мене саставио вас !

(народу).

Не туж'те, браћо, за децом драгом —
Не коб'те више за циглим благом !
Деца нам пала за слободу рода !
Деца нам понос земље и народа !

(У тај мах покаже се у дну позорнице на малој брежуљку
Станија са запаљеним лучем у руци и угушено се смеје
Косе је расплела ; стоји на средини и гледа уко-
чено на народ.)

Станија (хранивим гласом).

Нек' гори све к'о срце у мени
Шта ће ми твоји мрски спомени ?

Рајка (на овај глас прене из запоса и гледа онамо од куда
глас долази — тужно).

Сирота снаха изгубила свест,
Кад доби ону страховиту вест !

Чича Марко (замишљен).

Нестало росе са смиља ми цветна,
У јаду своме — па је опет срећна !

(Рајки)

Пусти је нек' се својом мишљу бави,
Победу своју на свој начин слави !
Гле, тамо, жено, крв од наше крви —

(показује на Николу)

Још није хора да се срце смрви !
Зоран нам живи — а и Јанка, ето !
Хвала ти, хвала, провиђење свето !...
Добро ми дош'о мили, слатки сине,
Па оди амо...

(шири руке).

Појава седамнаеста.

(Илази из ковачнице Станко с чекићем у руци).

Станко (за се).

Шта то овде чине?

Срце ми дрхће...

Никола (узбуђен; глас му дрхће; полети с раширеним рукама чича Марку).

Добри стриче мој!

(грли га за тим прилази Рајки)

Ох, стрино драга, синовац сам твој!

Рајка (нежно, милујући га по коси).

Бог те живео!

(гледа га у очи на се загрине).

Исти Јанко мој!...

Чича Марко (хоће да се насмеје, али му глас дрхће).

Ех, зашто плакат'!... Није за то доба;

Три сам црна ископао гроба!...

Три ми сина леже к'о три крина...

(бурно)

Живела отаџбина!

Народ.

Живела отаџбина!

Чича Марко (не зна шта ради; прилази једном сељаку).

Степане, брате, ти си сина им'о?!!

(другоме сељаку)

Па и ти, и ти... пријатељу Симо...

Ш'о си сина... па сад реци, где су?

! дому... авај, већ од данас нису!...

(плаче но се брзо прибере)

Немојмо плакат'... људи и жене,
Нек' сваки своје драге спомене...
Они су пали — да вечито живе,
Да им се редом поколења диве !

(Подигао на једној руци Илију, а другом заградио Рајку.
Чује се како се Станија угушено смеје).

И тебе, чедо... зоро моја рана ;
И тебе, жено... миље мојих дана ;
И себе самог... само кад бих знао —
На олтар земље све бих вољно дао !...

(узвишено)

Да лепши дани народу сину,
Све жртвоваћу за отаџбину !

Чича Стеван (скинуо шубару; стао поред Марка, на свечаним гласом понавља)

Све за отаџбину !...

Народ.

Све за отаџбину !

Станко (изашао напред са чекињем у руци и на сав глас радосно узвикује).

Све за отаџбину !

Музика — песма.

Хор.

Слава, слава борцу сваком,
Што ј' за народ српски пао !

Чича Марко {
Чича Стеван } (заједно — речитатив).

Слава !

Илија (скинуо вес, узмахује с њиме и клице).

Слава !

Женске.

Слава !

Хор.

Слава ! Слава !

Што нам образ осветлао !

Станија (уз језовити смех — речитатив).

Нек' гори све...

(маше лучем око себе)

Хор.

Срб се бори,

Да слободу свету има !

Чича Марко {
Чича Стеван { заједно — речитатив).

Слава !

Илија (узмахујући весом кличе)

Слава !

Женске.

Слава !

Хор.

Слава ! Слава !

Изгинулим јунацима ! —

За веком ће век да мине,

Па ће причат' жртве ваше,

Диво српске отаџбине !

(Завеса пада)

Л И Ц А

Чича Марко.

Зоран } његови синови.

Видоје }
Станија, жена Видојева.

Радак.

Цветан.

Командир чете.

I {

II { војник.

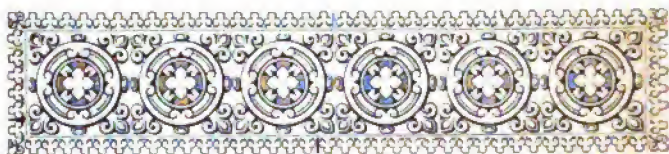
Војници. Болничари. Трубач.

С Л И К Е

I. „Четири гроба.“

II. „Уједињење Сриства.“

Догађа се на бојноме пољу пред Ђунисом на шест дана
после другог чина.

ЧИН ТРЕЋИ

„ПОСЛЕДЊЕ ЖРТВЕ“

БОЈНО ПОЉЕ ПРЕД БУНИСОМ. ВИДЕ СЕ НА БРАДУ СРПСКА УТВРЂЕЊА НА ВИШЕ МЕСТА. НА ВИСУ ЈЕДНОМ СТОЈИ СРПСКИ ТОП „БРАСКЕ БАТЕРИЈЕ“. ЧАС ПО ПУЦА НА ТУРСКЕ ГРУДОБРАНЕ. НА ПОЗОРНИЦИ ЛЕЖЕ НЕКОЛИКО СРПСКИХ РАЂЕНИКА. КАД СЕ ЗАВЕСА ПОДИГНЕ ПРОЛАЗЕ БОЛНИЧАРИ СА ЦРВЕНИМ КРСТОМ НА ДЕСНОЈ РУЦИ И НОСЕ НА НОСИЛИМА РАЂЕНИКЕ. ЧУЈЕ СЕ ИЗ ГОМИЛЕ РАЂЕНИКА БОЈНИ ЈАУК: ЈАО, МАЈКО! СЕЈО! БРАТЕ! ОЧЕ! И Т. Д.

Појава прва.

(Долазе два војника).

I. Војник.

Жестока битка!

II. Војник.

Боме, жестока!

Турчин нас бије право са бока!

I. Војник.

Виде ли само оног старца ти;

Од куд' се овде мог'о створити?

II. Војник.

Све виче неког...

I. Војник.

Сина... унука?

II. Војник.

Ко ће га чути у сред јаука?

(јача пуцњава и ларма).

Хајдемо, брате... Турци узмичу;
Њином се шанцу наши примичу!

(одлазе).

Појава друга.

(Улази чича Марко; осврће се на све стране и звера).

Чича Марко.

Ту сам!

Два дана, ево, скоро минуше,
Како сам кренут живим жељама
Дошао овде у стан ратнички,
Да свога сина топло поздравим!
Да задњем стубу свога имена
Донесем поздрав мајке рођене,
И верне љубе — чеда јединог!
Тегобни пути — ал' сам прешао!...
Срце ме вукло моме Зорану,
Да га обиђем, видим, загрлим!
А мајка сиња сузе пролива,
Па своју наду болно дозива, —
Узаман јеца — нигде одзива!...

(горко)

Што сам им'о то сам закоп'о!
... сина — ал' не, само три,

Јер један беше земље издајник —
 Вољно сам посл'о у витешки бој!
 Сад ми је ост'о само Зоран мој!
 Па њега гледам као зорицу,
 Када се на небу јави плаветном;
 Гледам га као капљу росице,
 Ко очи своје... Та он ми је све!...
 Староме срцу дадох на вољу,
 Па кренух амо... Пути далеви!...
 Снага ме опет држи старачка;
 Душа ми гори силним пламеном,
 Да сина свога видим, загрлим.
 Последњу наду мога живота!...

(ухвати се руком за чело)

Ох, ала гори... гори жестоко,
 Ко да су десет снажних ковача
 По њему тешким маљем лупали...
 Гори и цепа... сад ће прснути
 Није ни шала... Тол'ке жалости,
 Што ова глава до сад претури!...

(са уздахом)

Бејах радостан!...

(с горким осмехом)

Свет ми с' милео;
 Вол'о сам небо, сунце, звезде,
 И жубор нашег бистрог потока,
 Што тече тихо седу на домак;
 Вол'о сам цвркнут малих тичица;
 И ситне капи дажде пролећне,
 Јер они бежу увек код мене,
 Синови моји — моја потпора!...
 А, сада, сада?... Звезде не гледам,
 Не гледам сунце, небо плаветно;
 Не слушах жубор бистра потока,

Јер мутна суза тече из ока ;
 Јер они, они — наде милене
 Соколи моји, нису код мене !

(Тишина)

Дош'о сам овде... Ту ће бити он,
 А ту је, веле, његов батаљон !
 Ма до сад још га нисам видео,
 Још тражим зору свога живота !

(Почивка. Благо)

И њу поведох ! Јадна Станија !
 Мирна је тиха као бубица,
 А блага као цветна ружица !...
 По кад—кад дигне очи упале,
 Па ме запита гласом леденим :
 Је л', деда, тамо гроб је Видојев ?
 А за тим стисне руку коштану,
 К'о да би хтела лучем махати,
 И прсне у смех страшан, језовит :
 „Нек' гори све к'о крв у мени,
 „Шта ће ми твоји мрски спомени ?“
 Е то је све што јадна спомиње ;
 У томе лежи њено лудило !
 Како је добра, блага, питома !
 Кад сам се хтео на пут кренути,
 Она је своје руке склопила,
 Па ме је топло, благо молила :
 „Поведи, деда, мене са собом,
 „Да видим нашег браца Зорана
 „Друге ће, деко, да ме покуде
 „Не донесем ли њему понуде ;
 „Милена болна свог сина гледи
 Поведи мене, деко, поведи !“
 ја је, ето, собом поведох,
 види место страпна покоља,

Да чује рику тешких топова,
 Да види њега, мога Зорана,
 То ће јој можда умље вратити! —
 (показује руком на десну страну)

Ено је тамо! Чека на мене,
 Па да се крене после Зорану!
 — Ако га само овде затекнем! —
 Носи му вина, смока, обуке,
 И своје мајке слатке поруке!...

(сети се у тај мах печега)
 И он је овде!... Ах. Никола мој...
 Остави старог оца на дому,
 Па пође амо — моме Зорану!
 Хтео је видет' брата милена,
 Бар њега само од толико њих!...
 Млађану главу не мож' задржат'
 Ма у смрт знала јурнут' онај час!

(са уздахом)
 Младост је таква!... Знам је, разумем!
 Ал' о њој причат' не удем.

Један глас из гомиле рањеника.

Воде! Воде! Ах!

Чича Марко (ужаснуто).

Боже, ко је то?

Глас.

Изгорех, јао...

Чича Марко (брзо прилази рањенику).

Ко си, момче, ти?

Рањеник (изнемогло).

Воде... умрећу!

Чича Марко (отвара малу чугурицу, која му виси о рамену).

Ево, ракије,

Напиј се мало...

Рањеник (пије, а за тим лагано отвара очи и гледа у чича Марка).

Хвала ти, старче!...

ужаснуто)

Боже мој! Стриче!...

Чича Марко (пикне).

Никола, ти си?!'

Никола.

Ја сам... опрости...

Појава трећа.

(Долазе болничари и полажу рањенике на носила).

Чича Марко (у очајању).

Пустите, људи,

Да се синовца свога нагледам!

I. Болничар.

Умир' се стари! Није опасно!

Ову ће рану преболети он!

Чича Марко (полети за носилима у којима је Никола).

Синовче! Станте!

И мене с децом мојом сахран'те!

Глас Николин (из далека).

Ој, збогом, деда... Зоран ти је жив!...

Чича Марко (стоји потресен и гледа немо за болничарима.

После почивке).

добро рече! Још је Зоран жив!

Па немој, старче, бити жалостив !
 Зоран је грана с лисна јавора,
 Та он ће бити твоја потпора !

Појава четврта.
 (Долази Цветан).

Цветан.

Где ли се деде побра Илија ?
 У час га један нестa пред-а-мном !
 (спази чича Марка).

Ене, од куд ти ?

Чича Марко (гихо)
 Ја тражим њега !

Цветан.

Њега ! Зорана ?

Чича Марко.
 Јест, Зорана мог !

Цветан.
 Ниси га наш'о ?

Чича Марко.
 Нисам, Цветане !

Цветан.
 Па ту је, деко !... Ено, погледај !
 У другом реду више опкопа !...

Чича Марко (држи руке на очи и гледа).
 Не видим ништа !

Цветан.

Зар ни заставу ?

Чича Марко.

Заставу видим.

Цветан.

Па он је држи ! Он је заставник !

Чича Марко (ускићено).

Зар Зоран мој ? !

Цветан.

Он ! Гледај онамо...

Како је диже горе високо !

Чича Марко (гледа па се загрцне у плачу).

Јест, видим, видим... Ено заставе !

Народна боја !... Све се лепрша !...

Неко је држи... Ама, облак, дим,

Да ли је Зоран, синко, не видим !

Цветан.

Хајд' са мном, деко, па ћеш видети !

Чича Марко (радно).

Хајдемо, роде, једва чекам час,

Да сина свога видим, загрлим,

Да се на младим грудма исплачем !...

Он ми је срећа, живот, нада сва !

Ах, очи старе исплакаћу ја !

(Одлазе).

Кратка тишина. По кад-кад чује се у даљини по који
болни узвик рањеника).

Појава пета.

(Долази Станија. Обзире се плашљиво на све стране. Једном

држи шарену, пртену торбу, у којој су понуде за
Зорана).

Станицја (тихо).

Ој, деко !... Не чује...

(јаче)

Деко !

(ослушкује)

Ништа !

(звера око себе)

И ја сам, ето, на сред бојишта !

Гле, крв тамо... свуд !...

(стресе се)

Ху, страшно је све !

Да ли ту има крви његове ?

Да видим...

(сагиба се и плашљиво гледа)

Нема !... Нема !...

(цикне и баца торбу)

Ах !

(падне на колена и пипа по земљи)

Гле, капље једне ! Познајем је ја ;

Она је већа, са свим друкчија !

То је из прста, што га обрани,

Те с плахе жудње себе са'рани !

Како је густа, црна к'о пак'о ;

Још ње се није нико дотак'о !...

Мора да пече, пали, сажиге,

У груд'ма слабим буру подиже

Од огња бесна ! Баш да огледам !

(пипа јаче по земљи)

Ух, ала пече !

(као да се од неког огња)

Остави ! Не дам !

(диже се брзо и уплашено устукне натраг).

Ох, ала је страшно овде стајати !

(мирно — прибрано)

Бога се само имам бојати ?

Мртваци ћуте, и он ћути сад !

Ах, како беше наочан и млад !

Љубља ме силно, милов'о ме, да,

И њега вазда љубила сам ја, —

Па, ето, сад је свен'о као цвет,

На мене паде цео овај свет !

(чује се на близу болни узвик рањеника).

Мртваци с' дижу ! Ето, долазе !

Сад своје драге, редом полазе...

И он ће доћи — ил' његова сен,

У сусрет жени — у загрљај њен !

Чекај ме само... идем, идем ја,

Сломљена надо — слико ледена !

(полако прелази преко позорнице)

Немој узмицат' ! Стана се жури,

Ух, како тупо јече костури !

Клетва ти моја зар не да мира ?

Зар она твоје санове дира ?

Причекај, стани, клетву ћу маћи,

Па ћеш у гробу покоја наћи !

(Пође. У тај мах утрчи Радак сав разбарушен; појас му спао)

Појава шеста.

Радак.

Не дајте!... Ено!... Стигнуће ме звер !

Старица (тргне се; гледа укочено на Радака, као да га се сећа. па онда брзо му прилази)

Пони, еј !

Радак (не гледа у њу, већ се окренуо на противну страну).

Дај ми револвер,
Ето га, ту је!

Станија.

Ха, Турчин то је!

(спази један револвер на земљи и брзо га дохвати)

Не бој се! Ево одбране твоје!
Стани, скоте!

(напери револвер на ону страну, на коју Радак гледа: и опали).

Ха! Како посрну,
Како се сруши на земљу прну!...
Спасен си, спасен!

Радак (окреће се њој).

Хвала!

(но чим је спазио Станију задршће и посрне)

Шта је то? Станија! Ти? Ох!

(клопс на земљу)

Станија (гледа дуго у Радака).

Гле, то је Радак! Први сусед мој...
Не бој се, Раде!... Гонилац је твој
Отиш'о Богу!... Ал' где, шта је то?
Кошуља, јелек, све је крваво!

Радак (растројено; за се).

Она! О, Боже! Зар промис'о твој
Послао њу, да спасе живот мој?
Зар њу, Станију?

(гласно)

Рањен сам, Стано!
Моје је срце с ране покидано;
Ох, са две ране! Једна с куршума,

А друга — друга с твог мрачног ума...
Ја сам свему крив!

Станија (као да се лагано прибира)

Ти си, велиш, крив?
А за што, реци!...

Радак.

Рећ' ћу док сам жив!
Видоје живи! Није мртав, знај,
Надај се, Стано, надај и — чекај!...
Он је био ту...

Станија (задршће; таре чело, као да се нечега сећа).

Ах, јес, тако, да!
Сада се свега — свега сећам ја...
Ти си ми каз'о: ми смо гледали,
Када су их редом стрелци стрељали!
Је л' тако беше? Па сад? Шта је сад?

Радак.

Он је жив!

Станија (угушеним гласом).

Видоје жив?

Радак.

Бејах тад,
Занесен неком мишљу ђавољом;
Обрван тугом, јадам, невољом...
Јер ти си ово срце здробила,
Када си ми љубав хладно одбила...
Тада сам хтео... Стано, опрости,
Хтео сам твојој срећи, радости,
Да пружим капљу једа, горчине,
Еј, то су биле мисли злочине,

И ја ти рекох...

(ухвати се за груди)

Ах, ала пали!

Рекох ти: мужа твог стрељали!

Станија (прилази Радаку, напери револвер на њега и, почио се грохотом смејати).

Ха, ха, ха, ха, ха! Траго погана,
Несрећо људска, душо продана!

(тргну се)

Ал' не ћу твоје крви пролити!
Сам ћеш у Бога милост молити!

(баца револвер; пође на застане, окренув се Радаку, који је према њој пружио обе руке, као да милост тражи)

Упамти добро!

Радак (очајно)

Милост!

Станија (подигла десну руку у вис).

У Бога!

(одлази)

Радак (сам)

Да ли ће њега наћи живога?
Ох, хоће! Он је ропства допао,
Ал' за њу није — није пропао!
Заробљен јесте... ал' ће с' вратити,
А ја ћу смрћу грех свој платити!

(превија се у болу)

Ах, како пали... Смрт је већем ту!

(испрекидапо)

Узеше Турци моју комору, —
На друму м' њихне страже сретеше,

Са друма кола на мах скретоше.
 Ја тада нагох бежат' низ поље,
 Ал' ту су биле грдне невоље!
 Ноге су брзо биле сустале,
 А озго на ме пушке пудале...
 Згоди ме једна... овде! Осетих
 Како ме рани Турчин проклети, —
 И ја сам рањен даље журио
 За мнош је један сабљом јурио;
 Да нисам Стану овде затек'о,
 Турчин би моју главу одсек'о!
 Ал' Стана! Стана! И свуд она, свуд;
 И онда, кад ме зовне страшни суд,
 Она ће бити! Ах, воде, људи!
 За грехе моје Бог ће да ми суди!

(малаксао клоне на земљу).

Појава седма.

(Улази један командир са трубачем).

Командир.

Проклети Турци бију жестоко!
 Дед' свирај јуриш! Сад је згодан час!
 Јер лево крило њихно малакса!

(Трубач свира јуриш. Одмах за тим чују се српски узвици.
 Ура! Ура! Ура!...)

Ха. тако, тако!... За мнош, јуначе!

(Долазе)

Појава осма.

(Долазе неколико војника, а међ' њима Зоран са заставом
 у руци).

I. Војник.

Ју чувај!

Зоран.

Чувам, Благоје !

II. Војник.

Треба је горе одмах побости,
Кад наша војска шанац заузме !

I. Војник (гледа на ону страну где се борба води).
Наши се, боме, држе упорно !
Ено већ први шанац узеше !

II. Војник (гледа)

Једна се турска чета издвоји ;
Крену се амо... Шта ће? Куда ће ?

Зоран.

Хајдемо тамо !... Тробојка српска,
Пред војском треба да се лепрша !
Диге заставу у вис. Пођу неколико корака. Зоран се заниха).

Зоран.

Погибох ! Јао ! Чувај те барјак...

(хоће да падне, но у тај мах долази чича Марко са
Цветаном).

Цветан (видев да је Зоран рањен, притрчи к њему и са
осталима придржава га — потресен).

Деда, деда, ово је твој син !...

Чича Марко (тиска се кроз гомилу војника, и узима у
наручја Зорана).

Ах !

Зоране, душо, надо потоњз !
Па зар и тебе бабо изгуби ?

(љуби га у чело и уста).

Зоран (болно: изнемоглим гласом):

Отац?! Ох, оче... заставу... не дај...

(чују се на близу усклици Турака: алах! алах!).

I. Војник.

Турци се ближе!... Ено, пазите!...

Заставу граже... на њу гледају —

Ама је Срби шале не дају...

Дај је овамо...

(пође Зорану)

(Чича Марко једном руком држи рањеног Зорана, а другом дохватио заставу и држи је високо према себи).

Чича Марко (бурно).

Не дам је, не дам!

Ја ћу је часно данас носити

У место свога сина Зорана!

(узвишено)

Бад ми последњи соко одлети,

Нека се старац за њих освести!

Збогом. Зоране!...

Зоран (изнемогло).

Збогом, бабо!

(Чича Марко пође са осталима напред држећи чврсто у руци заставу. Када је крочио неколико корака, застане погледа на Зорана, врати се онег и падне на-њ).

Чича Марко.

Још једном да те отац пољуби!...

Да ти целивам усне и чело,

Угасле очи, лице увело!

Зоран (издишући).

Г...а..ви... иди... по..здра..ви... ми све!

(издахне).

Чича Марко (у највећем болу).

Причекај, стани !...

(подиже га и држи на рукама)

Ах, узаман влик !

Умре ми... умре, мили рањеник !

Зађе ми сунца мој потоњи зрак !

Ноћда се спушта, а с њом вечни мрак !..

(клик'о поред Зорана и љуби га)

Код тебе — чедо скоро ћу и ја,

Од свег' ми данас земља милија !

Појава девета.

(Долазе болничари са носилима и полажу на њих Зорана.

Чича Марко ухватио се грчевито за чело; груди му се бурно дижу. и у часу, кад болничари полазе, полети за њима болно узвикујући).

Чича Марко.

Чекајте! Стан'те ! Ој, Стан'те, људи,

Да му још једном паднем на груди,

Да га целивам !

(Болничари одлазе носећи Зорана).

Чича Марко (гледа не дишући за њима, па онда тихо дршћућим гласом говори)

Одоше! Јао!

Последњи цветак свен'о, опао !...

Изгубих све, све! Сам стојим туди,

Рањено срце — смрвљене груди !...

Ах, други би мор'о да полуди,

А ја још живим! Још ту гледам ја

Последњу зраку нада пропала !...

(после дуже, душевне борбе)

Ал' ћути, старче! Стегни срце ти,

Децу си дао мајци Србији !...

Збогом, Зоране !

(После тих речи подиже се ; узмахује поносно заставом и
громким гласом говори)

Ој, барјак тај
Кроз бојни сад ћу носит' окршај !

(Одлази а војници за њим).

Појава десета.

(Долази I и II тобџија).

I. Тобџија (залуван).

Где су сандуци ?

II. Тобџија.

Там' у крај пута !

I. Тобџија.

Има л' у њима доста барута ?
Нама нестало...

II. Тобџија.

И код нас тако !

Хе, пешаку борити се лако !
За грм се скрије — па пушком бије ;
Ал' ми смо увек поред топова ;
Таман помислим : посла готова,
А оно опет грмне — са брега :
Где ли су момци ? Где је запрега ? —
И тако петљај, прежи, натяжи,
Пуцај и пуни — ил' даље бежи !...

I. Тобџија (који је за то време гледао на ону страну, где
је чича Марко отишао)

дај само старца онога !
че боји овде никога !

Заставу носи, храбри соколе,
Права је слика светог Николе ?

II. Тобџија.

Баш жесток старац! То је поштен сој;
Такав је исти — исти отац мој!

I. Тобџија (гледа непрестано на бојно поље).

Ха! Шта је оно? Посрну деда,
Ал' српски барјак Турчину неда...
Држи га чврсто... наши га круже...

(брзо своме другу)

Жур'мо се, жур'мо по барут, друже!

(Одлазе. С поља се чује вика; напред! Ура! Ура!)

Појава једанаеста.

(Појави се чича Марко посрнувши на једноме платну. У једној руци држи заставу, а другом киди платно и меће га у недра, а штаг баца далеко од себе.)

Чича Марко (прибирајући снагу, никне).

Ето вам штапа, ал' платна не дам!
Богу ил' браћи то ћу да предам!...

(малксало пада)

Ах, реко' л', сине, код тебе ћу ја?!
Рани ме пушка гадног Турчина,
Кад рука клону... јалакнуше сви,
Па бесно јурну нашој застави,
Ал' ја је скидох... па је метнух ту!...

(показује на срце)

Чувам и храним ову светињу...
Ти си ми рек'о: чувај знамен тај!
Турчину, оче, не дај га, недај...
И ја га чувам! Нека бесни бој;
Не дам га, не дам, барјактару мој!

к.ione

Појава дванаеста.

(Улазе неколико војника).

I. Војник.

Победа, браћо! Турци узмичу!

Сви.

Ура! Ура! Ура!

II. Војник.

Где ли је чича? Не видим га ја,
Та буд се деде наша застава?

I. Војник (спази чича Марка на шанцу).

Ха, ено старца!...

(прилази му)

Снага клону сва!

(арма га)

Еј, старче, старче, где је застава?

Чича Марко (тихо)

Код мене... ево...

(вали је из недара и пружа војницима)

I. Војник (узима платно)

Где, крвава сва!

Чича Марко.

Децо, Срби, ој! Живот сад се мој
Примиче крају.. Од'те ближе сви...
Време је да се растанемо ми!

(долазе непрестано војници и скупљају се око чича Марка)

шајте, децо! Дух мој види све!
да мном светле будућности где!
ено гробље!...

I. Слика.

(Тиха музика. Стражња се завеса подиже и виде се четири гроба један до другог)

О, децо моја, моја радости,
Потпоре красне трошне старости !...
Да вас пољубим. .

(лагано прилази гробовима и љуби их редом. Ове су слике самртничког привиђења).

II. Војник.

Њему се нешто као привиђа —
Ја, брате, ништа овде не видим !

I. Војник.

То само онај може видети,
С кошуљом што га мајка родила...
За њега веле да је видовит !

Чича Марко.

Иване, сине, ти си први пао,
За народ српски млађан живот дао, —
Па онда... онда, ох, Радоје сине,
Мој бели, красни, увенули крине !...
И ти си пао... за слободу рода ;
Крвљу се само добија слобода !
Па и ти Јанко, добро моје веље,
Радости моја и моје весеље...
Пао си с браћом... да ти име сјаји,
Да му се диве српски нараштаји !
Где, ту је Зоран... моје чедо мило,
Потоње сунце што с' за облак скриво !
Еј, децо моја, радости и дико,
Цветак је сваки у мом врту ник'о !
Сузом сам својом залив'о их редом,
Гледао нежно... очинским погледом,

У дану, ноћи, над њима сам бдио,
 Међ' њима ја сам само срећан био !

(Дигне се лагано и пехотице баци поглед на противну страну).

Ал' где је пети ? Где Видоје спава ?
 Ил' гроб се сваки тако затрпава,
 — Што крије од нас издајницу клету —
 Да јој се не зна спомена на свету ?
 Не, ниси мој син !...

(Покрије лице рукама ; јена, па онда тихо, савлађујући бол).

Ах, зашто не би',
 На самрти својој опростио теби ?

(Дигне обе руке, као да благосиља).

Од мене, просто, нећ' ти буде, сине ;
 Од народа, Бога и од отаџбине,
 Ах, не знам... не знам... ја ти клетву скидам,
 Рањено срце милосрђем видам !

(Посрне. Цветан и још неколико војника придржавају га и
 полажу на земљу).

Чича Марко.

Сад ми је лакше. Груди су ми пуне,
 Тешко је, децо, кад родитељ куне !
 Лакше ми, лакше — љубио сам чеда,
 Слатко је оцу кад свој пород гледа !

(Музика престаје).

Ах, један само да оста на свету,
 Росица чиста на руменом цвету,
 Да теши мајку, да јој боле блажи,
 Да малог Ику за нов покрет снажи !
 Ох, један само да је ост'о нама,
 Что би' с' раст'о са овим мукама !

(Болно)

гроба сад ми црна леже,

Па да ли коме може бити теже,
 Но што је мени?... Ал' се топлим тиме,
 Да су ми деца осветлила име,
 Сем онога... што му већ спомен не стоји!...
 О, децо драга, соколови моји,
 За своју земљу ви сте пали славно,
 А такво дело није заборавно!...
 Из крви ваше... и другова ваши'
 Синуће сунце лепших дана наши'!

Појава тринаеста.

(Кроз гомилу војника тиска се Видоје, разбарушен и поцепан).

Видоје (задуван).

Ха, ту сам, ту сам! Хвала, госпoде.
 Кад се докопах жељне слободе!

Неки из гомиле (изненађено).

Од куда ти овде?

Цветан (даје им једном руком знак, да буге, а другом на-
 чича Марка).

Лагано, ти'о...

Видоје (окурен војницима не види оца).

Ја сам вам, браћо, заробљен био,
 Ал' вешто данас измакох њима...
 О, тамо наших подоста има!...
 Ма само кад сам међ' вас дошао,
 Кад сам бригаду своју нашао...

(спазн Цветана)

Гле, здраво побро!

Цветан (заборави се — радосно).

Здраво, Видоје!

Чича Марко (чуо овај узвик, подиже се полако, и гледа на Видоја, који у тај мах прилази Цветану да га загрли).

Вид! Вид! Не видим ко је?

Видоје (спазив опа устукне натраг; гледа не дишући у њега, па онда полети му на груди са узвиком).

Оче, оче мој!

Чича Марко (са потоњим напором своје снаге).

Видоје! Чедо моје!

(Гле се. Чује се са обе стране јецање. Тишина).

Чича Марко (узбуђен).

Ах. ти си жив?!

Видоје.

Жив сам, оче драги!

Чича Марко (подигао очи горе и држи руке склопљене).

Хвала ти, хвала, створитељу благи.

Што једног враћаш старом дому мом.

Да славу поји величју твој!...

Ти ћеш ми, сине, славу хранити:

Ти ћеш ми. кућо — кућу бранити;

Појава четрнаеста.

(У дну позорнице појави се Станија машући рукама око себе).

Станија (отежући).

Ја нећу твоје крви пролити,

Сам ћеш у Бога милост молити!...

(прилази ближе групи, која је састављена око чича Марка)

Чујте ме! Други земљу изд'о је

А није муж ми — није Видоје!

(тргне се на тај глас и потресен гледа на Станију).

А' збиља видим!... Жено! Стано!

Станија (устукне неколико корака натраг; уклања косе са чела; гледа укочено на Видоја, зајена, рашири руке и са свом снагом узвикне).

Ти си! Ти си! Ах!...

(полеге једно другом у наручја).

Чича Марко.

Дан је опет сван'о!

Хвала ти, Боже, ти јој врати свест!

Станија (муна).

Ја мишљах... стрељан...

Видоје.

Ко ту каза вест?

Радак (очајно)

Воде! Изгорех!...

Станија (прилази брзо Радаку).

Овај... ал' прости —

Бог суди свакој људској пакости!

(скида са рамена малу пљоску са ракијом и меће је на усне Радакове)

Ево, пиј...

Радак (гледа је укоченим очима).

Хвала!

Видоје (нагне се над њим).

Помоћ је прека,

Рана је тешка — ал' има лека!

(У тај мах улазе болничари са носилима, на које полажу Радака).

Радак.

Хвала ти, Стано... Видоје... Хвала!

Враћате добро за безброј зала
Што вам их дадох...

(Болничари одлазе).

Чича Марко (који се за то време мало предигао и гледао
шта се пред њим збива — благо).

Остаће жив ?

Ох, Бог је добар, добар, милостив ;
Он сваком од нас по правди суди...
Та Бог је добар ал' нису људи !

(стресе се па онда као у некоме заносу говори : Видоје и
Станија брзо му прилазе и придржавају га).

Чујте ме, децо ! Сад се дух мој вину
У плаво небо — бескрајну даљину !
Невидљив анђ'о сад пред-а-мном стао,
Завесу будућности подигао...
Пред моје очи сад се јавља слика,
Српскога рода и понос и дика...
Гледајте тамо...

II. Слика.

(Музика засвира : „праг је ово милог српства на коме стојимо“
и т. д. Стражња се завеса подигне. Около српског барјак-
тара, који држи развијен барјак, стоје у групама : Сремци,
Банањани, Личани, Славонци, Бошњаци, Далматинци, Херце-
говци, Црногорци, Старо-Србијанци, Македонци и Срби из
Србије у свом народном оделу. У овој групи има и женскиња.
Више те слике, на узвишеном постољу, стоји „богиња Ср-
бије.“ У једној руци држи српску заставу, а у другој мач
којим показује на исток. Група ова представља „Уједињење
васцелога српства.“ Румена светлост до краја осветљава овај
призор).

Чича Марко (сањалачки).

...ом с' оку дивна слика јавља !
канствен личе новог српског славља,
... се, јави ! Тебе душа гледи !...

Ах, ова слика много Србу вреди!
 Пазите, децо, шта будућност важе,
 Како ће браћа, браћу да потраже!

(Полако се диже и шири обе руке)

О, слико красна! О, јаво ми дивна!
 Хвала ти, хвала, сило милостивна,
 Што старцу даде тол'ка добротинства,
 Да види слику српскога јединства!

(малансало)

Ах, душа ево већ из тела лети,
 Пред-а-мном стоји Аранђео свети!
 Поћи ћу скоро где ме Анђ'о зове,
 Вид'о сам слику будућности нове!...
 Ево ме Јанко — о теби сам снив'о.
 Ево ме Раде, Зоране и Иво, —
 Ево ме, децо, српству сам вас дао,
 И ја сам старац за свој народ пао!...
 Чекајте, ето, дух мој лети вама,
 Тамо ће горе лепо бити нама,
 Сви ћемо живет' рајски живот нови —

(окрене се Видоју и Станији, који се пред њим сажде, и
 рашири руке више њихових глава)

А сада, да вас отац благослови!

(свечано)

Мој благослов, децо, нек' вам стопе прати,
 Дивно је децу Отаџбини дати!
 Видоје, Стано, чувајте ми Ику,
 Пазите лепо Зоранову дику,
 У њему вазда, у души му благој,
 Уждите љубав к' огаџбини драгој,
 Да буде увек готов на све жртве,
 Да свети оца и стричеве мртве..
 Чувајте мајку... моју добру Рајку,
 Милену, миље, Зораново смиље!...

(стресе се)

Умирем... с богом,... с богом, децо мила,
Нека вам пута каже српска вила

(показује руком на вилу)

По ком' ће српство новој стази поћи,
И својој браћи у загрљај доћи !

(узвишено)

Да лепши дани Србији сину,
Све жртвовати за отаџбину !

(клоне, војници га придржавају).

(После овога, музика прелази у песму. Док се песма пева, лагано се спушта из облака анђео и држи више главе чича Маркове мученички венац. Чича Марко, са потоњом снагом, лагано се диже, послушкује песму и десном руком показује саву. позивајући покретима све около себе да се закуну.

Сви около њега подигли десну руку на заклетву).

Музика — песма.

Хор у групи.

Отаџбино, мила мати,
Ти си српског рода рај,
За тебе ће живот дати,
Наш погоњи нараштај !
Земљо мила,
Срећна била,
Нек' ти с' славе вине лет !

Чича Марко (са прикуњеном снагом упада живо у песму).

Отаџбино !... Мој узоре свет !...

Хор у групи.

Кад настану нови дани,
Да се мачем земља брани,
потече река крви,
створ се српски смрви

Тад' би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре !

Чича Марко (издишући упада у песму).

Закунте се :
За отаџбину жртвовати све !

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била...

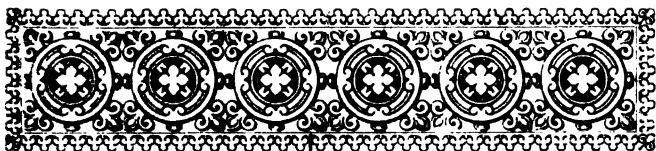
Сви (око чича Марка).

Кунемо се : крв за род дати,
За отаџбину све жртвовати !

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре !

— К Р А Ј —

СЕДЕЉКЕ

ЈЕДАН НАРОДНИ ОБИЧАЈ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ОПИСАО

Михаило Ст. Радичић

УЧИТЕЉ

Кад се приближе јесењи дани, и оберу пољски усеви, тада у селу настаје живље кретање. Улице сеоске оживе, а по њима од јутра до мрака врви старо и младо. Нарочито је у празничне дане пуно света по сеоским улицама. Тада ћете видети гомилице људи и жена, скоро пред сваким вратницама. Све је обучено у стајаће рубље, па весело ћерета, шали се или игра, пред домом својим. Старци, поседали на клупе, или на мале треножне столициче, па зборе о свачему; а пред њима двори какво женско чељаде, са гостаром у руци, и служи им вино или ракију. Тада се уговарају: спреге, изори и позајмице; ту се пресуђују потрице; ту се претресају сеоске ствари и друге новости и т. д. све до мркле ноћи. У те дане, сељак је најспокојнији и најимвљнији; пун му је и амбар и тор и обор, и веса. То су златни дани за веселог и, у које је он и сит и весео и од-

морав. Тада сељак обично плаћа „Богу Божје, а цару цареву“, одужи се где је што узајмно преко лега, и нахрани, што по има реч, и алу и врану; — тада је сељак собом задовољан.

Али, тек се право весеље, у те дане види код сеоске омладине. На средини села, код општинске куће, или код школе; код сеоске цркве, или код записа; ту се у празничне дане скупља младеж обојега пола, да у игри и весељу проводи веселе вечери. Ту су најзгоднија места за састанке; за гледања и бегенисања; ту се праве веридбе и примају дарови, те кад зима наступи, пуно је по селу женидаба и удадаба и свадбених весеља.

А у радне дане (делник), кад год то време допусти, купе се сеоске девојке у малена јата, те крај јаснога огња заједнички: преду, плету и раде друге женске послове. Такви се скупови зову „Седељке“ у Браничеву; „Сеђанке“ у тимочкој крајини, а „прела“ у Шумадији. Но од та три назива најраширенији је „седељка“, па за то смо ми њега и усвојили, и њега ћемо се свуда при опису држати.

Седељке обично почињу од Госпођинских поста, па трају док снег не падне. У Звижду, Хомољу и Поречкој Реци, седељке трају и преко зиме: али гада се младеж не сабира на отвореној пољани, већ по домовима, у којима има девојака на удадбу, или код прошеница.

Седељке се обично граде на раскрсницама од сеоских путова; под сеоским записом, пред вратницама од дворишта, или на пространом дворишту у мали, где је доста девојака. Седељке се праве само у очи радних дана (тежатника, делника) а никако у очи светка и петка, или каквог било благога дана.

За сваку седељку потребна су дрва, од којих се огањ гради. Та дрва нанесу момци и девојке из општинске шуме, или из сеоских забрана. А где шуме нема (као што је случај у Стигу), ту свака девојка донесе собом и дрва за огањ, па ортачки ложе и крај огња раде.

Где ће да буде седељка, то обично одређују девојке при разлазу са седељке. Дешава се да се седељка састаје више недеља на једноме месту; али то ређе бива. Обично два три вечера бива на једном месту, па после на другом; како зажеље девојке. Јер често и то бива, да девојке из једне мале иду на седељку у другу малу к својим другарицама, и ове опет к њима, кад им буде воља. Али најчешће бивају седељке у оним крајевима, где има цовише девојака и младих жена.

По некад и момци одреде, где ће се седељка држати. Ако који младић заволи какву цуру, он ће да сакупи друштво, па ће неколико вечера да прође улицом где му драга станује, певајући ову песму:

Милено, цвеће шарено!
 Милено, миље рођено!
 Наложити јасну седељку.
 Оћу да дођем душо код тебе;
 Оћу да седнем сунце, крај тебе,
 Крај твоје руке писане,
 Писане и урисане!

Из тимоч. крајине

Чим то чује девојка, које се тиче, одмах она још те вечери скупи другарице; донесу све дрва и пред вратницама њеним те вечери већ је „јасна седељка!“

седељке иду: девојке, невесте и пи-
 (које још нису за удају, а немају старију

сестру). Жене средовечне и старе, врло се ретко виђају на седељкама. Усуди ли се која да дође, онда она постаје предмет исмејавања, и даје повода селу да о таковој жени свашта говори. Уз девојке долазе на седељке и сеоски момци; било да прате своје сестре или рођаке, или да се нађу на близу до својих драгана и вереница. Ово испраћање и дружба мушкарца са женскињама остало је од старине, — још из турскога времена — кад је доста била потреба, да се заштити сеоска младеж од турског насиља. Данас већ то није од потребе, и пратиоци су више од штете по сам обичај и рад, него ли од користи.

Чим зађе сунце, одмах се ложи огањ, приносе столице и оближње девојке хитају са радом, да крај огња место заузму. Прва, која дође, ложећи огањ, вићнуће да пева што боље може, а на тај глас куне се девојке, као на дати знак. Момци већ долазе много доцније, Гледају на огањ и девојке са различне даљине и бацају се из мрака: јабукама, воћем, лубеницама и грожђем. Неко спреми и киту цвећа, мирис, сапун, огледалце и друге ситнице, па се тиме баца на своју драгу. Бачену ствар диже обично она, која мисли и зна да њој припада. Ствари које нико не мисли да су његове, или воће, дижу све девојке редом, па их деле.

Чим седељка почне, одмах почне и песма, и она траје све док се седељка не сврши. Седељку, где се песма не чује зову „глувом;“ ту нико не долази и у место воћа и дарова, ту се бацају камењем. Негде певају по две и две девојке, а отпевају им по два и два момка; негде опет певају један део песме све девојке, а други сви момци. После то до шест песама настају одморци. На одморцима се игра, или по који момак приђе ватри па с ва

на коју јуначку песму уз гусле. За одмором настаје опет певање и то тако траје до зоре. Једна група момака не остаје дуже од једног одморка, па се креће на другу седељку; а друга група момака долази овамо, и то тако бива док се све седељке не обиђу.

Живећи више година у Источној Србији, ја сам прикупио доста седељачких песама, али је сигурно много више остало у народу не забележених. Све те песме могле би се поделити у три групе, т. ј. на девојачке седељачке песме, момачке седељачке песме и гусларске седељачке песме. Ми ћемо покушати да изнесемо неколико песама из сваког одељка, а са разних крајева Источне Србије, те да би се боље упознао и сам обичај. У овим песмама биће по нека реч таква, која се у књижевности не чује, али коју народ употребљава, па је због тога писмо смели изоставити.

А сад да пређемо на саме песме, и то на

I.

Девојачке седељачке песме

Прва седељачка песма, коју заједнички певају у Алексиначкој Морави момци и девојке ова је:

Прва група девојака:

Киша ли пада
А трава расте,
И цвати цвеће
По брегу горе.
Травка на травку,
Мирно си лега;
А цвет од цвета
Нигде не бега.

— Све друство има,
Топло је свима!

Друга група девојака:

А ми девојке
Крај друм' седимо,
На огњу наше
Лице примо.
А на нас јадне
Нико не гледа
Свака си своју
Жичку препреда.
— И огањ букти, пред нама свима,
Опет крај огња свакој је зима!

Момци из даљине:

Убаве моме!
Лоше зборите,
Кад тако песме
Тужно појете.
Киша си пада
И на нас момке,
Цвеће си цвати,
За вас девојке.
Стичите огањ,
Да боље гори,
Певајте песме,
Све нек' се 'ори!
А уз вас и ми
Песме певамо,
Из тавне ноћи
На вас гледамо.
Још има много
До беле зоре;

Ми ћемо с' вама
У ваше дворе!..

После ове песме певају се многе друге, и то наизменце и момачке и девојачке. Ако ко од момака има гусле и зна добро да пева, онда и он за време одмора отпева по једну, па се опет песма наставља од девојака.

Да наставимо даље, девојачке седељачке песме:

II

Поред мора порасла маслинка,
Под маслинком заспала девојка.

Дуну ветар од мора
Те сломи грану с' маслину
Разбуди младу девојку.

Сањива мома збораше:
— Бог нећ т' убије ветрушко!

Што сломи грану с' маслину,
Те ме пробуди санану!

А леп сам санах уснила:

„На сан ми дошли три млади,

„Један ми даде јабуку,

„Други ми даде прстена.

„Трећи ме младу целува.

Пушкало грање с маслине:

„Тај што ти даде јабуку,

„— Свекар ти био до скоро.

„Тај што ти даде прстена,

„— Девер ти био до скоро.

„Тај што те младу целува.

„— Драги ти био до скоро.

„А што си млада сањала,

„О скоро с' очи гледала!

Из околине нишавачке.

III

Текла вода, текла, текла вода Моравица,
 Текла вода, текла, текла вода Моравица.*)
 Крај вароши Алексинца.
 Туј ми рада платно бели.
 Туд пролази младо момче.
 Њега гледа бела Рада.
 „Не стој Радо, не гледај ме,
 „Однесе ти вода платно!
 „Нек га носи, однела га!
 „Ако буде Рада жива,
 „Још боље ће изаткати;
 „А тебе се нагледати

Из алексиначког Поморавља.

IV

Соко лети од јеле до јеле,
 Крила шири од гране на грану.
 У кљун' носи виту одољена.
 Крила су му до краја сребрна;
 Ноге су му до колена златне.
 Гледале га из села девојке,
 Гледале га, па су говориле:
 „Ој Бога ти соко тица сива,
 „Ко је тебе крила посребрио?
 „Ко је тебе ноге позлатио?
 „Ко ти даде виту одољена?
 Говори им соко тица сива:
 „Имао сам три сестре рођене,
 „И све три сам удомио младе.
 „Прва ми је у цара царица;
 „Друга ми је у краља краљица;

*) Овако се пева сваки стих, два пута.

„Трећа ми је у наше косовског.
 „Она, што је у цара царица,
 „Та је мени ноге позлатила;
 „Она, што је у краља краљица,
 „Та је мени крила посребрила;
 „Она, што је у наше косовског,
 „Та је мени киту даривала;
 „Даривала киту одољена,
 „Да одолим муке свакојаке,
 „Ко што она млада одолева,
 „Робовање у Турчина грдног.

Из нишког Поморавља.

V

Спремале се девојке,
 Спремале се у среду,
 У среду младе да преду.
 Две моме гори одоше,
 Из горе дрва донеше,
 И јасан оган кладише.
 Две друге моме одоше
 На извор воду да ваде,
 Крај ватре друге да поје.
 Треће две моме одоше,
 У лојзе, гројзе да беру.
 Из горе моме дођоше,
 И јасни огањ кладише;
 Од воде моме дођоше,
 Крај огња друге појише;
 Из лојза моме немаде,
 Немаде натраг да дођу.
 Натраг да дођу не знале,
 Код пудара младог заспале!

Из тимочке Крајине.

VI

Мори Радо, бела Радо!
 Мори Радо, бела Радо!*)
 За тобом се Будим бије,
 Будим бије, цар тугује;
 Што ми Рада ближе није!
 Цар собира силну војску:
 Три стотине од спа'ије,
 Шес стотина низамлије,
 Па се крете белој Ради,
 У двореве да ју води.
 Бела Рада, 'абер нема
 А за војску ни да чује!
 Војска лети преко поља,
 Док долете до дворова,
 И залупа на капије,
 На капије од авлије.
 Бела Рада не дочекала,
 Већ то чула мајка њена,
 Па говори белој Ради:
 „Диг' се Радо, диг' се ћеро,
 „Те отвори на двор врата;
 „Неко лупа на капији,
 „Може да су просиоци!
 Скочи Рада, као вила,
 Те отвори на двор' врата.
 Ал' где чуда пред вратима!
 То не били просиоци,
 Већ то били бесни Турци!
 Ухватише белу Раду,
 Метнуше је у кочије;
 Па кренуше бој кочије
 Отидоше ка Софије.

*) Снаки се стих понавља два пута.

Проговара бела Рада:
 „Кочијаши, браћо моја,
 „Уставите бој кочије
 „Љуто сам се уморила
 „Жеђ ме црна загушила.
 „Додајте ми бир ножеве,
 „Да расечем бир јабуку,
 „Да оквасим уста моја.
 Дадоше јој бир ножеве,
 Неће Рада сећ' јабуке,
 Већ прободe срце живо!
 Мртва паде у кочије!

Око Сухе Планине.

VII

Израсла јела до неба,
 Спустила гране до земље;
 Под њу ми Јова болује
 Крај Јове мајка тугује;
 Тугује, сина питује:
 „Што ти је, сине Јоване,
 „Те лежиш болан преболан?
 „А мајци твојој не кажеш?
 Говори болан Јоване:
 „Не питај, мајко, не питај!
 „Болест је моја голема,
 „Лека јој нема до неба!
 „Трују ме, мале, душманке,
 „Душманке, мале, наше сељанке!
 „Оне ми лебде, мале, пред очи,
 „И дању, мале, и у ноћи,
 „Оне ми на сан до'оде,
 „Оне ме у гроб одводе.

Из Гупријског Поморавља.

VIII

Садих јелу на камену,
 На камену крај обале;
 А остави младо јелче,
 Виту јелу, да ми чува.
 Ја отидох на далеко,
 На далеко, преко мора,
 И не дођо' за годину.
 Младо Јелче књигу пише:
 „Дођи, дођи, млад Јоване,
 „Јела ти се при'ватила,
 „Вите гране распустила,
 „По врху је сунце греје,
 „По средини пчеле зује,
 „У корен је вода бије.
 „Туј ми моме платно беле,
 „Па све тебе помењују,
 „Све у мене поглеђују.
 „Дођи драги, дођи душо,
 „Зај'дно јелу да чувамо!

Из Нишевачког Поморавља.

IX

Зора зори, петли поју,
 'Оће да сване.
 'Оће да сване.
 Младо момче, коња јаше
 'Оће да иде.
 'Оће да иде.
 Девојче му руком маје,
 И ја ћу с' тобом.
 И ја ћу с' тобом.

Момче њојзи одговара:

Ври' се девојко!

Ври' се девојко!

Кућа моја преко мора

Стићи не можеш!

Стићи не можеш!

— Створићу се мренка риба

Преplиваћу га!

Преplиваћу га!

Широко је Поморавље,

Прећ' га не можеш!

Прећ' га не можеш!

— Створићу се ластавица,

Прелетећу га!

Прелетећу га!

Висока је Шар планина

Прећ' је не можеш!

Прећ' је не можеш!

— Створићу се соко сиви,

Прелетећу је!

Прелетећу је!

Злу ја имам валилију

Удворет' је нећеш.

Удворет' је нећеш.

— Створићу се мелем благи,

Водеће ме сви!

Водеће ме сви!

Али неће мати моја

Злосрећница ти,

Злосрећница ти,

— Хоће драги и ти с њоме

Мен' ћеш љубити!

Мен' ћеш љубити!

Из Сврљига и Поморавља.

X

Девојка је зелен бор садила,
 Бор садила Богу се молила:
 „Дај ми Боже да мој бор порасте,
 „Да се пењем бору под врхове,
 „Те да видим то Косово равно,
 „Где мој драги љути бојак бије.
 „И да видим у том пољу равном,
 „Ко ли гине, ко ли задобива.
 „Кад ће драги са Косова поћи?
 „Кад ће поћи, и оће л' ми доћи?
 Ал' до бора на зеленој јели,
 Закукала тица кукавица,
 Па говори лепоти девојци:
 „О чујеш ли лепота девојко,
 „Нит' бор сади, нит' се драгу надај,
 „Нит' се надај, нити ће ти доћи.
 „Он је пао на Косову равном,
 „И пао је славни царе Лазо,
 „Пропала је српска царевина.
 „Косе режи' а лице нагрди!
 „Кукај млада од сад па до века
 „Драги ти се повратити неће!

Из Алексин. Поморавља.

XI

Смиљ Смиљана смиљ по гори брала,
 Смиље брала, па је залутала,
 Налутала у горици војску,
 И пред војском њеног старешину,
 Старешину, Сибињанин Јанка.
 Смиља Јанка Богом братимила,
 Вишњим Богом и светим Јованом:

Богом брате, Сибињанин Јанко,
 Изведи ме из горе зелене,
 „Оведи ме до воде студене;
 „Да оперем моје бело лице,
 „Да с' напијем студене водице.
 То је Јанко за Бога примио,
 Изведе је из горе зелене,
 Оведе је до воде студене.
 Смиља сави скуте и рукаве,
 Па се напи студене водице;
 А кад изми то бијело лице,
 Сину лице, к'о у гори сунце!
 Сва се гора у сјај заодела!
 Тад' говори Сибињанин Јанко:
 „Кучко Смиљо, 'рђа те не била,
 „Кад си знала да си тако лепа,
 „Што си мене Богом братимила,
 „Вишњим Богом и светим Јованом?
 И ту Јанко клетву погазио,
 И грехоту Богу учинио,
 Смиљанино лице обљубио!
 Љуго куне Смиљана девојка:
 „Мадарине, проклето колено!
 „Не дошао здраво са Косова,
 „Убиле те девојачке клетве!
 И што рече Смиљана девојка,
 Што год рече, код Бога се стече.

Из Алексинач. Поморавља.

XII

Јесам ли ти Јелане,
 зорила дивна јело,
 не растеш јелане,
 не растеш, дивна јело!

Покрај пута, јелане,
 Покрај пута, дивна јело!
 Где пролази, јелане,
 Где пролази, дивна јело!
 Царска војска, јелане,
 Царска војска, дивна јело,
 Те ти крши, јелане,
 Те ти крши, дивна јело!
 Вите гране, јелане.
 Вите гране, дивна јело!
 Те се вिति, јелане,
 Те се вिति, дивна јело!
 С' твоје гране, јелане,
 С' твоје гране, дивна јело!

Из Браничева.

XIII

Заспало девојче,
 Брегу на камену,
 Дрену на корену,
 Момку на колену.
 Будило је момче:
 „Диг' се диг' девојче,
 „Брег се под нас крши,
 „Обала се руши,
 „Дрен се већ и пија,
 „Дол' је провалија!
 — „Ој не бој се момче
 „Збори му девојче,
 „Брег нека се свали
 „Камен нек с' обали,
 „Дрен нек доле иде,
 „Ја да идем нећу!
 „Жалићеш ти моје,

„Лице не љубљено;
 „А ја ћу жалити,
 „Момче не грљено!

Из Крајине.

XIV

Сив соколе, не пролећи често,
 Мој соколе, поред двора мога.
 Штеди крила и витога тела,
 Ја сам тебе одавно видела,
 У себи се, одавно заклела:
 „Другог нећу, за тобом умрећу!“
 Ако будем твоја суђеница,
 Сама ћу ти у двор улетети!
 Шетаћемо, као паунови,
 Гукаћемо, као голубови,
 Сив соколе, моја златна крила,
 Тебе ме је мати наменила!

XV

Девојка је селен брала у башти, у башти,
 А у башти јавор дрво листало, листало,
 Под јавором младо момче заспало, заспало,
 Девојка је шапутала у себи, у себи:
 „Не могу га од жалости будити, будити,
 „Нит' га могу од радости љубити, љубити!
 „Па се стаде вишњем Богу молити, молити:
 „Дуни ветре, дуни јаче од мора, од мора,
 „Те скрши грану с јавора, с јавора,
 На би ли момче младо скочило, скочило,
 мене младу водило, водило!

Из Браничева.

XVI

Савила се грана јоргована,
 Грана јоргована,
 Под њом седи лепа Јулијана
 Лепа Јулијана*)
 Под главом јој снопах детелине,
 А у руци свилена марама.
 Питала је остарела мајка:
 „Ко ме везеш свилену мараму?
 „Дал' Јовану, или Радовану?
 Говори јој лепа Јулијана:
 „Ни Јовану, нити Радовану,
 „Већ је везем Ђорђу капетану.
 „Аох! Ђорђе, смедеревско грожђе!
 „Аох! Ђорђе, грижена јабуко!
 „Загрижена, паке остављена.

Из Поморавља Покаревачког.

XVII

Радио Паја виноград
 Хеј, виноград!
 У пустој гори Јастрепцу
 Хеј, Јастрепцу!
 Са златом лозу врзао
 Хеј, врзао!
 С' десницом лозу држао
 Хеј, држао!
 Долете тица косовка,
 Хеј, косовка!
 Те му виноград потрга.
 Хеј, потрга!

*) И т. д., свака половина стиха у невању понавља с

Паја се тици мољаше:
 Хеј, мољаше!
 Немој ми гројзе зобати,
 Хеј, зобати!
 Јел' ја ћу тебе стрељати.
 Хеј, стрељати!
 Говори тица косовка:
 Хеј, косовка,
 „Немој ме Пајо стрељати!
 Хеј, стрељати!
 Док љубу немаш у лугу,
 Хеј, у лугу.
 Кад љуба дође, на ружу,
 Хеј, на ружу!

Из Алексиначког Поморавља.

XVIII

Пила риба воду,
 На моравском броду,
 Воду пила, па зборила:
 „Хеј броде, броде,
 „Мој велики роде,
 „Где ли ми оде?
 „Куд' ли ми се дену?
 „У туђу земљу немачку.*)

Из Брањског и Нишев. Поморавља.

XIX

Каравиље лале мој,
 Кара ли те мајка?

* Ова песма подсећа на сеобу Срба из Топлице у Аустро-Угарску.

Хеј, хој, лале мој!
Кара ли те мајка?

Нит' ме кара, лале мој,
Нит' ме разговара.

'Еј, хој, лале мој!
Нит' ме одговара.

Већ ме праћа, лале мој!
На Дунав, на воду.

Хеј, ој, лале мој!
На Дунав, на воду.

Да ја видим, лале мој
Куда Дунав тече.

'Еј, ој, лале мој!
Куда Дунав тече.

Дунав тече, лале мој.
Испод Београда.

'Еј, ој, лале мој!
Испод Београда.

Испод града, лале мој!
Три косача млада.

'Еј, ој, лале мој!
Три косача млада!

Пуче пушка, лале мој,
Из зелена луга.

'Еј, ој, лале мој!
Из зелена луга!

Те ми уби, лале мој,
Три косача млада!

'Еј, ој, лале мој!
Три косача млада!

Један рече: лале мој;
Јаој моја мајко,

'Еј, ој, лале мој!
Јаој! моја мајко!

Други рече, лале мој!

Јаој моја селе!

Еј, ој, лале мој!

Јаој моја селе!

Трећи рече! лале мој!

Јаој лепа из села девојко!

Еј, ој, лале мој

Из села девојко!

Из Браичева.

XX

Крај Дунав' коло играло,

Из кола мома говори:

„Ко може од вас младиње,

„Тихо Дунав да преплива?

Из кола Вељко изађе,

У тихо скаче Дунав,

До прве дође отоке,

Па отуд младић говори:

„Не дајте, верна дружино!

„Ала ме нека прогута,

„Од ногу па све до колена!

Сви момци доле гледаше,

Не гледа Ружа девојка.

Вељко си даље пливаше,

До друге стиже отоке;

Па отуд младић говори:

„Не дај ме, верна дружино!

„Ала ме нека изеде,

„Од ногу па све до појаса!

Сви момци земљи гледаше,

Не гледа Ружа, девојка!

Вељко си даље пливаше,
 До треће дође отоке;
 Па отуд младић збораше:
 „Не дајме, верна дружино!
 „Хала ме нека прогута,
 „Од ногу па до рамена!
 Сви момци доле гледаше,
 Не гледа Ружа девојка;
 Већ скину рубу свилену
 У тихо скочи Дунаво!
 Из Дунав' Вељко говори:
 „Ој Ружо, душо рођена,
 „Ој Ружо цвеће, шарено!
 „Не кваси тело господско
 „Не мрси косе свилене.
 „Не лубај груди убаве,
 „Не сломи руке мекане.
 „Ја пробам Ружо, дружину,
 „И твоју љубав једину!

Из Поречке Реке.

Сем оваквих песама, певају се и друге шаљиве
 и пригодне песме на седељкама. Ми ћемо навести
 само две, колико да се види њихов значај; и ако
 их има повише, и отимају све више маха на седељ-
 кама у место озбиљних и достојанствених песама.

Сву ноћ предох, ништа не опредох,
 Само драгом гаће и кошуљу.
 И то драго вечерас не прође,
 И то драго вечерас не дође;
 Кучка да сам! ако више предем!

Девојци, која радећи прва задрема; или, а
 је на седељку дошла па неће да пева и да б е
 весела, тој обично певају ову песму:

Легај ми легај, врџу'о,
 За теб' и није седељка;
 Већ дрвен кревет, постеља!
 За козу није ливада!
 За јарца нису земичке!
 За тебе нису игличке!

Из Тим. Крајине и
 Алексиначког Поморавља.

Сад да наведемо неколико песама, које момци
 певају на седељкама и то или сами, или два и два
 у друштву са девојкама.

II

Момачке седељачке песме.

I

Сву ноћ идо' ђидо
 Сву ноћ идо' 'млади Ђидо,
 Ништа не украдо!.
 Ништа не украдо'!
 Кад би зора, Ђидо,
 Кад би зора, млади Ђидо,
 Украдо' девојку!
 Украдо девојку!
 Па је бацих, Ђидо,
 Па је бацих, млади Ђидо
 За собом на коња!
 За собом на коња!
 Однесох је, Ђидо,
 Однесох је, млади Ђидо
 Двору господскоме,
 Двору господскоме,

Па је љубим Ђидо,
 Па је љубим, млади Ђидо.
 Док зора заруди!
 Док зора заруди!

Она мене Ђидо,
 Она мене, млади Ђидо,
 Кад год се пробуди!
 Кад год се пробуди!

Из Браничева и Ресаве.

II

Јеси л' чула Маро?
 Јеси л' чула душо?
 Ресавске јунаке:
 Је си л' вид'ла Маро?
 Је си л' вид'ла душо?
 Какве воње јашу?
 Какве сабље пашу?
 Како вино пију?
 Како Турке бију!
 Како срму носе?
 Како се поносе?
 Маро Ресавкињо!
 Маро јунакињо!
 Је си л' вид'ла Маро?
 Је си л' вид'ла душо?
 Ресавске јунаке:
 Како кода вију?
 Како Турке бију?
 Како цуре љубе?
 Па како се носе?
 Како се поносе?

Из Ресаве.

III

Ову песму певају мешовито момци и девојке.

Момци:

Ој девојко душо моја
Ти ћеш моја љуба бити!

Девојке:

А ја нећу твоја бити.
Створићу се мренка риба,
Сакрићу се у водицу,
У водицу под крљицу.

Момци:

А ја, јунак мрежу имам,
Бадићу је у водицу,
Уловићу ту рибицу;
Па ћеш моја љуба бити!

Девојке:

Створићу се сојка тица,
Одлетећу у шумицу,
Сакрићу се за гранчицу,
За гранчицу, у ракљицу.

Момци:

А ја, јунак стрелу имам,
Отићи ћу у шумицу,
Поранићу сојку тицу,
Па ћеш опет моја бити!

Из Поморанља.

IV

Еј жалила се бела була,
Етум, те тум, те,

'Еј, жалила се Кара Ђорђу
 Бре! бре! бре!
 'Еј, тужила је Хајдук Вељка
 Етум, те тум, те,
 'Еј, тужила је Хајдук Вељка,
 Бре! бре! бре!
 'Еј, што јој ломи виту снагу
 Етум, те тум, те,
 Хеј, што јој ломи виту снагу
 Бре! бре! бре!
 Хеј, што јој мрси русе косе
 Етум, те тум, те,
 Хеј, што јој мрси, русе косе,
 Бре! бре! бре!
 Еј, што јој љуби бело лице
 Етум, те тум, те,
 Хеј, што јој љуби бело лице,
 Бре! бре! бре!
 Еј, говори јој Кара Ђорђе:
 Етум, те тум, те,
 Хеј, говори јој Кара Ђорђе:
 Бре! бре! бре!
 Хајд' одатле бела було!
 Етум, те тум, те,
 Хајд' одатле бела було!
 Бре! бре! бре!
 Ја не могу Вељку судит'
 Етум, те тум, те,
 Ја не могу Вељку судит'
 Бре! бре! бре!
 Јер је Вељко, добар јунак
 Етум, те тум, те,
 Јер је Вељко, добар јунак,
 Бре! бре! бре!

Он Крајину моју чува,
 Етум, те тум, те.
 Хеј, он Крајину моју чува
 Бре! бре! бре!
 И крајинско вино пије,
 Етум, те тум, те.
 Хеј, и крајинско вино пије
 Бре! бре! бре!
 Видинлије страшно бије,
 Етум, те тум, те,
 Хеј, Видинлије страшно бије
 Бре! бре! бре!
 А снага је за ломљење,
 Етум, те тум, те,
 Хеј, а снага је за ломљење,
 Бре! бре! бре!
 Бело лице за љубљење!
 Етум, те тум, те,
 Хеј, бело лице за љубљење
 Бре! бре! бре!
 Руса коса за мршење,
 Етум, те тум, те,
 Хеј, руса коса за мршење
 Бре! бре! бре!

Из Крајине.

V

Јеси ли се наспала?
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, јеси ли се наспала?
 Две вечери без мене,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море две вечери, без мене?

Треће вече ја дођох,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, треће вече ја дођох.
 Тебе дома не нађох,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, тебе дома не нађох!
 Већ те нађох сред села,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, већ те нађох сред села!
 Где с' кметови збор збориш,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, де с' кметови збор збориш
 И с' попови бир режеш,
 Дилбер Анђелино ле!
 Море, и с попови бир режеш!

Из Поречке Реке.

VI

Радован се на рај наслонио,
 Па из раја у пакао гледи,
 И ту виде Јелу удовицу.
 Горе њојзи руке до рамена,
 И горе јој ноге до колена,
 И гори јој теме на врх главе!
 Говори јој млади Радоване!
 „Ој Бога ти, Јелке удовице,
 „Кад те питам, право да ми кажеш:
 „Шта си тако Богу сагрешила,
 „Те ти горе руке до рамена
 „И горе ти ноге до колена,
 „И горе ти коса на вр' главе?
 Говори му Јела удовица:
 „Кад ме питаш, право да ти кажем.
 „Три пут' сам се удавала млада,

„И сва три пут пасторке имала.
 „Они мене лепо зваше: мајко;
 „А ја им се лоше одазивах.
 „Једно рече: „Дај ми леба мајко,
 „— А ја сам га земљом заранила:
 „Друго рече: „Дај ми воде мајко,
 „— А ја сам га крвљу напојила:
 „Треће рече: „Опаши ме мајко,
 „— А ја сам га змијом опасала!
 „И љуто сам дете проклињала
 „— Нај ти појас, мртвог те пасали!
 „А кад су ми деца поодрасла.
 „Сви рекоше: „Срежи нам одело“
 „А ја сам им о камен резала!
 „И овако децу проклињала:
 „— Кад порасте студено камење,
 „Тад порасли и моји пасторци!
 „А то Богу није мило било,
 „И ту сам се грдно огрешила,
 „И грехоте Богу учинила,
 „И вечите муке заслужи́ла.

Из Доњ. Милановца.

VII

Што Морава пену носи,
 И у пени шарен сандук, —
 У сандуку лепа Мара.
 Лепа мара проговара:
 „Кој отвори шарен сандук,
 „Онога ћу љуба бити.
 Отуд' иду три Маџара,
 Отварали не могли,
 Оставили па отишли.
 Отуд' иду три Бугара,

Отварали не могли,
 Оставили на отишли.
 Отуд' иду три Србина.
 Три Србина чобанина,
 Отварали, отворили;
 Лепој Мари говорили,
 „Оћеш наша љуба бити?
 Проговара лена Мара:
 „Ја вам могу бити друга,
 „Ал' не могу бити љуба,
 „На вас красна три јунака
 „Сва тројица једнолика
 Ко' три бора три велика!

Из Ресана

VIII

Ала имам снагу, виту као једу!
 Мајка је роди, отац је 'рани,
 Пуцајте душмани!
 Ала имам тело, — као млеко бело!
 Мајка га роди, отац га 'рани,
 Пуцајте душмани!
 Ала имам лице, — као јарко сунце!
 Мајка га роди, отац га 'рани,
 Бог ми га даде, душмани!
 Ала имам очи, — срце да си скочи!
 Мајка их роди, отац их 'рани,
 Бог ми их даде, душмани!
 Ала имам веће! — ко' пијавке, смеће!
 Мајка их роди, отац их 'рани,
 Пуцајте душмани!
 Па што имам уста! — Као шећер — пушта!
 Мајка их роди, отац их 'рани,
 Бог ми их даде, душмани!

Ама имам зубе, — кога да не љубе?
 Мајка их роди, отац их 'рани,
 Цркните моји душмани!
 Па што имам гласа, — мртва да пробудим,
 Мајка га роди, отац га 'рани,
 Бог ми све даде, душмани!

Из Алексиначког Поморавља.

IX

Пуна градина бел' босиљак,
 А ја млађан не навити се,
 Не навити се, не насити се,
 Да је од туге, — ни пола муке,
 Већ од сељани, моји душмани.
 Кад год ме виде, увек ми прете:
 „Да ми поломе плот на градине,
 „Да ми погазе цвеће на леје,
 „Да ми одведу прошену драгу!
 А ја па њима, овако зборим:
 „Чујте сељани! чујте душмани!
 „Ја браћу имам, што коње јашу,
 „Што коње јашу, што сабље пашу;
 „Код цара службе, са цара зборе
 „Са цара зборе: да ме удоме!

Из Нишевачке.

X

Јова шета по Беломе граду,
 Па се вије по нове чаршије.
 Гледале га грађанске девојке,
 Гледале га па су говориле:
 „Мили боже, да лепа јунака!

„Кад би срећа на мене гледала,
 „Моје би' га двору дотерала.
 „Дала би' му пола Бела града,
 „Дала би' му моје лице бело,
 „Дала би' му моје очи црне,
 „Дала би' му моје косе врране,
 „Дала би' му и срце и душу!
 „Нек' ме љуби, док му срце жуди,
 „Нек' ме грли, кад год се пробуди.
 „Дођи Јово, убили те јади!
 „Сустигле те девојачке кетве!

Из Нишевачког Поморавља.

Сем ових момачких песама, које се певају у групи, чуо сам више пута на седељкама по где кога момка да пева уз гусле. Ово нарочито бива онда, кад је мало мушкога друштва, те се не могу да певају друге песме. Ово бива чешће у Тимочкој Крајини и Алексиначком Поморављу, у другим крајевима Источне Србије већ је ређа појава.

У овој прилици гуслар најрадије пева песме, са љубавном садржином, и оне где се прича о удадби и о женидби наших јунака. Нарочито се радо певају славна дела: Краљевића Марка, Обилић Милоша, Хајдук Вељка и Сибињанин Јанка. У тимочкој Крајини радо се у песмама спомиње некакав Стојан.

Ми ћемо од ових песама навести само три, колико да се јасније види сам обичај; а остале збирку оставићемо за други пут, да је у једној целини изнесемо.

III

Гусларске седељачке песме.

I

Грујица дијете и црни Арапине.

Закукала сиња кукавица,
 На Јастрепцу, високој планини,
 Без земана око Митров' дана.
 То је чуо Грујица дијете,
 У зеленој гори са дружином,
 Па говори Старини Новачу:
 „О мој бабо, Старина Новаче,
 „Што то кука сиња кукавица,
 „Без земана, око Митров дана,
 „А под зиму кад јој није време?
 Говори му Старина Новаче:
 „Мило дете, млађани Грујица,
 „То не кука тица кукавица,
 „Већ то цвили млада удовица,
 „У Крушевцу граду бијеломе.
 „Осили се неки Арапине,
 „Преко ове, Јастребца планине,
 „Па све роби жене и девојке,
 „И убија млађане јунаке.
 „Нит' се може који оженити,
 „Од зулума црног Арапина!
 Ал' говори Груја лудо дете:
 „О мој бабо Старина Новаче,
 „Срежи мене рухо девојачко,
 „Скупи мене кићене сватове,
 „Опреми ме преко горе чарне,
 „Ка Крушевцу граду бијеломе,
 „Да ја видим црног Арапина,
 „Хоће л' и мен' млада уграбити?

То је њега Новак послушао,
 Среза њему рубу девојачку,
 А под рубом оклоп и оружје,
 Скупи њему стотину сватова:
 Све бираних, по гори хајдука,
 Па га прати преко горе чарне;
 А он седе на врх Страцимира,*
 Па одатле гледа у долину,
 У долину у ту жупу равну
 Шта ће Арап радит са Грујицом?
 Свати језде кроз гору зелену,
 Гором језде, гора одјекује.
 Глас допаде црном Арапину:
 „Да му иду кићени сватови,
 „Ка Крушевцу граду бијеломе.
 Ал' и Груја друштву говорио:
 „Чујете л' ме кићени сватови,
 „Чим видите црног Арапина,
 „Побјежите у гору зелену,
 „Западните дрвљу за бусије,
 „Па гледајте из те горе чарне:
 „Како ћу ја њега дочекати
 „И с црном га земљом саставити!
 У то доба Арап пред сватов'ма!
 Прите сваки у гору зелену,
 На друм' оста лепота девојка!
 Њој допаде црни Арапине,
 Па је пила по недрима меким
 И овако млади говораше:
 „Бог убио твоју стару мајку,
 „Што те тако удомила младу,
 „Удомила младу, без дојака!
 Говори му лијепа девојка:
 „Не брини се црни Арапине,

* Највећи вис на Јастрепцу.

„Не чуди се мојој старој мајци,
 „Ја јој бејех јадна, јединица,
 „Па је мати једва дочекала,
 „Да удоми мене 'вако младу.
 „Скини мене са коња витеза,
 „Додај мене злаћане папуче,
 „Па ме води твојој танкој кули,
 „А ја ћу ти и на двору расти.
 „Све се бојим од мојих сватова,
 „Да ме опет не преотму младу!
 Говори му црни Арапине:
 „Не будали лепото девојко,
 „Ја се никад уплашио нисам,
 „Ни од љутог Старине Новака,
 „А камо ли од влашки козара!
 — У том чу се из горе зелене:
 „Удри Грујо! отпале ти руке!
 Препаде се црни Арапине,
 Па говори лепоти девојци:
 „Лепа цуро, ко то отуд, виче?
 „Не беше л' ти Груја у сватов'ма?
 „— Какав Груја, убили га јади!
 „Ја га никад ни видела нисам!
 „Докле бејех на дому девојка,
 „Чешће су ми Грују помињали,
 „И још чешће њега проклињали,
 „Што нам враде по планини овце.
 „То што вичу сада по планини,
 „То ће бити планински козари;
 „Ако би се и од њи' бојао,
 „Не би био рода јуначкога!
 „Него дај ми те папуче златне,
 „Нешто су ме ноге забољеле.
 Превари се црни Арапине,
 Превари се, уједе га гуја,

Па се саже до земљице црне,
 Те невести ногу прахватио
 И папучу златну наместио.
 Тад' је Груја мача повадио,
 Те удари црног Арапина,
 Преко леђа у сред срца жива!
 Арап паде у зелену траву,
 Арап паде, дружина допаде,
 Те Арапу одсекоше главу!

Из Алексиначког Поморавља.

II

Млади Стојан и паша Совиски.

По'вали се млад' Стојане,
 Млад' Стојане, у каване:
 Да има коња гојена:
 Да има сина рањена,
 И дилбер љубу Јованку.
 Коњче му вреди три града,
 Сунче му вреди пет града,
 Јованка више од сви градови
 Градови, као Цариград.
 Ту 'валу ветар развео,
 Од земље па чак на море,
 Од мора пак до Стамбола.
 Тој чуо паша совиски,
 Па збори на тиј сејмени:
 „Сејмени, млади сејмени,
 „Идите на куд Нишаву,
 „У туј земљу Србију;
 „Стојана младог вржите,
 „Код мене кучку водите;
 „И с њега коња гојена,

„И млада сина рањена,
 „И дилбер фату Јованку.
 Сејмени млади свочише.
 На бесне коње седоше,
 На пут се даљни кретоше,
 Србији земљи дођоше,
 Стојана младог фатише,
 На бесна коња врзаше,
 У град Совију однеше!
 Говори паша совиски:
 „Стојане, ђаур Стојане,
 „'Вала се твоја дочеула,
 „Од земље паке до мора,
 „Од мора чак до Стамбола:
 „— Да имаш коња гојена,
 „Да имаш сина рањена,
 „Да имаш љубу Јованку.
 „Коњче ти вреди три града,
 „Синче ти вреди пет града,
 „За љубу мере не има!
 Говори млади Стојане:
 „— Чуј мене, пашо совиски,
 „Ја имам коња гојена
 „За мене, пашо, спремљена:
 „Ја имам сина рањена,
 „За мене, пашо, рођена;
 „Ја имам љубу Јованку,
 „За мене, пашо, прошену.
 Паша му опет збораше:
 „Деде ти млади стојане,
 „Да мегдан љути бијемо
 „Да гојне коње тркамо,
 „По равно поље совиско.
 „Па који од нас добије,
 „Нек' води коња гојена,

„Нек' води сина рањена,
 „Нек' љуби љубу Јованку!
 „Або ли ти мене достигнеш,
 „На час ти була најлепша,
 „На час ти благо годемо
 „Из целог града Совије!
 Стојан му ни реч не рече.
 На гојна коња потече,
 Низ равно поље утече,
 А за њим паша полете.
 На бесном коњу арапском.
 Бад беше стојан на среди
 Пуче му коњу коланче!
 „Буто ми пишти Стојане:
 „Ој леле мене до Бога!
 „Изгуби' коња гојена,
 „Изгуби' сина рањена.
 „Изгуби лепу Јованку!
 Коњче му вришти по поље
 Газдине гледа невоље.
 Ал' нешто као да рече:
 „Не бој се млади Стојане,
 „Настави коњу колане;
 „А он ће стигћи до краја
 „До краја поља совиског,
 „Све паше море, цареве!
 Стојан си рипи са коња
 Коњу настави колане,
 На прцу преко пољане,
 И за час стиже и прође
 Беснога пашу совиског
 Сас ветар пашу обори!
 С коња му ребра поломи,
 Па оде преко чаршије,
 Да пије љуте ракије!

По са'та време протекло,
 Док пашу коњи донели
 Он пишти како кукавче
 Пиштећи 'вако лелече:
 „Стојане млади Стојане.
 „Пабе ти коњче дебело,
 „Пабе ти двори и благо;
 „Пабе ти пола Совије,
 „Не тражи моје Аније (буде).
 А млад му Стојан говори:
 „Коња си имам хубава.
 „Турско ми благо не треба,
 „Ал' була твоја, красна је
 „За тебе папо и није.
 „Њу хоћу папо за себе,
 „Да двори папо пред мене,
 „Да жали папо, за тебе.
 Кад чуо паша совиски.
 Од једа пао на земљу
 У тешку лего постељу
 Из ње се више не диже.
 А бела була Анија
 Стојану беше милија
 Нег' цела варош Совија.

Око Старе Планине.

III

Сибирјанин Јанко у тамници.

Шта се бели горе у планине?
 Да л' је иње, ил' бело ковиље?
 Ил' девојке бело стиру платно?
 Или војска пење чадорове?
 Ил' јунаци беле коње шећу?

Ил' чобани бела стада крећу?
 — Нит' је иње, нит' бело ковиље,
 Ни девојке бело стеру платно,
 Ни по гори шатори се беле,
 Ни чобани бело стадо крећу,
 Нит' јунаци беле коње шећу:
 Већ то јесу три голема снега.
 Један лањски а други полањски,
 А трећи је од ове године.
 Из њих тече река Раваница,
 Она тече крај тврдих тамница.
 У тамници нигде никог нема,
 До јунака, Сибињанин Јанка,
 И крај њега два сива сокола.
 Месо сече Сибињанин Јанко,
 Месо сече те соколе храни,
 Сузе рони те соколе поји,
 Косе стриже те им гнездо гради!
 Једне ноћи, око пола ноћи
 Закликташе два сива сокола,
 Па падоше на рамена Јанку.
 Те се крил'ма од нечега бране.
 Њовори им Сибињанин Јанко:
 „Ој Бога вам, моје тице сиве,
 „Да л' сте гладне меса дебелог?
 „Ил' сте жедне студене водице?
 „Или вам се, тице, досадило,
 „Робовање у тамници хладној.
 „Ако вам се, тице, досадило,
 „А ви при'те тамници на прозор,
 „Одлетите ви до двора мога,
 „Па видите шта на двору раде,
 „Надају л' се старом господару?
 Њоворе му, два сива сокола:
 „Не праћај нас, добри господару,

„Ми смо синоћ дошли од дворова,
 „Видели смо твоје беле дворе.
 „Двори су ти поодавно пусти,
 „На дворишту пелен цвеће расте,
 „А по башти дрва огорела,
 „На њих често кука кукавица.
 „Једна кука јутром и вечером;
 „Друга кука око пола дана;
 „Трећа кука никад не престаје!
 Говори им Сибињанин Јанко:
 „А знате ли, моје тите сиве,
 „Ко су оне кукавице сиње?
 „Та, што кука јутром и вечером,
 „То је моја сестрица Јелица;
 „Та, што кука око пола дана,
 „То је моја љуба несрећница;
 „Та, што кука, никад не престаје,
 „То је моја остарела мајка!

Из Алексинач. Поморавља и Ресаве.

На крају ових песама напоменућу још и то:
 да се на седељкама сем певања још и прича и за-
 гонета. Ту се чују свакојаке доскочице и бројенице
 које ћу ја другом приликом изнети. Обичај овај
 веома је стар. Али из године у годину он се квари,
 нарочито томе помажу мушкарци, те сад ретко који
 домаћин пушта своју кћер на такве заједничке ра-
 дове. Није далеко време, кад ће седељака сасвим
 нестати; тада ће се изгубити и оне лепе песме,
 које се на седељкама певају. За то сам ја и при-
 бележио овде најлепше, те да им се бар у књижев-
 ности спомен сачува.

Концем фебруара 1892. год.
 у Прћиловици.

СЕРДАРЕВА КЋИ.

(УЛОМАК)

Немојте ми никад казати да се
руначна крв узалуд пролила ; она
шаље јеку која грми кроз све
вјекове.

(Валтер Скот)

I

Зора праши....

Вукосава красна
са кашцима слатко приклопјеним,
сјетна чела... ал' пунашне снаге,
на постељи гојећи се сновим'
што се јутром јатомице врзу....
своје витко тијело одмара.
Буде л' санак одјек жеља јаве...
прса јој се надимају витка
рекао би е се душом прашта ;
кад с' уморе... онда уздах дирну...
и он лако прђ усана пирну.

Почивајући за зору не мари —
нит' ју маме нит' јој занос кваре
мноштво ружа росом покањаних

првим прашком зорице румене — —
мало хаје јер Даница бл'једи —
нестаје је... старим путем сл'једи.

На врх гране већ и славуј стао,
прска капи са лакога перја —
накострешен са смрзлице р'ане...
крилца шири, кад и кад се љуне,
а пјесме му танкоситни звуци
разл'јежу се кроз лиснато грање;
абер даје... да би шеве мале
са царићем својим запјевале.

Цјела зора у укупном складу
ко да тражи чим би да зачини,
да намири што ће да изгуби
трептајућу на Истоку зв'језду.. —
как' би чарна још чарнија била:
с тога шапће, тена... да устане
Вукосава — прекаљено злато!
Вишњи Бого коју као да је
у накнаду зори намјенио — —
да с њом дружи, да с њоме ужива:
— она неће —
у прошлости тражи...
мило Српство!... па о њему снови:
„Ман' се зоро! слатко ми се спава:
ту је наша велика држава,
српска сила.. слава.. и слобода..
од Дунава до мора сињега!
Ту је Призрен царска пр'јестоница,
царски двори и столови златни;
по њима су орли двојеглави
и грбови нашијех земаља
искићени драгвјем камењем.

По дворова скрлет и кадифа,
 до дворишта многа рисовина — —
 још од свуда мрамор приступио...
 час ме бије... од силна господства!
 На Бистрици, на води студеној,
 у сред града стоји задужбина...
 од ње љепше у свијету нема —
 градио је Душаново благо;
 намастир је светог Аранђела
 крсно име куће Немањина!
 Црква дивна! стубови је вежу
 и облаци да'јетом изведени;
 стесала их вјештакова рука.
 Ту су с неба пали херувими...
 дивну цркву пјесмом зачињели,
 дивном пјесмом вјере православне;
 по сводова разносе се гласи —
 а кубета дрхћу и играју.
 На дверима протопи Недјељко
 у одежди брадом до појаса...
 бјеља му је но на гори снијег;
 за пјевницом млађи духовници — —
 па у славу Бога истинога
 и за здравље цара самодршца — —
 ту се јутром служи летургија,
 а с вечери читају бденија.

„Ман' се зоро! слатко ми се спава;
 хеј! у Скопљу на р'једи Вардару!..
 (зелен Вардар ко зелена трава
 пир пирујући — кроз своје корито,
 размеће се као игдаје р'јека.)
 ту је Душан царски заогрнут...
 на глави му зрно бисерово,
 златну круну прекрило листом;

у руци му владарско знамење.
Сакупио све по избор људе,
сву властеду велику и малу,
све јунаке из првога реда,
државнике, здумне савјетнике,
свих дванаест смиренних владика
с Јанићијем старим патријаром — —
па им мудре законе издаје.
Издаје им златне установе —
рад правиче у србинском дому,
рад поретка бољег од бољијех...
и рад звека државничке свјести.
Није шала српски Душан силни,
нису шала ратови његови — —
све победа једна иза друге,
једна другој омаћи не даје...
куд се крене руши и осваје!

Ман' се зоро! слатко ми се спава :
Мађари се у страху заклињу....
заклињу се — не ће преко Саве ;
три су пута гдно пострадали...,
изгубили Сријем земљу равну —
изгубили сву богату Мачву —
утујили кланце и богазе —
све од Жиче — седмоврате Жиче,
до обала тихога Дунава !
Андроник је, Грче, пресвиснуо...
све од јада е надбит' не мог'о
цар-Душана и његову војску ;
не могао... већ пустио редом
простор многи и градове многе
до Солуна мору на обали ;
напустио силом допустио...
да над њима српско сунце грије...

да с' на њима српски орџ вије !

„Ман се зоро ! слатко ми се спава :
од Шара се ошмрк отиснуо — —
страшан ли је !..
Кроз њега се барјаци промичу :
— од јабукѧ и крстова златних —
од калпака, окованих пера —
од колајна, коластих аздија —
од штитова и сабаља бритких —
од копаља латних коштуница —
сипље блесак на свакоју страну !
Фрхте коњи — упријеко скачу,
дижућ' главе пропињу се често,
топузине лете под облаке
па се враћу у јуначке руке.
Хиљадама црних гавранова
извило се над ошмрком пустим...
силно гравћу... веселе се ручку
од јуначког и коњскога мяса :
— кџ громови кад с прољећа сукну...
тутањ тутњи спр'једа и озади —
потреса се горда Византија !
Виде Грци чудо не виђено...
дивно знаду што им Душан спрема :
и ено их !..
с Турцим се братиме..
преко мора у Азији Малој
пружају им обадије руке...,
по што за што.. да им помоћ даду,
да с' одрже у свом Цариграду !

„Ман' се зоро ! слатко ми се спава :
мани, мани све љепоте твоје — —
ухо т' слуша...

ал' срце не слуша... —
 срце слуша...
 чим' га душа куша.. —
 душу дражи...
 што Србина снажи.. —
 ту је наша велика држава,
 српска сила.. слава.. и слобода..
 од Дунава до мора сињега!
 Ту је Србин!..
 ту је српство мило!..
 цјелином ми душу освојило!!“

Снива.. снива.. — небесно јој чело
 зној пробија; сред борица танких,
 вреле капи — бисер драгоцјени..
 скупљају се — поточиће праве — —
 и онда се мртво разилазе
 по странама анђеоског лица,
 крајем густих мрвих обрвица.

*

Ка вратима малене одаје
 без накита просте ал' мирисне,
 гдје Спаситељ у наручја мајди
 бл'једа лика... шенишнова зрна' —
 мукло сија...
 поред плама канђеода малог,
 воје цвили, пупка, и превија.
 Зар уреса да би љепшег било
 са бисером ил' млетачким златом,
 нег' што одсјај дјевојачког лица...
 и уздаха њена миомирна...

' Народ у Боци и Црној Гори вјерује, да је само та-
 кова икона чудотворна.

(писац)

реси скромну сељачку одају
у јуначкој земљи Херцеговој?...
Ка вратима малене одаје,
момче Стојан забринуто ступа
у опанцим' са кораком лаким — —
ни да трене самим оком неће...
док не види да л' му чедо спава,
да л' почива душа мирисава.

Јунак диван ко сунчани пламен
што с' пред вече са врховим прашта.
Под ћесом му густа коса сјаје
црња јој је од поноћи саме,
дуги му се објесили брци
ко гаврану уморена крила
Очи веде... што му прса таје...
која крију многе осјећаје...
која но ће скоро да прекипе...
на освету да срце искале — —
да покају од Косова дане,
многом братском сузом поканане.

На плећ'ма му зелена долама
извезена скадарским гајтаним'
првенијем од мекане свиле;
по долама токе запучно,
потпуно је прса заштитио,
јер се нада газит' ватру живу.
Чифт му у пас ђаковских¹ пушака,
које но су сребром извезене,
најчистијем што позлате не ће...
да се злате за годину дана.
Мећ' пушкама задјенуо зором

¹ У Бакову у Старој Србији купљене.

бјеловорца фочанске¹⁾ направе,
 што при нокту тилут му превија...
 у покос би длаку пресјекао ;
 пуст не остъ... бљесне у јунака...
 као силна муња из облака !
 Цевердан је руком пригрлио,
 уз раме га десно прислонио ;
 (мушки понос)
 на њему је седам златних пафта,
 цијев му је жицом преплетена
 у пресумит врху до нишана.
 гвозђе му је слатко и уздано — —
 бој да бије три године дана...
 прско не би или иштетио.
 Зоран Стојан, наочит и једар
 витез мио...
 сватовски се јутрос наредио.

„Вукосава ! — устај жељо жива
 да се роду опознали не би...
 дан рочишта већ је на помоду !“
 Она снива...

Најстрашнију клетву
 која но се у сјен претворила...
 кроз крвавих пет стотин' година — —
 прахом никла из гробова славних,
 праједовских !...

Издигла се у висине даљне,
 над површјем небесима леће...
 Србу са'једи... куне и преклиње...
 не да мира ком је срце хладно,
 кад се поклич убојан раздеже :
 — за крст часни и слободу златну ! —
 Савјет даје да с' опет окупи

¹⁾ Из Фоче у Босни гдје се народни ножеви врло ва-
 праве. (писац)

измучено стадо разагнато...
 са неслоге... у оковим' тешким',
 и уждене у једну торину...
 под кључевим' једног господара;
 соколи га... и јунаштвом жари...
 „сад је хора!...
 на ноге се смјели осветари!
 Нек пропоје Равијола вила
 у Мирочу високој планини,
 с крај клисуре нег се опет јави
 у одори са злаћеним' крилим'...
 коју везло тридесет чарних вила...
 бистром капљом са планиског цвјећа...
 на језеру при заходу сунца.
 Гласна пјесма пробудиће Марка
 у пећини из дремежа давног.. —
 пробудиће слободе јунака;
 турит' ће се на рамена Шарцу,
 пројакати по градовим' знаним',
 здравити се са новим јупацим'... —
 тек се онда опростити свјетом...
 са Србином!..

са слободним цв'јетом!*

Снива.. сновида..
 чудну слику виђа!...
 пред њоме је бабо Радоване!... —
 какве ли му страховите р'јечи:
 „Бад ме оно Турци посјекоше
 Крај Зубаца изнад Суторине,
 скидоше ми златан прстен с руке,
 запалише кулу са чардаком
 и јединца заробише сина.
 Ја не жалим своју русу главу
 мушку сам је мушки замјенио..

нити жалим кулу са чардаком —
 шта ће пуста без обране кула ;
 жалим само-ој ! те како жалим,
 љуто жалим дијете Богдана,
 а још више *златан прстен с руке*,
 што га б'јесни турци однесоше — —
 однесоше — с њим се понијеше — —
 некоји се међ' дружином хвали :
 „Златан прстен дин-душмана стара —
 слова пишу : Радован сердара !“

Про снијежног Вукосаве чела
 Стојан једва руком превукао :
 „Голубице !“
 Она ђипи, глену,
 а лице јој жарка румен осу.
 „Соколе мој ! —
 Зар су други запјевали пјевци ?
 Ох опрости ! у одмору слатком
 млађани ме снови преварише...,
 ал' ми опет добро претказаше...,
 биће срећа српска ако Бог да —
 осмјех неба ко да се излива...
 над онима које мрак прекрива !“

Шта је вила у очи олује
 кад засија на облачној грани
 циком зоре о Ђурђевоу дану —
 љуљајућ' се — косу чешљајући
 свилну, дугу, мимо танког паса —
 сицљућ' росу... кад се другом јавља
 планинскијем — међ' тврде врлети,
 ђе тек орловоје гн'јездо вије — —
 шта је она ?.. Бл'једа сјенка чари
 прам дивотног мјесечевог лика...

Вукосаве

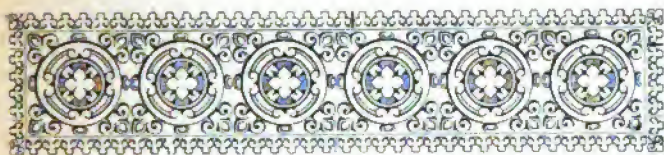
српског осветника !

Већ на грудим' токе удешава
 које многа зрна изломила...
 по којима крвљу исписано...
 оном врелом из витешких рана :
 „памти збиљске у Србинству дане !“
 Аманет јој од оца остао
 који паде гдје му дужност била,
 гдје му браћа мријет' не жалила...
 гусле зборе...
 да му се је десна посветила !

Пред иконом ничице су пали
 сакрушено... само ту са страхом ;
 Вукосава смјерно руке свила,
 спустила их перу по силају,
 гдје по циче двије присојкиње ;
 Стојан диљку о тле положио — —
 па се крсте неколико пута,
 крстом крсте и Богу се моле :
 „Света мајко заштитнице правде ?
 помоћнице гдје се мука јави...
 тјешитељко угњетене раје..
 прости гр'јехе знане и незнане,
 благослови р'јечју чудотворном,
 надахни нас духом божанственим
 и улиј' нам вјечито поштење ;
 осмјели нам срца на попришту...
 дај у руке муње и громове — —
падисмо ли — —

*љубав наша дивна..
 посљетку ће останути славна !“*

Саво Ст. Рачет

БУГАРИ И БУГАРСКА

(Историјска црта)

I

Било би залуду спорити, да се Срби и Бугари не слажу. Претеране претензије бугарске, изазване и потхрањиване са стране, не даду Бугарима да трезво мисле о нашем односу. Задирући сваком приликом у нас, драже нас на отпор, у коме се такође не слуша увек разум. Користи отуда немају ни једни ни други. У таквим приликама корист односи увек трећи (у нашем случају и четврти). Ко ради на томе, да овај спор, који стварно није оправдан, ослаби и сасвим легне, тај је пријатељ и Бугарима и Србима. Ми смо чисто једна крв и један народ. Будемо ли се гложили, не будемо ли се слагали, остаћемо слаби и нејаки, туђа сиграчка и оруђе, и првом приликом пропаћемо и једни и други. Сложимо ли се, као што нас све прилике напућују, бићемо велики и вићен народ, који ће и с образом вршити задатак, који је промислом њим у развиту човечанства одређен историјским народима.

Наш међусобни спор досада се дубоко ујео у нашу крв, али зато не треба мислити, да му нема лека. Буде ли добре воље, разума, братске љубави, све то може да се доведе на своје право место. Почнимо само на томе радити и од једне и од друге стране, па ће се одмах опазити добре последице. Не кажем, да успех мора одмах бити потпун; биће, ко ће споразуму нашем и да смета; али ово нас не треба да плаши. Нека наше поколење учини срећан почетак, па ће они, који за нама дођу, тим пре циљу доћи. Али увидимо једанпут, да нас овај раздор само злу може одвести, јер је противан разуму и истини.

Добро познавање наших прилика, како су поникле и развијале се до данашњег стања, најбоље је подобно, да нам у том погледу отвори очи. Зато нека за читаоце *Братства* буде овде изнесен кратак преглед повеснице *правих Бугара*, да се види, како данашњи Бугари ипакве сродности немају с њима, до ли име, које су примили у стању своје поробоњености.

II

Име *Булгар* постало је Византијцима познато тек после распада хунске државе. Али је оно далеко старије. На изласку другог столећа пре Христа дошла је са севера једна гомила Бугара у Јерменску и сместила се западно од Арарата у крају, где је главно место Карс. По имену свога старешине *Вента* назвали су своју нову отачину *Ванант*. Њих су из старих седишта у средњој Азији покренули велики преображаји, који су се око тога времена тамо били учинили и са којих су многа турска племена, па међу њима и Бугари, потражила на западу нова седишта. Ова разна племена турска сложила су се под укупним именом

Булгара и кренула су се на запад. Прво су се задржали између Волге и Дона. У даљем продирању на запад дочекају их на доњем Дунаву Остроготи, и ту их поразе (475. год.) те Булгари мироваше неко време. Али кад се Остроготи са Дунава кренуше у Италију (488, г.) испратише их Булгари, па се сад сместише на доњем Дунаву.

Много су се учени људи препирали око народности старих Бугара. Било их је, који су доказивали, да су они Словени (наш Рајић, Руси: Венелин, Иловајски); други (Шафарик) држе их за чудско (финско, уралско) племе. У питање о бугарској народности Шафарик је унео доста збрке тиме, што је именом Бугара означио све Словене, који су у раније време становали у Каравлашкој и Карабогданској, у Ердељу и јужној Мађарској, од дунавског ушћа до Мораве, у Травији и Македонији, Арбанији и Тесалији, у Грчкој и Пелопонезу. Али се у доцније време доказало, да су стари Бугари били *турскога порекла*. На име 1866. г. издао је Рус А. Попов кратак један хронограф (летопис), у ком је списак бугарских ханова од најстаријих времена до 765. г. Овај летопис словенски је написан, али је измешан речима старог бугарског језика. Ове несловенске речи покушавали су да протумаче језиком мађарским и чувашким, али покушаји нису испали срећно. У најновије време пошло је за руком академику В. Радлову да докаже, да су несловенске речи у поменутом хронографу без сваке сумње турске. Према томе језик старих Бугара био је турски и они су били *турскога колена*.*)

*) Ево тога старог хронографа, у коме су овде несловенске ечатање *положеним словима* :

Асигтохол жит љет 300, род јему *Дуло*, а љет јему *дилом*.
Ирник жит љет 100 и 50, род јему *Дуло*, а љет јему *ди-*

Ако су Бугари и ратовали с Остроготима на позив византинског цара Зевона, при чему их, као што видесмо, није срећа особито служила, по одласку Острогота у Италију они су брзо одустали од пријатељства с Византијом, па су почели да нападају на њу. Већ 489. г. напада бугарски хан *Бузан* на византинску царевину, али га Зенонова војска победи. Зато 493. г. за цара Анастасија. Бугари опустошише целу Тракију, а после шест година поновише своје пустошење. У Византији оживе страх од Бугара, који 502. г. опет пустошише Тракију, при чему у боју изгубише 4000 људи. Али у 504. г. отеше им Остроготи Сјрмију (Митровицу сремску). Да би бар Цариград био од њих колико толико безбедан, подиже Анастасије 512. године тако звани *дуги зид* од Селимврије на Проπονтиди до Деркона на црном мору, у дужину 280 стадија.

Ако Бугари нису више могли да непосредно ударају на Цариград, они су своја пустошења управљали сада више на југ, било сами, било у друштву са покореним или савезним Словенима. Кад је 527. г. на византински престо сео Јустинијан I. (Словенин Управда), он је настао да своју

дом таирем. *Гостун* намјестник сиј 2 лет, род јему *Јерми*, а лет јему *дожс таирем*. *Курт* 60 лет држа, род јему *Дуло*, а лет јему *штор оцем*. *Безмјер* 3 лета, а род јему *Дуло*, а лет јему *штор оцем*. Сии 5 кнез држаше кнежевље об оуу страну Дунаја а лет 515 остриженими главима. И потом приде па страну Дунаја *Нисерик* кнез, тожда и до село. *Есаерик* кнез 60 и одио љто, род јему *Дуло*, а лет јему *верениалем*. *Териса* 21 лета, род јему *Дуло*, а лет *текучестем таирем*... 28 лет, род јему *Дуло*, а лет јему *дваншестем*. *Севар* 5 лет, род јему *Дуло*, а лет јему *тохалтам*. *Бармисош* 17 лет, род јему *Вокил*, а лет јему *штор таирем*. Сии же кнез измјени род *Дулов*, рекше *вистун аинел*... 7 лет, а род јему *Укил*, јему пјаше *горалем*. *Телел* 3 лета, род јему *Укил*, а лет јему *сомор алтем*. И сиј ивото рад *Умор* 40 дни, род јему *Укил* а јему *дилом гутом*.*

царевину заштити од северних варвара. Тога ради подиже дуж Дунава 80 тврдињица, а његов војвода Мунден разби Бугаре у Тракији (529. г.). Али како је Јустинијан више пажње поклањао западу, него ли северу своје царевине, то су бугарска (и словенска) пустошења била на дневном реду. Тако 538. г. два бугарска хана, које зову *Вулгер* и *Друнго* (Дрого), пређоше Дунав у доњој Мизији; у Добручи разбише римску војску и убише војводу Јустина, те продреше у саму Тракију; али ту их Јустинијанова војска знаде опколити, силни Бугари изгубоше, оба хана падоше и Римљани повратише сав плен. Далеко већма заплашише се у Цариграду, кад Словени и Бугари под ханом *Забером* (Забергом, Замергом) у 559. г. навалише са две војске, од којих једна провали на југ до Термопила, друга у Тракију, а сам хан са 7000 коњаника под сам Цариград допре одакле га једва седи војвода Велазар одби. Једва се опрости Јустинијан ове беде.

Осим овог вечитога рата с источним римским царством, имали су Бугари посла и са Лангобардима, који су били дошли са севера у Панонију (око 526. г.). Једне ноћи ударе Бугари на неопрезне Лангобарде, многе их побију, самога краља лангобардскога Агелмунда убију и кћер му заробе. Лангобарди на то узму Агелмундова посинка Ламисија за краља, који да би осветио свога поочима, удари на Бугаре и у крваву боју победи их.

За источно римско царство ствари се на горе окренуше.

Горе поменуте промене у средњој Азији, које су приморале турска племена, да на западу траже нова седишта, нагониле су и турско племе Обара (Ара, Ујгура, Авара). да се на запад окрене. У шестога столећа Обри су били толико силни

да су нагонили Бугаре, да признаду врховну власт њиховога хана. Појачани Бугарима, Обри даље продираше на запад и око 566. г. већ су имали своја седишта на средњем Дунаву. Са Лангобардима, који су се пре четрдесет година били настанили у Панонији, погоде се мирно, те ови оду у Италију, а Обри заузму Панонију. Са Лангобардима отишли су тамо и некоји панонски народи, међу њима и Словени, као и добар број Бугара, које су насељили западно од миланског округа, те се њихова насебина звала бугарском жупанијом.

Уз Словене учествовали су и Бугари у нападајима обарским на источно римско царство. Стојећи под врховном влашћу обарскога хана, они су војевали у засебним четама. Г. 596. лакоумно изазвани Петром, војводом цара Маврикија, Бугари разбију једно одељење цареве војске, које је било прешло преко Дунава. Идуће године царски војвода Приск избаци из Сингидуна (Београда) Бугаре, који су овај град држали за обарскога хана.

Г. 626. Обри у савезу са Персијанима ударе на Цариград, али с великом својом штетом. Показавши том приликом своју немоћ, а и онако додијавши народима, с којима су врло нечовечно поступали, ови почеше од њих одметати се. Први се одметнуше од Обара западни Словени, који 627. г. под Самоном (Самовитом, Земовитом) основаше велику државу. У г. 630. изроде се распре између Обара и Бугара у Панонији. Кажу, да су те распре биле око врховне власти, али ће пре бити, да су се оне изродиле због обарске сверепоности. Најпосле дође до крвава боја, у коме Обри надјачаше. На то 9000 Бугара са женама и децом оставе Панонију и заишту од франачкога краља Дагоберта да их прими у своју државу. Краљ им одреди зи-

мовнике у Баварској, докле он са својим већницима не угоди, шта ће с њима. По договору са својим саветницима даде заповест Баварцима, да за једну ноћ побију ове Бугаре, што Баварци и учинише, тако да једва 700 Бугара са својом чељадима умакоше под војводом *Алциком* (Алцеком) ка словеначком херцегу Валуку, код кога подуже осташе. а оданде отидоше у Италију, где им лангобардски краљ даде у Абруцима земље да се населе.

Успех Обара над панонским Бугарима није им ништа помогао. Њихова сила, и онако сувише раширена, није могла да одолева нападајима са свију страна. Над Бугарима између Дњестра и Дунава, у тако званом Углу (данашњој Бесарабији) владао је од 634—668. г. хан *Курт* или *Кубрат* (Куврат Коврат, Кроват), који смисли да збаци јарам обарски. Цар Ираклије одмах се стави у споразум с њим и даровима и титулом византинскога патриција подстакне га у његовој намери. Обри не моглоше одолеги Кубрату и источним Словенима, у толико мање, што их на другој страни Срби и Хрвати притискоше, те обарска моћ распаде се и би сведена само на Панонију.

Кубрат је за свога живота држао мир са византинским царевима. На самрти препоручи својим синовима, да се не деле, него да буду сложни, како ће бити јаки и уважени код суседа. Али му синови не послушаше савет. Најстарији син *Бадбај* (Батај) остаде око азовскога мора и на води Кубану. Други син, *Котраг* (Кутраг), намести се с оне стране Дона до Бадбаја; трећи, *Исперих* (Аспарух), заузео очевину између Дњестра и Дунава; четврти син пристаде уз Обре у Панонији; пети се отиште чак у Италију и настани се око Равене. И тако се распаде Кубратова држава.

III

Видећи распарчаност бугарске силе и њену слабост, одметнуше се од Бугара Козари (Хазари) такође турско племе као и Бугари. Обе хордије Бадбаја и Кутрага, пошто их Козари победише, не хотећи својим дотадашњим поданицима погоравати се, вратише се у праседишта бугарска из средњој Волзи и Ками, где са својим савласканицима, који се нису селили из завичаја, основаше нову државу. У том крају било је и слободних Словена, који су били у овој држави равноправни с Бугарима, тако да арапски писци често народ тамошњи називају Словенима, а владатоца му словенским царем. У граду Булгару била је престоница ове мале државе. Око 922. год. хан ових Бугара, *Алмус*, прими ислам, али као да је с њиме мањи део његових поданика примио Мухамедову веру, јер су у овој северној Бугарској били многи хришћани, као и различити незнабошци. За владатеље у овој Бугарској кажу, да су се држали особитих правила. Знајући, да су паметни и поштени људи најопаснија за самовољу, они су их убијали, говорећи, да су такви људи сувише добри за овај свет, него они ваља да служе богу.

Кад је основана руска држава, владатоци руски, ширећи своју власт, носили су своје оружје и на ове Бугаре. Већ Светослав од Кијева ударао је на њих, а велики кнез св. Владимир предузимао је три похода против њих. Најпосле начине мир пријатељство. Ови Бугари покушавали су да св. Владимира задобију за ислам. Они су били у зависности од Руса све док нису Монголи покорили и њих и Русе и бугарски главни град Булгар разорили и све огњем и мачем уништили (1237. г.). Кад су Руси Монголе скинули с врата, они су до-

били натраг и земљу источних Бугара. Руски цареви носе титулу бугарских господара; али осим ове титуле и имена заосталих развалина града Бугара ништа није остало од источних Бугара, којима се име изгубило у самој њиховој постојбини на Волзи. Османлије данас зову Бугарима казанске Татаре. По бугарском племену Хвалисима, који су имали седишта око ушћа реке Волге, зову Руси касписко море хвалинским морем. Бугарска разна племена била су растурана по осталој данашњој јужној Русији, те су са Половцима удружени тукли Мађаре, своје блиске рођаке, кад су ови онуда пролазили из Бесарабије у Панонију; у једанаестом столећу, удружени са Куманима и Власима, пустошили су ови Бугари ужасно подунавске крајеве грчке царевине; али сва та племена у току времена изгубила су се и нестало их је.

IV

Кубрат је држао пријатељство с царем у Византији, али његов син *Исџерих* брзо поквари ово пријатељство и стане из Угла (као што су му земљу звали Словени, а и данас је Турци зову Буџак) преко Дунава прелазити и пустошити по Мизији, па и по Тракији. Цар Константин Погонат таман је тада имао посла пуне шаке, јер је уређивао односе своје царевине према Србима и Хрватима, који су му признали врховну власт, а још већма га је бунило нападање на Солун македонских слободних Словена (678—680. г.). Ипак 679. г. поведе војску на Бугаре, и кад је мислио, да му победа не гине, претрпе пораз. Како је боловао од рану, диже се са маленом пратњом натраг у Мизију у бању. Видећи војска, да цар одлази,

помисли да он бежи, те за царем појури и коњица. Бугари, који су били опкољени, те су се били спремили, да своје главе што скупије замене, кад ово опазише, повијаше Грке, многе их побише и испратише их до Дунава. За тим пређоше Дунав и они и брзо допреше до Варне. Имајући и онако велику невољу са македонским Словенима због Солуна, цар не могаше да Бугарима даје отпора. Он дакле с њима учини мир, пристане да им плаћа годишњи данак и уступи им доњу Мизију, т. ј. земљу између Дунава, Црнога Мора и Балкана. Бугари проширише тамо свју власт западно до Тимочана. А с оне стране Дунава размакоше своје границе на запад до обарске државе.

Први им посао у освојеној Мизији беше, да тамо за себе очисте земљу. Из данашње Добруче, која се тада звала Мала Скитија и особито је згодна била за номадско бугарско племе, преместе они словенске Северане на исток од Береговскога кланца; исто тако још других седам словенских племена покрену, премештајући их према својој згоди. Имена ових седам племена нису нам позната.

Тиме је основана држава турских Бугара на Балканима, која је трајала три столећа. За две трећине овога времена била је ова држава прво незнабожачка и за тим мухамеданска; трећег столећа њенога бића овладао је у њој хришћанство. За то време преокренуо се у њој и однос у погледу на народност. Бугари, као номади, нису ни онако никад могли бити многобројни. По седиштима, која су по прелазу свом преко Дунава заузели и која су једва трећину данашње Бугарске обухватала, можемо да видимо, како је саразмерно незнатан био број Исперихових Бугара. Масу народа у бугарској држави. с једне и друге стране Дунав:

чинили су Словени. А било је Словена без сваке сумње и у Углу, па даље на исток до Дњепра и преко Дњепра, јер још у другом и првом столећу пре Христа Сармато- (Србо-) Словени били су освојили те земље од Скита (Турака), и свакако могли су се одржати тамо и до седмога столећа и даље. И далеко већи број, и више изображење причинили су, те се однос између бугарских господара и словенских поданика морао преокренути, премда и иначе не може бити сумње, да је уз Бугаре господаре било и слободних њима равноправних Словена. Мало по мало пословењавала се бугарска држава, па и сами Бугари примали су словенску народност, премда је криво оно мишљење, да су се сви Бугари пословенили. Напротив, маса ће бити да је остала и даље при својој бугарској (турској) народности, па кад су Османлије пре пет стотина година освојили Бугарску, тамошњи Бугари прелили су се у сродне им Турке Османлије. Само тако даје се објаснити, откуда у источној Бугарској да данас има до 800,000 Турака. И сам ислам биће да се међу њима одржао све до доласка Турака Османлија. На пр. у Мађарској све до турске владавине било је (турских) Бугара, који се у законским књигама зову исмаелити. Ови су се за турске владавине претопили у Турке. Кад су у католичанској Мађарској, и под самим фанатичним Анђовинима, могли Бугари да задрже ислам, у Бугарској могли су то тим пре учинити, што је држава њихова била, а Словени у погледу на веру нису нетолерантни. Према томе могло би се рећи са пуно разлога, да је криво мишљење о некој таско-турској крви у данашњих Бугара. Данашњи при никако нису своју крв са турским племенма мешали, него остали Словени на бал-

канском полуострову, који су били, или су још били, турском влашћу.

Бугарски господари у доњој Мизији имали су столицу у Великом Преславу (данас Ескистамбул). И они и народ им имали су обичаје, као и други номади турскога племена. Поглавица им је имао титулу *хан*. Уз њега били су шест бољара, старешине главних племена. Многоженство је у њих било у обичају. Жене су им покривале лице. Хан је имао свој велики харем. Хан је обедовао сам, његови дворани подаље од њега, седећи на столицама плаћучећи. Почасно место у Бугара било је на левој страни. Носили су широке шалваре и око главе обавијали су чапму. Државну границу затварали су плотом од трња и многим стражама чували су је. Бој им је био најмилији посао, а почињали су га пошто би врачари извршили своје вражбине и казали, да је дан срећан за бој. У кога је оружје било у рђаву стању, ко није имао наредна коња ко би утекао са бојнога поља, ко би био непослушан, тај би се казнио што строжије, обично смрћу. Као убојну заставу имали су коњски реп (тург). Народ је био веома суров, зато му је и суђење било сурово. Од непријатељских лубања правили су пехаре. Кад су правили уговоре клеали су се на голи мастилом и том приликом пресекли би и са по пода. Лешине и отмених Бугара спаљиване су заједно са њиховом прагњом; ако су их погребли у земљу, с њима су погребавали и њихове слуге и жене. Новаца нису имали, него су тркали за говеда и овце. У мирно време продавали су Цариграђанима у робље словенску мушку и женску децу.

V

О Испериху савременици немају много да причају. На сву прилику занимао се он уређивањем своје нове државе. У то умре цар Константин Потонат (685. г.) и на престо седне његов син Јустинијан II. Овај одрекне данак Бугарима и кад Исперих тога ради на њега поведе војску, победише Грци у боју. Исперих употреби царско војевање против македонских Струмљана Словена, те продре у Тракију и цара, који се враћао са Струме, дочека у планинским кланцима, тако да је цар једва изнео главу. Али ово није ништа решило у односу међу Бугарима и Византијом. У толико више имала је Византија утицаја на бугарски царски двор, који једва тридесет година после Исперихова прелаза преко Дунава већ подражава византинским дворским церемонијама.

Самовоља Јустинијана II. изазва у Цариграду устанак и војвода Леонтије седе на царски престо. Цару одсекоше нос (зато га Грци прозваше Ринотмет, крњнонос) и заточише га у Криму (695. год.). Али како Леонтије није одговорио очекивањима народним, то и њега збацише, одсекоше му нос и заточише га у Далмацији у једном манастиру, а војводу Ансимара подигоше на престо под именом Тиберија III. (698. г.). Међу тим збачени Јусинијан II. утече са Крима Козарима, а од њих Бугарима, где га хан *Тервел* који је по Испериху дошао на владу, лепо прими и са 15,000 коњаника поведе у Цариград. Тиберије био је ваљан владалац, али је бугарска војска тако изненада дошла под Цариград, да је цар био посве изненађен, тако да је Јустинијан трећи дан могао да уђе у Цариград. Ухвати Тиберија и обеси га са Леонтијем; а

Тервелу даде титулу ћесара, огрну га багреницом, даде му богате дарове, седаше га поред себе на престо, обећа му давати данак и уступи му Загорје (на јужној страни Балкана од данашње Ескизагре до Бургаса). То је било 705. г. Не прође две године дана, Јустинијан II погази уговор са Тервелом, али га хан разбије код Анхијала. У таквим односима прођоше још седам година, а тада падоше Бугари опет под Цариград, и онда начинише по себе користан трговачки уговор (714. г.). Године 717. падоше Арапи под Цариград. Грчки цар Леон III држао се особито храбро, а кад су Арапи, да би набавили хране, по Травији пљачкали, те и на Загорје наишли, дочека их Тервел и побије их до 22,000. Пуну годину дана удараше Арапи на Цариград и најпосле уступише, пошто у бојевима, од зиме, глади и болештина изгубише 140,000 људи. Тервел се спомиње још 719. г., кад је збаченога грчкога цара Анастасија II хтео да поврати на престо; али Леон III ухвати Анастасија и погуби га, а Тервел се не усуди да га освети.

После Тервела владао је од 720—748. г. хан, коме се не зна име, а после овога од 748—750. г. *Севар*; али о овим двома ништа није прибележено у летописима. Међу тим Бугари нису престајали четовати по грчкој царевини и пустошити је на далеко; али међу самим њима као да се родило неко незадовољство противу ханова, чему је узрок можда било то, што после Тервела ништа нису у већем размеру предузимали. Незадовољство је ово велико било, да у њему пропаде и истроши се династија Дуло, и на престо хански седе *Кормисош Укиловић* (753. г.). У то време био је у Цариграду на престолу Константин V (од 741 г.), енергичан владалац, који наста да стане и

пут бугарском четовању. Он добро укрепи градове у Тракији, а затвори кланце у Балканима и у Шару; опустошену Тракију насели људима из Сирије и Јерменске. Ово се Бугарима не свиђаше, а када је Константин употребио немире у Бугарској, па је у Загорју заузео некоја места и утврдио. Кормисош у 755. г. поведе преко Балкана велику војску и упути се Цариграду, али после жестоких бојева би зузбијен. Године 757. Бугари удружени са Словенима удараше на Солун, који једва спасе грчка моћнија флота. Цар на то удари на независне Струмљане Словене, опустоши им земљу, покори их један део, а многе пресели у Малу Азију (758. г.). На годину удари на Бугаре, али у бергавским кланцима (између Анхијала и Варне) би поражен. Како су се у Бугарској у то време изродили унутрашњи немири и међусобице, то је цар могао наново да продре у Бугарску и још исте године да Бугаре код Марцеле на Дунаву разбије. Цареви успеси причинише, те се у Тракији многи Словени покорише, па да не би и даље од бугарских пустошења страдали, преселише се у Витинију, у Малој Азији, и населише се на реци Артани (762. г.). *) У Бугарској су и даље трајали нереди. Кормисош би збачен и ханом постаде *Телец*, од племена *Угаин* (760. г.). Телец бежаше смеон и поносит младић. С војском упадне у грчку царевину, али га Константин 30. јун. 763. до ноге порази код Анхијала. С тријумфом врати се цар у Цариград. Заробљене Бугаре поклаше Цариграђани пред градским вратима.

*) Византински историци кажу, да је ових Словена било 208,000, који су се у Витинији населили. Њихова насеобина звала Сербохорион, што најбоље показује, од кога су словенскога племена били Словени у слободној Славинији (т. ј. у Тракији, Дарданији, Македонији, Тесалији, Арбанији и Грчкој). Ово је пресудно

Озлогјеђени Бугари збацише Телеца и убише га, а за хава узеше Кормисошева зета *Савина* (Сабина). Овај хтеде да прави мир с Грцима, али Бугари нису то хтели, него викаше: Ти хоћеш да Бугарску предаш Грцима! и Савин мораде бежати у Цариград. Бугари сад подигоше на ханство *Бајана*, а други начинише ханом *Умара* од племена *Укила*, али овај би протеран после 40 дана. Бајан дође лично у Цариград и ту уговори мир с царем, али овај мир не потраја дуго, јер већ 764. г. пође цар с војском на Бугаре. До боја не дође јер се цар повуче патраг. Већ те године није Бајан више био хан, него је за њим дошао *Токту*. Ни овај није био срећнији против Грка, јер у боју с царем на доњем Дунаву погибе са многим бољарима. После ове победе Грци су опустошили велики део Бугарске (765. г.). Грчки успеси у Бугарској засташе, кад 766. године страшна бура уништи велики део сјајне флоте, с којом је цар Константин мислио да од црнога мора продре у Дунав и оданде да удари на Бугарску; у исто време маведонски и тесалски Словени толико задаваше цару посла, да цар мораде од њих скупим жртвама да купује мир.

Немирно стање у Бугарској у неколико пре-стаде, кад ханом постаде *Цериг* (Телериг, Телегур). На њега се диже Константин V. с 80,000 људи и јаком флотом. Дошавши у Варну, начини маја 774. г. с Бугарима мир, по коме су имали престати међусобна оружана упадања, а градићи, које је цар подигао на бугарском земљишту, да остану у грчким рукама. У овим тврдињама цар је за тим умножио грчку посаду. Још онога лета опреми Цериг 12,000 људи, да пустоше брсјачку земљу и да оданде преселе робље у Бугарску. Брс-

јаца су тада били самостални, али грчки цар, било што је полагао право на њихову земљу, било што му се згода чинила, он узме Церигову намеру као повреду уговора, пак удари на бугарску војску и развија је. Цериг се освети цару тиме, што је посегао грчке пријатеље међу Бугарима. Цар на то крене војску на хана, али га болест савлада и он умре (775. г.) После две године дана Цериг, не зна се зашто, утекне у Цариград, где се покрсти, а цар Леон IV. ожени га једном царском принцем и начини га римским патрицијем. Он је био први Бугарин, који се покрстио.

Са Цериговим бегством у Цариград као да се прекинуше бугарске међусобице. Нови хан *Кардам* поведе Бугаре опет на Грке, од којих заиска, да му дају данак. Константин VI одби тај захтев, на што Кардам победи грчку војску на Струми (г. 788.). Рат потраја неколико година и у јулију 792. г. опет Бугари победише Грке, који том приликом изгубише неколико својих војвода. Опет Кардам заиска данак од цара, који му ругајући се одговори, и 796. године срећно ратоваше с Бугарима.

Докле су се и Бугари и Грци овако борили без одсудна резултата. Франци су на западу уништили обарску силу и своје границе размакли до сремскога Дунава. Ове франачке (фрушке) победе даваше повода Бугарима, који су били под обарском влашћу, да збаце обарски јарам и да се сједине с бугарским ханством на доњем Дунаву. Тако да је сада власт бугарскога хана граничила на средњем Дунаву с франачким царством. Наставивши се између панонских и мизијских Бугара, били да су тада врховну власт бугарскога хана признали и Тимочани, Кучани, Браничевци и Бодричи.

Како су Грци морали тада да уступе Францима своје државе у Италији с Венецијом, као и Далмацију, те тиме ослабили, то је канда дало повода новом бугарском хану *Круму*, да отвори рат на Грке. Године 809. Крум освоји Средац и том приликом учини тамо страшен покољ. Цар Нићифор скупи јаку војску с намером, да учини крај бугарској држави. С почетка успевахе тако да му Крум пуђаше користан мир. Али цар искаше, да му се хан сасвим покори. Међу тим је Крум успео да затвори грчку војску негде око Шумле, па 26. јул. 811. пред зору удари на цара, не без споразума са многим Грцима, којима је Нићифор био мрзак због великога данка, тако да је у то име узимао и црвено имање. Бугари учинише страшно крвопролиће, сам цар буде убијен у његовом шатору, како се чини, од грчке руке. Нићифорову главу натаче Крум на једну мотку, а после неколико дана скиде је, одера је, окова је сребром и начини пехар од ње, па је о частима из ње на-здрављао својим бољарима.

После ове победе пустошио је Крум Тракију и Македонију, пресељавајући народ у земље с оне стране Дунава, које је од Обара био добио. Успех му је био тим лакши, што се против новог цара Михаила I. Рангава бунила војска. Крум добије Девелт, Анхијал, Месемврију. Рат се настави, јер цар није хтео да изда хану Бугаре, који су њему били пребегли. Крум победи Михаила 22. јунија 813. близу Дринопоља; цар се повуче у Цариград, али се војска побуни, збади га и зацари војводу Леона Јерменина. Мало за тим падне и Крум под Цариград. Залудни покушај нападања на престоницу увери га, да неће имати успеха, зато стане преговарати за мир, иштући од цара да-

нак, многе златоткане хаљине, известан број лепих девојака и право да пободе своје копље на цариградским Златним Вратима. Цар покуша да Крума на превару ухвати или убије. Ово разјари хана, те ужасно опустоши цариградску околину и палећи и робећи оде на север, а ханов брат освоји Дринопољ, па га опљачка а становнике му пресели у задунавски крај.

Цар Леон V настави рат 814. г. и продре до Месемврије, где једне ноћи у мало што не зароби Крума. Зато Крум опустоши крај на води Ергину и одведе 30,000 робља. Сад се стаде свом силом спремати на Цариград и купити војску из Бугарске и подвласних му словенских кнежевина. Цар Леон од своје стране спремаше се својски на одбрану, кад у сред ових спрема Крума угуши крв 15. апр. 815.

За Крумом постао је ханом *Цок* (по другима *Дукум*), а за овим *Дицелг*. Брзо се учини и трећа промена у ханству и ханом постаде *Омортаг* (Мортагон). Забележено је, да је дринопољски епископ, кога је Крум у ропство одвео, толико успео међу Бугарима, да су многи постали наклоњени Грцима и хришћанству. Кад уз то почетком 817. г. Леон V код Месемврије порази хана и у Бугарску продре пустошећи, начини се мир на 30 година. Године 823. видимо Омортага, да помаже цару против бунтовнога војводе Томе, Словенина, кога разби под Цариградом. Тому за тим набише на колац.

VI

Ако су односи према Грцима били за некоме мирни, пореметили су се они на западној граници према Францима. Тимочани, Кучани (Гу-

душана), Браничевци и Бодричи (ови последњи у Срему, банатском подунављу и с обе стране Тисе до карпатских изданака), који су признавали врховну власт бугарских ханова, одметнуше се од Омортага и пристадоше уз Франке (818. г.). Омортаг искаше да се учини разграничавање, Франци ово избегаваше. Најпосле 827. г. отплови бугарска војска на лађама уз Дунав и Драву и до 829. г. срећно освоји доњу Панонију, где бише намештене бугарске старешине.

Не зна се, кад је Омортаг престао владати, а не зна се управо, ни ко му је био наследник. Цар Константин Порфирородни зове га *Пресјамом*; а охридски архиепископ Теофилакт каже, да је Омортаг оставио три сина: *Нравоту* (иначе *Војина*), *Звиницу* и *Маломира*. Најмлађи Маломир постао је ханом, пошто је убио брата Нравоту, што се овај био покрстио. Тако Пресјам, или (по Теофилакту) Звиница, полакомио се успесима у доњој Панонији (данашњој Славонији и Хрватској), пак науми да све Србе покори. Пође с војском на *Властимира*, кнеза над Србима (од Мораве па до Хрватске). Рат је трајао три године (836—839. г.), али Пресјам не имаде никаква успеха. Пресјамов син *Борис* (Богорис), који је постао ханом око 844. године као да је успео да Босну добије; али Властимирови синови, *Мутимир*, *Стројимир* и *Гојник*, не дадоше му да освети пораз свог оца, него они њега победише и сина му *Владимира* са дванаест бољара заробише. Срби су му тако уништили војску, да је Борис молио за мир, а кад је овај био заључен уступањем Босне Србима, молио је Мутимирове синове *Борена* и *Стефана*, да га отпрате до српско-бугарске границе, која је тада била код Раса (данашњег Новог Пазара).

Ту су се пријатељски растали и међусобно обдарили; српски кнезови дали су бугарском хану на дар два роба, два сокола, два пса и деведесет куна (око 863. г.). Кад су се касније Властимировићи међу собом завадили, Борис је помагао Мутимиру, да постане самодржац (872. г.).

Пошто је истекао тридесетогодишњи мир с Грцима, крене Борис војску на Тракију и Македонију (850. г.) и далеко продре, али га сузбије царица Теодора, која је владала на месту малолетњег сина Михаила III, и тамо се поврати претходни однос, пошто се мир закључи а заробљеници измекаше (852. г.). Сад се Борис удружи с моравским кнезом Растиславом против Франака (853. г.), али брзо остави Растислава и пристане са Францима против Мораваца (862. г.) и при том савезу Бугара са Немцима остаде.

VII

У то време спремала се у Бугарској велика промена. Хришћанска вера процвела је и у државу бугарских ханова, ако су се ови томе и противили. Нарочито од времена хана Крума, који је небројене хиљаде крштених поданика грчких царева преселио у своју државу, ухватило је хришћанство јака корена међу Бугарима. Залуду је хан Омортаг беснио против хришћана. Он мученичком смрћу умори трипољскога архиепископа Манојла, кога је Крум с осталим робљем био довео у Бугарску; Манојло би по пола расечен. Омортаг погуби тада и заробљенога девелтског епископа Ђорђа, епископа Цегра, никејског епископа Леона, уз њих још три свештеника, две заробљене војводе и 377 хришћана. Кад је с Грцима правно мир, врати им Омортаг

све заробљене Хришћане. Али тиме не истреби хришћанство у Бугарској. Борис је већ с пажњом слушао, што му је о хришћанској вери говорио заробљени калуђер Куфара; а кад царица Теодора за Куфару поврати Борисову сестру, која је као дете била заробљена и одрасла у царском двору, те примила хришћанство, утицај хришћанства код Бориса би још јачи. Он увиде, да се његова држава неће моћи одржати у исламу међу хришћанским државама и народима. Како је у пријатељским односима био с франачким царем Лудовиком, то у прве изгледаше, да ће од Рима да прими крштење. Међу тим и Јевреји живо радише на томе, да Бориса добију за своју веру; исто тако некоје хришћанске јереси. Али се Борис одлучи за православну источну цркву.

Око тога времена био је рад словенских апостола, *Кирила* и *Методија*, у највећем јеку. Они су били синови једног војничког заповедника у Солуну и по свој прилици словенскога порекла. Старији, Методије, био је у световној служби и неко време служио је као стратиг у струмском темату. Млађи, Константин (на неколико недеља пред своју смрт примио је монашки чин и назвао се *Кирило*, под којим именом у опште је познат), био је васпитан са царем Михаилом III и учитељи су му били најученији људи. Пошто постане свештеником, оде у Свету Гору, где му се придружи брат Методије. Али они нису хтели да себе закопају у манастиру, него да шире слово Божје међу незнабошцима. Константин је проповедао јеванђеље прво међу Словенима на Вардару. На жељу козарскога хана отишла су браћа у његову земљу и ту је Константин с успехом проповедао Христову веру против јеврејских и мухамедовских богослова. Међу

тим моравски кнез Растислав потражи наслона у Цариграду, јер су се против њега били удружили Немци и Бугари. У његовој земљи проповедали су јеванђеље талијански, немачки и грчки мисионари и у народу се начинила читава збрка. Растислав заштите у Цариграду добре људе, који ће Христову веру његовом народу на његовом језику проповедати. Цар Михаило III пошље у Моравску Методија и Константина, који успешно проповедаше јеванђеље. Константин изуме писмена словенска и оба брата латинше се да преведу свештене књиге на словенски језик, чиме ударише основ словенској књижевности.

Не из унутрашњег убеђења, него из политичког рачуна примио је Борис хришћанску веру. Од 859. г. био је у рату с Грцима с којима начини мир 864. г. Уговарајући овај мир, изјави вољу да се покрсти. Ово беше мило чути цару Михаилу III, те уговорише, да цар буде хану крштени кум, а своме кумчету да даде Загорје, које је Константин V Копроним од Бугара био отео. Загорје, као спорна погранична област, било је тада скоро пусто. Епископ Јосиф крсти Бориса, који на крштењу доби кумово име *Михаило*. С њим примише крштење и многи бољари (865. г.).*)

Кад се Борис вратио у Бугарску као покрштени Михаило, настао је свом силом, да тамо шири

*) Новија савесна истраживања доказала су, да Методије и Кирило ипсу имали учешћа непосредна у покрштавању Бугара. А да се језик, на који су апостолска браћа превела свештене књиге, савесно погрешно назива старобугарским језиком, то је данас чиста ствар. Сам Јиречек констатије, да у Борисово време владајући бугарски (турски) народ никако није био сливен у једно са потчињеним Словенима. Бугарски ханови никад ипсу нису владали над Тракијом (изузимајући привремено Загорјем) и Македонијом, али су у ове земље продирали ради плачке и као савезници тамошњих независних Словена против Грка.

хришћанску веру. Он заповеди своме народу да се крсти; али Бугари не хтедоше тако, него усташе на њега да га збаце. Енергичном руком угуши Борис ову буну; 52 бољара са женама и децом погуби, а прости народ, који је пристао уз бунтовнике, пусти без сваке казне.

Али ће Бугари, тек што су се покрестили, да осете и благодети од различних јереси хришћанских, а нарочито од распре између Источне и Римске Цркве, која је тада почела да узима велике размере. Разни проповедници вере поплавише Бугарску. Сам Борис, бојећи се за црквену независност, обрати се Риму (866. г.), јер му Грци ни епископа не хтеше дати. Од папе искаше, да Бугарима даде праву науку, пошто је разни људи разно проповедају. Папа посла Борису два епископа, а грчки свештеници бише протерани, учење Римске Цркве поче ширити се по Бугарској. Али оно не имаде каде да се и утврди. Борис и папа не могаху да се погоде око лица, које би било постављено за бугарског архиепископа (кад већ папа није хтео да Борису даде патријарха, као што је овај искао). Међу тим и Цариград није у томе седио са скрштеним рукама. Како је 869. г. био у Цариград сазват црквени сабор ради решења спорних црквених питања, то Борис пошље с писмом на сабор свога рођака Петра, да пита, да ли Бугари у црквеном погледу стоје под Римом или под Цариградом? Источни патријарси решише у корист Цариграду и Бугарска се опет сједини с Источном Црквом (3. марта 870). Бугарска доби архиепископа Јосифа и десет епископа; римски свештеници са својим епископом одоше из Бугарске; у Цариграду имаше бугарски архиепископ при свечаностима дворским место одмах иза патријарха; цар назва Бо-

раса својим духовним сином; а Борис од своје стране посла у Цариград на васпитавање свога млађег сина Симеуна, кога због тога зваше сугрицом.

С хришћанством није у Бугарску дошло и словенско богослужење. Ово је тамо овладало до краја деветог столећа с доласком Методијевих ученика, које су по смрти Методија (885. г.) Немци протерали из Паноније и Горње Моравске. Главни ученици били су ови: Горазд, Климента, Лаврентије, Наум, Сава, Анђелар и др., који се кренуше у Бугарску. У Београду прими их тамошњи заповедник што лепше. Борис и његови бољари уважаваше им сваку почаст. У покрштеној Бугарској као да је Борис тражио главни наслон на Словене после оне буне незнабожачких Бугара. Ово је морало дати повода независним, тада већ у главном покрштеним племенима словенским у Македонији, те су признала над собом врховну власт покрштеног словенско-бугарског господара. Стари Борис свом је душом приградио православну веру, коју су му Методијеви ученици знали да објашњавају. У пространој словенско-бугарској држави учврсти се словенско православље и засади се просветни цветник, који је доносио најлепше плодове.

Седи Борис закле мир и 888. г. предаде круну своме старијем сину *Владимиру*, а он се повуче у манастир. Али Владимир се не показа достојан круне и престола. Када Борису дођоше весте на Владимирову насиља и зла дела и да одвраћа народ од хришћанства, подиже се стари хан, сваде инокку расу, обуче се у владалачку одору, припаса мач и с малом дружином пође на сина, ухвати га. ископа му очи и баци га у тамницу;

за тим сазва државни сабор и постави на престо свога млађега сина *Симеуна* (892. г.).

Борис оде натраг у манастир и умре 2. маја 907. у дубокој старости. Православна Црква узела га је у своје светитеље.

VIII

Докле је Борис на престолу седео, имали су Грци од Бугара мира, али са силаском његовим с престола замути се овај однос. Бавећи се у Византији годинама, Симеун је имао прилике да позна слабе стране грчкога царства, па је само вјердао прилику и повод, да отвори рат против њега. Овај повод Грци лакоумно дадоше. Цара Леона Мудрога отац имао је у служби човека, који се с два богата Грка трговца добро живио, те им је на руку ишао, да су добили монопол на трговину с Бугарском. Своје користи ради они главни трг преместе у Солун, где су велике дажбине наплаћивали од бугарских поданика. Симеун, који је канда уз брата Владимира имао јака учешћа у државним пословима, жадно се против тога цару, а кад цар не хте да злоупотреби на пут стане, почне се рат са Грцима (889. г.). Симеун поведе војску у Македонију. Царев војвода Кринит, ако је и имао Козаре као савезнике, не могаше никаква успеха да постигне; најпосле изгуби и одсудну битку, у којој и сам погине с многим војводама, а што од грчке војске није погинуло или утекло, то је пало у робство. Симеун заробљеним Козарима одсече носове и пошље их цару. Видећи своје савезнике тако нагрђене, Грци плану осветом, али не уздајући се у своје силе, позову у помоћ козарске рођаке и другове, Мађаре. Мађарима, који су имали седишта

у данашњој Бесарабији, пошље цар богате дарове и пошто једни другима дадоше таоце, начини с њима савез против Бугара. Докле је једна војска с југа продирала у Бугарску, флота је с другом војском и са Мађарима имала прећи Дунав и са севера напасти Бугаре. За време ових преговарања грчко-мађарских мање се ратовало, него ли дипломатисало; кад уједанпут дође глас Симеуну, да су Грци и Мађари посекали ужета и ланце, којима су Бугари били Дунав затворили и да су ушли у Дунав, одакле нападају на Бугарску. Симеун се остави Грка на југу и похита да брани што му је прече било. У три маха изведе војску против удружених Мађара и Грка и увек би поражен, тако да прво потражи заклона у Доростолу (Силистрији), где је била главна државна тврђава, а за тим у Мундраги (Муддраги). Мађари опустошише земљу и продрише до Великога Преслава, где је била бугарска престоница. Пошто цар Леон од њих откупи бугарско робље, врате се Мађари преко Дунава у свој завичај (890. г.). У овом рату предводили су Мађаре Арлад и Кузан.

По одласку Мађара настави Симеун рат с Грцима, ако и не с пређашњом жестином. Симеун је желео да се Мађарима освети, па је почео с Грцима преговоре око мира; а Леон, кога срећа и онако није особито служила у рату, в томе од природе мирољубив, и сам је желео да престане рат међу двама хришћанским народима. Да би се мир лакше могао закључити, повуче цар своју војску са бугарске земље. Преговори се отегосе у бескрај Симеуновом дипломацијом и мир се не закључи ни 891. г.

Међу тим је Симеун радио, како ће Мађарима се освети и тиме уједно да Грке лиши савез-

нича. Са Печењезима (Половцима), мађарским суседима од истока, начини савез. Рад овај текао је тако вешто и прикривено, да ни Грци ни Мађари ништа нису осетили. На позив немачкога ћесара Арнулфа оде Арпад с мађарском војском на Светонука, моравскога господара, и у савезу с немачком војском пустошили су Мађари огњем и мачем моравску земљу (892. г.). Докле је Арпад био далеко од своје земље, Бугари удружени с Печењезима ударе на мађарска седишта у Углу, где је саразмерно слаба одбрана остала била. Ипак је многа крв том приликом пала; говоре да су 20,000 Симеунових коњаника том приликом погинули од мађарске руке. Победници Мађаре у Углу што исекоше, што у робље одведоше. Код Мађари дођоше натраг из Паноније у свој завичај и видеше га пуста, не хтеше више да се ту настававају између непријатељских Печењега и Бугара, него оду у земљу на Тиси и Дунаву, коју су познали. Докле су помагали Немцима против Мораваца.

Опростивши се тако непријатеља на северу, Симеун почне енергичније да говори Грцима. Преговори око мира загну, јер је Симеун тврдио, да му цар није вратио све Бугаре, које су Мађари били заробили. Рат наново пође с већом жестином, али с лошом срећом по Грке. Код Вулгарофига близу Дринопоља порази Симеун Грке до ногу; ко од Грка не утече, тај погибе. Сам војвода грчки Теодосије изгуби главу. Цар Леон сада попусти и мир се начини онако, како је хтео Симеун (893. г.).*

Ако је Симеун мислио, да је с поразом Мађара у Бесарабији скинуо соби с врата непријатеља на северу, он се добро преварио у рачуну.

*) Кронологија ових догађаја веома је збркана, разни летописи стављају их између 889. и 896. године.

Силавши Мађари преко Карпата у земљу на Дунаву и Тиси, наиђоше на бугарске ханове, који су тамо имали државе, а преславскога хана признавали су као свога врховнога господара. Нема сумње, да су Мађари тим јаросније светили на овим Бугарима своју несрећу у Углу. За неколико година они су имали у својој власти земљу на Тиси, Киришу, Моришу и Тамишу. Већ 998. г. они су прелазили преко Дунава у Симеунову државу, ако и изгледа, да су ово биле само пљачкашке чете. Овакво мађарско четовање није после престајало. Докле је цар Леон владао, држао је Симеун мир с Грцима, старајући се тим више за унутрашње уређење и просвету своје простране државе. Али кад Леон умре (912. г.), његов брат, цар Александар, непромисљеношћу својом увреди посланике Симеунове, који су били дошли ради обнављања уговора, пак и саму личност бугарскога господара погрди. Александар је истина ускоро умро, али уређени Симеун није више хтео да зна за мир с Грцима. Већ 913. године паде његова војска под Цариград. Брзо се почеше преговори око мира, који не имадоше никаква успеха, и обе стране разиђоше се. Идуће године понови се рат. Симеун паде под Дринопољ и после дуге опсаде поможе му издаја да га добије (септембра 914. г.). После тога онет се начини примирје и Симеун врати Дринопољ; а време примирја обе стране употребише на припреме за одсудни бој. Грчка дипломатија развила је рад на све стране; код Печењег, Мађара, Арапа, независних Срба тражила је савезнике. Грци успеше, те с калифом начинише мир, који им је дао могућности, да из Азије доведу своју војску у Европу. Али је Симеун с друге стране био срећом добро служен. Грчке војводе реведо су један

на другога, јер код малолетности цара Константина VII Багренороднога сваки је тежио да постане владарем и зато један другоме нису помагали у рату, нити су ишли на руку. С Печењезима био је истина од стране Византије закључен савез још 914. године, али Византија онда није имала никакве користи, јер патриције Вога, који је с њима савез уговарао, посвађа се са заповедником грчке флоте Романом Лакапином, који је требао да печењешку војску превезе преко Дунава у Бугарску, и Печењези се врате озлојеђени у своје пустаре. Са српским независним кнезом, *Петром Гојшиковићем*, повео је драчки стратиг Леон Равдух у потајни преговоре (917. г.), да би га задобио у савез са Грцима против Симеуна, пак је у томе и успео, и кнез Петар почео је радити, да у тај савез увуче и Мађаре. Мађаре је тада на пљачку мамила богата Италија, зато се не одазваше; али је за то Симеун могао да задобије другога српскога кнеза, моћнога хумскога господара *Михаила Вишевића*.

Докле је тако дипломација радила, војске су се и на једној и на другој страни у велико спремале. Грчка војска притисла је поље око Цариграда. У лето 917. године изнесе свештенство пред војску крст, на ком је Исус био распет, и војска се закле, да ће се борити за цара. За тим се војска крену приморјем на Бугарску, а уз обалу пловила је флота, олакшавајући војсци храну. Део флоте био је отишао на дунавско ушће по Печењеге. Грци узеше Девелт (Бургас), Анхијал и Месемврију. Близу Месемврије на реци Ахелоју дочека их Симеун, који се тада већ био уверио, да од Печењеге нема ништа да се боји. Дана 20. августа ударише се обе војске. Симеун је с једне хумке управљао бугарском војском. Први Грци уда-

рише и Бугари почеше уступати. Ту угледа Симеун неко комешање међу Грцима. Врховни грчки војвода Леон Фока одјахао је био коња, да се напије воде. Други веле да је хтео да види, шта ради заповедник над флотом, Лакапин, јер се бојао, да је овај можда окренуо у Цариград, да би се дочепао владарства. Војводи коњ загре, поплаши се и подури кроз војску. Видећи војници војводина коња без коњаника, помислише, да је војвода погинуо, па се узнемирише. Опазивши ово комешање међу непријатељима, Симеун заустави Бугаре и поведе их на Грке, који брзо окренуше леђа и прснуше куд који. Толико су били збуњени, да су једни друге убијали. Леон Фока једва утече у Месемврију, остале грчке војводе изгубише, војска им сва погине, или се разбеже. Сами Грци веле, да таквог крвопролића није скоро било.

Грчка царевица беше без одбране пред Симеуном. Изгледа нам, да је Симеун требао да иде правце на Цариград, који би сад можда без великог напора био добио. И онако је скоро сва Тракија била у његовим рукама. Али он место тога држаше за прече и важније, да узме наслов *цара бугарскога и грчкога*, место кнежевске титуле, коју је Борис узео после крштења. Знајући да од грчкога цара неће добити признање царскога наслова, нити да ће цариградски патријарх хтећи венчати га за цара, он се обрати римском папи уз ласкава обећања. И папа пошље Симеуну царску круну и свој патријаршки благослов. Држећи, према тадашњем мишљењу, да уз цара греба да је патријарх као кривена глава у држави, Симеун подигне бугарског архиепископа на сан патријарха. Свој двор уреди на грчки начин и за некоје дворске обреде заведе

и грчки језик. Све то показивало је, да је Симеун тежио да постане грчким царем.

У место да своје оружје окрене на Цариград, као што су зацело и његови савременици очекивали, Симеун нападне на српскога независнога кнеза Петра.

После кнеза Мутимира, коме је хан Борис помагао да дође до самодржавности, дође на владу у главној српској кнежевини његов син *Прибислав* са браћом *Бореном* (Браном) и *Стеваном* (891. г.). Али браћа Мутимировићи нису годину дана владали, а протера их Петар Гојниковић, кога је Мутимир био при себи задржао, па га је овај био оставио и у Хрватску побегао. Из Хрватске, куда се био склонио, нападне на Петра Борен Мутимировић са сином *Павлом*. Лоша га срећа послужила, јер га Петар ухвати са сином и обојицу ослепи (895. г.). Не прође две године, а на Петра удари *Клонимир*, син Стројимира Властимировића, који је с братом Гојником испред Мутимира био нашао уточишта у Бугарској. Петар победи и Клонимира, ухвати га, па га погуби. Петар је за тим гледао да се обезбеди и од бугарске стране, па се спријатељио са Симеуном, који га је окумио. По свему се види, да је Петар био даровит и енергичан владалац. Он себи потчини и Неретву, али ту се побоја независни хумски кнез Михаило Вишевић, да ће и њега Петар да покори, па како је Петар, уз пријатељство са Симеуном, умео да одржава и добре односе с Византијом, то Михаило који је дотле такође био уз грчкога цара, пристао уз Симеуна. Прво му беше, да Симеуну прокаже Петра, како овај смера да у савезу са Мађар удари на Бугарску. Симеун је тада разбио Гр на Ахелоју, па науми да и Петра уништи. Он

веде на њега главну своју силу, а против Грка остави само један део војске, који је пустошио цариградску околину. Леон Фока искупио је био нешто војске и пошао на ове Бугаре, али ови ударе на њ изненада ноћу код Катасирте и његову војску растуре.

Војводе цара Симеуна *Мармај* и *Сигриш* војводе су са собом слепога Павла Бореновића, кога је Петар оних година био с оцем му пустио у Бугарску. Петар дочека бугарску војску на граници. Симеунове војводе не смедоше да отворено ударе на Петра, него употребе превару. Почеше да се с њим погађају, па кунући се, да му не мисле о злу, даду му у залог сина бугарскога цара, Петрово кумче, тим начином домамише га у бугарску војску, ухватише и као роба одведоше у Бугарску, где га Симеун баца у тамницу, у којој га после и умори. А на Петров престо постави слепога Павла, који је владао под врховном влашћу његовом. Ова промена дабогме да се не свиде у Цариграду и оданде послаше на Павла другога претендента, *Захарију Прибислављевића*. Павлова војска победи Захарију и ухвати га, а Павле га пошље цару Симеуну. Али Павлу брзо додија бугарски притисањ, он се одметне од Симеуна и над собом призна грчку врховну власт. Симеун на то пошље војску на Павла и са војском претендента Захарију. Павле изгуби мегдан и Захарија седне на *Внежевски* престо под врховном влашћу Симеуновом (920. г.). Да у свима овим променама, од којих су ови Срби највише морали страдати, беше много и можда највише посла грчке дипломатије, оме нема сумње. Са цар Константина VII, *Романоса Лакапин*, начини савез против Бугара са хуманезом Михаилом и хрватским краљем *Томиславом*.

славом. У тај савез стане и Захарија. Али ни Симеун није седео са скрштеним рукама. Хотећи да освоји Цариград, потражи савеза у тунетанских Арапа у Африци, који би му са својом флотом помогли, пошто Симеун није имао на мору војске. Пошто би тако Цариград освојили, Симеун би га задржао за себе, а Арапи би узели који део грчке царевине (можда Морију). Арапи врло радо прихватише Симеунове предлоге и кад су Симеунови посланици од њих полазили дома, пођоше с њима и неколики од арапских владикаша, да са Симеуном ближе уговоре што треба. Али Калабријанци, који су били у рату с Арапима, ухвате лађу, на којој су били арапски и бугарски посланици, пак ове пошљу у Цариград. Цар Роман баца бугарске посланике у тамницу, а Арапе обаспе милостима и богатим даровима, којима преокрене расположење керванскога калифа, те се осујети Симеунов савез с Арапима (924. г.).

Али је међутим у 923. години велика бугарска војска пала под Цариград и у првом загону стерала грчку војску за градске зидове. Околина цариградска би страшно опустошена. У јунију 924. г. изиђе из града грчка војска на Бугаре и опет зло прође. Међу тим је Симеун освојио Дринопоље и за тим је пустошио Тракију и грчку Македонију. Најпосле, почетком септембра дође и он под Цариград. На сву прилику видећи, да без флоте неће моћи Цариград тако лако добити, поручи у Цариград, да му дође патријарх с великашима ради преговарања око мира. Кад ови дођоше, захте да се састапе са самим царем Романом. Оба се цара састаше и помирише се (9. септ. 924. г.). Роман богато обдари Симеуна и обвеза се на плаћање данка, Симеун њему врати Дринопоље и јужну Тракију, и тако се царевн расташе.

Од Цариграда окрене Симеун своју војску на српскога кнеза Захарију. Војску су предводили Кармај и Сигриц, они исти, који су кнеза Петра превари умели да заробе. Лоша их срећа попутују, јер Захарија их дочека и разби, саме њих зароби и погуби, а главе им посла у Цариград. Кад Симеун пошље на Захарију нову војску, већу од прве, којој Захарија није могао да одоли, него се склони у Хрватску. С војском послао је Симеун новог претендента српскога, *Часлава*, сина Монимира Стројимировића. Кад је Захарија оставио своју земљу, бугарске војводе прогласе Часлава кнезом српскога и позову српске жупане, да дођу и приме свог новог кнеза, кунући им се, да се раде ни на каквој превари. Кад српски жупани дођоше на веру у бугарски око, њих окују и у пленство одведу, али ни Часлава не оставише у плену, него га одвуку натраг у Бугарску, поведавши у робље сиљан народ.*) Многи Срби из околине склонише се испред Бугара у Захумље, у Босну и Хрватску (крајем 924. и почетком 925. г.). Али за то није престао Симеунов рат са Србима. Захумски кнез Михаило Вишевић, који држао Хум, Требиње и Зету, настави рат, па 27. године порази бугарскога војводу *Алогоботура*, који у боју погине. У по овога рата умре и Симеун 27. маја 927. **)

*) Раковски у *Асену Првом* стр. 112. каже, да се око Елене у Раковском округу и данас налазе остаци од ових заробљених Срба. На каквим је мукама ово робље било, види се отуда, што се тамо у народу, како Раковски вели, ушле у пословицу *српски робље*.

**) Гдекоји мисле, да је војвода Алогоботур главом Симеун погинуо у боју са Србима. Обично се узима, да је Алогоботур погинуо у боју са Хрватима. Јован Суботић у *Српском Летопису* књ. 88. стр. 132—136. доказао је, да Симеун није ни уда-

Симеун је бугарски највећи владалац и његово владање узима се као бугарски златни век. Овај суд обично се изриче по његовим срећним бојевима с Грцима, по његовом односу ка младој словенској књижевности, на којој је и сам радио, по његовом богатству и велелепности. Ако погледамо изближе његов рад, мора се овај суд знатно изменити. Од оца свога наследио је велику државу, у којој су (изузимајући Хрватску, подринску Србију с Босном и Рашком, Неретву и Хум, Требиње и Зету) биле скоро све „Словиније“ на балканском полуострову; јер су уз покрштенога Михаила Бориса, који се поради хришћанске вере више ослањао на Словене у својој земљи, него ли на своје саплеменике Бугаре, радо пристаји и врховну му власт признали независни кнезови словенских племена у Тракији и Македонији, Тесалији и Арбанији. Осим тога наследио је од оца и простране земље прекодунавске, које су обухватале Влашку и Ердељ, Банат и пределе на Киришу између Дунава и Тисе све до јужних изданака карпатских, в томе земљу између Саве и Драве. Против Мађара није могао да одржи северну половину својих држава, нити је и покушавао касније, да ове земље поврати. Накнаду за то хтео је да тражи на Дрини и Босни. Одродивши се од Бугара, није пригралио словенску народност, него је остао варварин, полугрк, сугрчица, уз велику амбицију, да седне на престо римских ћесара. Ова мисао, која као да је вод њега имала искон више у личној сујети, него ли у државничком рачуну, руководила му је политику, која се ослањала за достизавање својих циљева само на

рао на Хрвате. Цар Константин VII. Багренородни, Симеунов савременик, изрично каже: *Нити је Бугарин ратовао са Хрватима, осим за Михаила Бориса.* Оно је пресудио

материјалну снагу. Отуда видимо га, да не уме да добије ни Словене, а још мање Грке, којима је био да буде цар, а овамо их је пустошио и тамо, као чисти Бугарин турске крви. Без државничкога вишег погледа, лије крв свога народа, набављујући му само богатство од пљачке, не бринући да му будућност обезбеди уређеним спољашњим и унутрашњим односима и природним границама. Кроз четрдесет година била је судбина балканског полуострва у његовим рукама и он није умео да угледа на свог оца и да се користи расположењем словенскога племена тамошњег и да му отвори пута најсјајнијој будућности. Зато је после његове смрти одмах и почело распадање његове државе, чије су отпадали поједини делови, тако да је и са његовим сином пропала држава, коју је Исак основао.

Није боље стајало ни са књижевношћу. Јесте мада словенска књижевност ојачала у Борисовој и Симеуновој држави, па и сам Симеун спада у ове по времену словенске књижевнике. Нарочито црквена књижевност словенска добила је тада чврсту основу. Али у пуној мери важи за књижевни живот Симеунова времена суд, који о њему изриче пречек: „Душевени правац његове (Симеунове) нараве и начин његовог изображења био је Бугарима и није могао загрејати ни срце ни фантазију народну. Симеунов век, златни век бугарске (!) књижевности, нема никаква уметничког песништва и то доба поче се међу Словенима одомаћивати изантинизам; Бугари га пресадише међу Србима Русима“.

IX

Иза Симеуна остала су четири сина; од прве жене имао је сина *Михаила*; од друге жене, која је била сестра бољара *Борђа Сурсубула*, имао је синове: *Петра*, *Јована* и *Вајана* (Венијамина). Најмлађи, Бајан, изишао је на глас, као врачар, да је себи могао дати облик курјака, или другог каквог звера. За њега се иначе ништа није прибележило. Симеун је најстаријега сина Михаила искључио из наслеђа у царству, закалуђерио га је и турио у манастир, а млађем, Петру, оставио је царство под старатељством ујца му Сурсубула. И у томе се види Симеунова кратковидост. Петар је у рукама Сурсубуловим постао оруђе једне странке у земљи, чиме је остале вређао и на отпор изазивао.

Ако је Симеун и начинио мир са грчким царем, правог мира није међу њима било. Године 926. нападали су македонски Словени на Солун, а сам Симеун спремао се на нов рат с Византијом, но га у томе спречише српски послови. Година Симеунове смрти била је веома тешка за Бугарску. Неродица је бацила земљу у невољу, а слакавци су мршаве усеве таманили; Срби нису били умирени; Мађари су отимали земљу међу Дравом и Савом; Грци су почели узнемиравати бугарску границу. Пошто је Петар, као и отац му, добио царску круну из Рима од папе уз напип благослов, он је сузбио грчко нападање у Македонији; али његов ујак, тражећи наслона за свога царскога нећака против унутрашњих и спољашњих незгода, начини са Византијом мир, а пријатељство с њом би утврђено браком између Петра и царевог унука, лепе *Марије* (8. септ. 927). У уговору су остављене између обе царевине доондашње границе: Ви-

Византија је и даље плаћала Бугарској данак; бугарском господару признаје се царска титула; бугарски посланик има првенство пред свима другим посланицима; Византија признаје бугарску патријаршију.

Основавши бугарску политику на пријатељству с Грчком, Сурсубул је изазвао велико незадовољство међу осталим бољарима. Ови бољари узеше у своју среду млађег Петровога брата Јована, хотећи њега зацарити; али их похваташе и подвргоше страшним казнама, а Јован доби шибе и за тим га Петар посла својом царском тасту у Цариград. Грчки цар хтеде Јована прво да покалуђери, али се предомисли и даде му велико имање, ожени га својом Јерменком од господскога рода, па га задржа код себе, да би га по потреби могао употребити против Бугарске. Мало за тим најстарији Симеунов син Михаило скиде монашку расу, дочепа се некаква града и пође да тражи царски престо. Узањ присташе многи, који су били незадовољни с Петром. Али Михаило брзо умре (929. г.), а његови приврженици, пошто оставише Македонију и Тесалију, населише се најпосле у Епиру, као грчки поданици. Ако су оба ова устанка и свршена с победом Петровом, није за то његово царство ништа тврђе стајало. Мађари као да су тада узели и део од Бугарске земље до Саве; а 931. године Часлав Клонимировић из бугарског ропства ослободи српску кнежевину на Дрини и у Рашкој.

Симеунова држава нагло је опадала и дробила се. Мађари сваки час пленише Бугарску. Да би своје земље од њих колико толико сачувао, Петар их пропуштао кроз своју земљу на грчке крајеве, које су Мађари страшно пустошили. Године 941. дошао је руски кнез Игор на Цариград. Дошли Бугари за ово, јавише у Цариград за Иго-

рову намеру и руски поход не испаде срећно. Игор се спремаше наново на Цариград, па тога ради удружи се с Печењезима. Византија знаде отклонити ову напаст и начини мир с Игором, који враћајући се пусти Печењеге да пустоше по Бугарској. Али није Бугарска опадала само у свом државном живому. И душевна страна њена показиваше у свему опадање. Словенска књижевност, која је узела леп полет, брзо поче венути; место делотворних проповедника Христове науке узеше мах испосници и пустињници; место чисте Христове науке, стаде се у народу ширити богумилска јерес с њеним утицајем, који је растурао друштво и државу: све последице Симеунове кратковидности, коме је иначе срећа добро служила, али се он није умео да послужи њом, да би својој држави дао чврст основ.

Не остаде ни на томе. Један од незадовољних бољара, *Шишман Мокро* (Мокрош) од Трнова, диже се са својим синовима *Давидом*, *Мојсијом*, *Ароном* и *Симуилом* (Стефаном), да обори Петра и грчки утицај. Покушај му не пође за руком и он мораде са Јетре (Јантре) да бежи са синовима и оде у Македонију, где Словени нимало нису били задовољни с бугарском политиком, тако оснује ново, чисто словенско царство (963. г.). Петру остаде још само земља између Родопе, Мораве, Дунава и црнога мора.

Исте године, кад су од Петра отпали македонски Словени, добила је Византија новог цара Нићифора II. Фоку, човека умна и храбра, који брзо ули нов живот у старо римско источно царство. Успоставивши углед Византије против Арапа и у Италији, смерао је он да Бугарску сасвим уништи. Већ се више пута жалио на Петра, и

преко своје земље пушта Мађаре да пљачкају грчке крајеве, и Петрови одговори нису га могли задовољити. Непосредни повод рату доби 965. г., кад се у Цариграду славио свој тријумф над Арапима, а баш у тај пар дођоше Петрови посланици да му ишту данак. Нићифор их прими пред свима, који су се у двору били искупили ради свечаности. „Куку, Римљани! зар сад, кад смо савладали наше противнике, да плаћамо данак никаким, мреним, варварским скотовима?“ повика и у гњеву заповеди да избију посланике бугарске, а цара Петра назва кожихарем. Нићифор одмах крену војску да заузе бугарске тврђаве испред Родопе у Тракији (966. године). Али није хтео да сам напада на Балкане, него пошаље у Кијево патриција Калкира, да на Бугаре позове рускога кнеза Светослава. Сувише су му далеко били Руси, да би му била опасни чинили, а ако би Руси са севера сломили бугарски отпор, у толико би било олакшано ратима. Светослав, који је ратовао само „рад' јор-ма и славе јуначке“, радо се одазва Нићифору, нарочито кад од овога доби 1500 либара злата и угледе на богат плен. У августу 967. године долови Светослав до Дунава са дружином, која није могла имати ни 10,000 људи. Бугара изиђе предањ 10,000. али Руси ударише на њих и у првом за-кону потискоше их, а Бугари се затворише у Дрстар (Доростол, Сидистрију). Када цар Петар чу за овај пораз, од дерта разболи се. Светослав узе Дрстар и још 80 градова на Дунаву, пак паде на зимовник у Преславац. Плен је добио неизмеран. Ако је Нићифор Светославу и послао опет много злато, окренуо је према Бугарској нову политику. Његов посланик код Светослава, Калодешавао је тако, како ће руском помоћу да

се сам докопа грчкога престола, рад чега је Светославу обећавао силно благо и стављао му у изглед, да ће Бугарску за себе моћи задржати, ако је огне од Петра. Ово измени грчку политику. Нићифорови посланици дођоше Петру и закључише савез међу Грцима и Бугарима, који ће да се утврди удадбом двеју Петрових кћери за два сина покојнога грчкога цара Романа; уговорише помоћ грчку против Руса и вратише се у Цариград с Петровим синовима, *Борисом* и *Романом*, и с бугарским таоцима. Нићифор се стаде спремати на рат с Русима.

Међутим Светослав, чим прође зима, наново удари на Бугаре. Али му дође глас, да су Печенџи ударили на његову државу и да им Кијево једва одолева. Светослав се врати у Русију (968. г.). На скоро по одласку руском умро је цар Петар (30. јан. 969.). Њега је црква узела у светитеље. Давид, син македонскога цара Шишмана, дође у Бугарску да је узме, али га уз грчку помоћ одби нови цар *Борис II*. Али већ у лето исте године ево Светослава опет на Бугарску. Њему се допала ова земља, па поделивши своју државу међу синовима, хтео је Бугарску за себе да освоји. Борис му се одупре, али Руси свуда надвлађиваше Бугаре. Најпосле оте Светослав и Велики Преслав и ту зароби Бориса и брата му Романа. Подунавска Бугарска била је у његовим рукама. У пролеће 970. године пређе Балкане и оте Пловдин, главно место у Загорју, где учини страшно крвопролиће. Цела Бугарска била је покорена.

Али ту се појави Светославу нов противник. У декембру 969. године сео је на византински престо Јован Цимисхије, пошто је убио Нићифора. Нови цар био је добар војвода, срчан војник, уман државник. Он позва Светослава, да иде из Бугар-

е, а да прима данак, који му је обећао Нићифор. Светослав одрече, па потврдивши своју саразмерно малу дружину Бугарима, Печењезима и Мађарима, премаше се на рат, који и поче у јесен 970. године. У пролеће пређе Цимисхије Балкане и доби велики Преслав, где му паде шака бугарски цар Борис, кога прими са почастима, говорећи да он војује само против Руса. Крвави овај рат сврши се најпосле победом Цимисхија. Светослав остави бугарску и врати се у Русију (јулија 971. год.).

Сад је сва Бугарска била у грчким рукама. Цимисхије се врати у Цариград, водећи са собом Бориса II. и Романа. У тријумфалном походу уђе у град; у цркви св. Софије принесе Богу на дар богату круну бугарских царева. За тим у дворцу царском призва Бориса, који онде скиде са себе царско одело: порфирну капу, багреницу и црвену бућу. Бориса начинише царским мађистром, а младега му брата Романа ушкопише. Бугарски патријарх *Дамјан* би збачен и бугарска патријаршија ликвидна. Борис одмах оде из Цариграда и упути се у своју негдашњу државу, али ускоро погибе од билачке руке.

Х

И тако паде држава турских Бугара, пошто је трајала равно три столећа. Слична државама турских племена, она је нагло бујала, притајивала се, у великим скоковима у напред полазила и најпосле изгубила се, ишчизела, издахнула малаксала и изнурена. Тако се изгубило Атилино царство, тако обарско. Бугарска држава далеко би раније стала са својим бићем, да јој није хан Михаило чак потражио чвршћа основа у хришћанској вери

и у наслону на словенску стихију. Свакако је Борис највећа и најсимпатичнија личност међу турским Бугарима. Али његово велико дело његови наследници нису умели да учврсте и наставе. Већ Симеун изгуби северну половину бугарске државе. Његов син изгуби западну страну, а његов унук постаде мађистром источнога римскога царства.

Словени балканскога полуострова (свакако српскога племена), ако су у прве били противници Бугарима, касније су им се зближили, кад се Борис покрстио и почео тражити боља ослојца у својим словенским поданицима. Турски Бугари биће у главном да су остали и даље некрштени, али они већ нису могли пресудну улогу играти у Бугарској код огромне масе Словена у њој, а нарочито што је Борис нагонио и све отменије Бугаре да се покрсте, истребивши уједно бољарске породице, које су крштењу биле противне. Овај моменат пресудио је. Да је Симеун за своје четрдесетогодишње владу умео да настави дело свог оца, данас би можда била велика словенска држава од Карпата до Матапана. Његова кратковидост онемогућила је Словенима у тим земљама срећнији развитак на народном основу. Словени у Македонији, Дарданији, Тесалији и Арбанији (у такозваној Славинији), тражили су обезбеђења од Грка својој државној и народној самосталности у наслону на покрштену Бугарску, у којој је Борис прибавио надмоћност словенској стихији. Ово причини, те се границе Борисове државе размакоше без крви чак до арбанаскога приморја. Од своје су воље Словени из Славиније пристали да приме врховну власт бугарскога покрштенога хана - веза, нити су донде бугари

Асанови долазили у Македонију иначе, но или да љачкају по њој, или да као савезници тамошњих независних Словена војују с Грцима. А кад је под царем Петром мрски византински утицај овладао у Бугарској, македонски Словени, који су само врховну власт бугарскога цара над собом признавали, а иначе били под својим кнезовима самостални, одустали су од Петра и основали су засебну државу, оставши независни, као што су били и пре врховне власти бугарских господара над Славинијом, с том разликом, што су сад имали свога врховнога господара.

Године 971. престала је држава турских Бугара, коју је Исперих основао. Царство македонских Словена, које је трајало 56 година, исто тако у неправом смислу назива се бугарско, као и царство, које су крајем дванаестог столећа изнећу Дунава и Балкана основали Асановићи. Политички, никако пак етнички обзири, били су меродавни, кад се бугарским назвало македонско и асанидско царство. А и данас, строго узевши, у етничком смислу не може бити говора о бугарском народу. Као и у средњем веку, Бугарска је земљописан и политичан појам, никако пак не означава етничку народност. Зато ће вазда носити обележје усиљености сви напори, да се створи засебан бугарски језик и засебна бугарска етничка народност. Срби и садашњи Бугари један су народ, један им је језик, једна им је судбина била и иста ће бити судбина постићи и у будућности. Буду ли поцепани, ни један ни други неће ни до чега доћи. Прави родољуби бугарски и српски нека раде због ових двају народа, које би њихови заједнички непријатељи хтели да вазда држе у завади. Оста-

вимо се распре око имена српскога и бугарскога; нека то питање реше време и етничке особине народне; а ми данас настанимо радити на нашем новом зближењу, тамо, где су ово наши заједнички непријатељи у недалекој прошлости прекинули. Зближујмо се, сложимо се! У томе нам је спас и једнима и другима.

Ђ Поповић.

ДЕДИН ГРОБ.

— • —

Мој је прадед за славу погинуо! То је било одавно. И моја мати то не памти. Она је одавде. Она је то од свекрве слушала, па мени, још кад сам био дете, причала. Она је сирота одавно умрла. Бог да је прости!

Године се нижу једна на другу. Време пролази, године се претрпавају. Прве под другима ишчежавају, док им се траг не изгуби! Или од неких година остане само слаби траг, о коме се још мало говори, али као прича.

И прича је некад била дело!

Ја сам већ стар, врло стар. Једва се и сећам онога што ми је мати причала. Причала ми је често, причала је лепо. Ја ћу мучно да испричам као она. Али све једно, хоћу да кажем смрт свога прадеда, нећу да са мношћом ишчезне и прича матере моје, хоћу да још ко зна, макар и мало, о моме прадеду.

Мој је прадед био свештеник далеко одавде, леко преко границе. И са Преполца сам гледао.

Видео сам Косово и преко Косова домовину браће своје, али своје постојбине не догледах. Још је даље. Мајка ми ју је причом омилела, али не мајка, не знам од кад је волим, чини ми се с том сам се љубављу и родио. И то волим је онако исто, као и ово место где сам век провео. Та оба су места моја! И ту и тамо су браћа моја!

Мој је деда много знао, многе је земље прошао. Од Цариграда до Свете Горе и од Свете Горе до гроба Господњег, свуд је пролазио и много видео. Видео је и где се троши српска мука и српски зној. Видео је и много је пута причао пастви својој о томе.

Мој је прадед волео, врло волео свој народ. Није се двојио од њега. Он је с њим одрастао, с њим век провео, и није дао да се и једна особина српског народа изгуби и заборави. За то је много поднео и пре времена у гроб легао. И народ је њега волео. Кажу да су се с коња људи скидали, да га у руку пољубе.

Било му је преко шесет година кад је погинуо.

Онда су славу забрањивали. Није знала мати, да ми каже зашто, али су је забрањивали. Харедин-бег није дао да се слава помене. Његов снахилук и село били су одмах до нашег села, за један пушкет. Он је био наредио неким да пазе ко слави. Људи су љуте одговарали за славу, а нису знали ко их је јавио. Било је зар изрода који су потвђивали, јер у нашем селу није било Турака.

Прадед је славу српски славио, чистио је госте и званице, како српски ваља и требује. Онда је и уз гусле певао. По некад је са сузама у очима

после гуђења говорио: Гусле Србина подсећају и на боље дане у прошлости и на лепше дане у будућности!

Сви су га поштовали. Увек се пазило шта ће рећи Хаџи-попа, тако су га звали, звали су га и дед' аџија и просто аџија.

Није био строг, напротив права благодет. Није могао лако наљути, али кад се наљути не зна шта ради.

Имао је пунолетног сина, то је мој дед.

Дође и наша слава Ђурђев-дан.

На неколико дана пре славе дође оружан Турчин пред нашу капију, изазва деда попа и нешто у рече. Деда поп му љутито нешто одговори и оде у кућу. Турчин викну: Послушај ме, нећеш се јајати! вресну труд, упали лулу на дугачком камину, ободу коња и оде. Деда попа ушав у кућу, не рече ником ништа. Био је љут.

У очи Ђурђевог дана позваше наши госте на навечерје. Спремали су јела и пића, могли би цело село погостити.

На навечерје дођоше гости. Дошло их је доста. Страшно је доћи на славу, али не могу да се мере дед-аџији.

Навечерје пође тихо и нешто невесело. Мој дед смеје и шали али му не иде од срца. Није ни други пут. Служи госте а пиштољ му за појасом.

Било је у пола вечере. Мој се дед саже да га поведе кондир пред старим чича Стојком. Рукавом аџија силав и таман да се превиде преко совре, силава се чу страпан тресак, који заглуши и дим обузе целу собу. Пиштољ се сам за собом откинуо. Тане удари у врата и проби их,

ал ником ништа не учини. Једва се људи разабраше од изненађења у које их ненадни пуцањ баца.

Деда попа седи и ћути. Поседаше сви и заћуташе, нико не може да почне разговор.

Деда попа се диже као иглом убоден, усправи се па викну:

— Сине Марко, сам ти Свети Ђорђе преко пиштоља казује, славу треба да огласиш! Пали синко и ја ћу! — За тим се окрете, са чивије скиде два пиштоља отвори прозор и испали их у помрчину.

Ноћну тишину проломи двојни пуцањ пиштоља, и у рукама божјег и народног угодника пушаху се празне кубуре.

Још и не затвори прозор, а пред кућом, као одјек на прва два одјекнуше још два пуцања, и у собу са празним пиштољима ступи мој дед. На уснама му осмех, ал некако тужан, из уста му излеташе потресеним гласом певана песма:

О убава лепа славо божја

Свети Ђорђе, крсно име моје

— Тако, викну деда попа, ти си мој син, тако те хоћу, немој да чамаш, не бој се никог до Бога јер је само он силян и свемогућ!

Гости не могу да се разберу, само ћуте као претрнули, ништа не говоре. Боје се последица дединог весеља и дедине славе.

Прадед то уочи. Дед поче да пуни пиштоље прадед отпоче из почетка тихо, а за тим све јаче и јаче:

„Браћо, ја видим зло време, горе од нас свих но од злотвора. Ми сами себи не помажемо па нам неће ни Бог помоћи. Видим да неки остају

ју славу своју! Ноћу кад ви сви спавате, ја плачем и наричем за тим, ја плачем за родом својим, који се сам напушта.

„Ми смо Срби, Србин је са славом рођен. Не сви ли славу није Србин. Славу није забранила црква, као што „папаз Стефанос“ прича, црква јој и песме наменила и обред удесила. Славимо славу, славимо божје угоднике, молимо их да нам помогу пред Господа изнесу, да Господа умилостиве, да не одврати лица свога од намучених Срба! Сведоци, мученици живот су свој положили да нас ослободе од греха, ропства, стида и срама! Сведоци молимо да нас умудре, да будемо у људима и у слози да тиме угодимо Господу, а он нам подари силу и крепост, па да свакоме ономе ко нам права пречи, ко нам на пут стаје, ставимо ногом за врат. Да будемо, браћо, спремни за свако време које доћи мора, кад топуз Краљевића Марка из мора изађе, па да Марков топуз прихватимо, Марка и Милоша да заменимо, па да осване оно је некад било. Не дајте да нас у гробовима поклању наши стари.

Мени је наручено да не славим славу, јер ће стати живог. Нек стане! хоћу да дајем живота себи. Хоћу да славим да се види да сам Србин!

Устанимо да пијемо у славу! Славо божја, слава божји, угодници божји

Тресак плотуна у близини проломи ноћну тишину, и прекиде деда-попин говор. Он заћута заћута, па викну из свег грла:

Турци! Славо моја помози!

Као момче скочи, скиде с чивије пушку. За метну два пиштоља и излете у мрак.

И гости журно скочише, и сви су се те ноћи храбро борили. Многи су и изгинули те ноћи. Чија леш не нађоше, тај је отишао гори у хајдуке, да слободно живи. Станба му није било на другоме месту.

Те је ноћи и деда - попа погинуо. Син га је осветио.

Попа се борио те ноћи као прави хајдук, и тек је хтео уз присој да изађе гомили пастве своје, која се одатле борила а неко потрча за њим и викну; Стој напаз бре! Попа се осврте, онако у мраку испали пиштољ на њега, али га не погоди. Стара му је већ била рука за сваки погодац. Противникова не промаши. Мој прадед погођен у потиљак. У светлост противникова пуцња панишати и опали мој дед...

Све занеме, наста мртва тишина.

У освитак румене зоре Ђурђева дана. поред мртва тела мога прадеда, нађен је мртав и јединац Харединов, погођен испод леве сисе.

Наше је село одмах расељено. Моја баба, са мојим оцем пребеже овамо.

Тако погибе мој прадед. Сарањен је још те зоре где и погибе, под старим дубом. На његов гроб није метнут белег да га Турци не нађу. Стари храст, који ће још дуго трајати једино је обележје гроба његова.

Сина му је после тога нестало. Никад га нико није видео. Балкан и Румелија пропатише од освете Марка хајдука. Многи кажу да је то био главом мој дед.

Често је, причају, на старом дубу освађивало канџило и дебела воштана свећа. Ко их је метао,

не зна нико. На то се пазило, али се није дознало. Дед-аџије се неко сећао више но остали. Није било у околини даће или задушнице да се његово име не помене. Свећу му нико није смео јавно припалити. Нико га није смео јавно ни поменути. Али хајдук, можда баш попин син, сме. Хајдук се сећао деде јунака, палио му кандило и свећу, без чеда, без задушница, кад може и кад стигне. И кад по некад, причао ми је један земљак, на старом дубу осване упаљена воштана свећа.

Цео присој око гроба зове се *Дедин Гроб*, а дуб је прозват *Дедин Дуб*.

О мом се прадеди и сад прича, и дуго ће се дао о узору говорити и причати.

И ја често мислим на причу материну, пошљам на свога прадеда и молим Бога. Боже, ај да доживим да и ја нешто учиним. Старам већ да се борим. То је било па и прошло. Са то сад млађе гајим. Већ се Богу молим да ме доживи, да на ослобођеном гробу свога прадеда изидам цркву, па да у тој цркви буде мој син свештеник, па да на гробу свога прадеда сваког празника помиње име његово, а слободна околина са поносом и захвалношћу да помиње слободно дела деда Јована, Хаџи попа

Старијег сина дао сам да буде војник, млађег да буде свештеник. Даће Бог, те ћу и доживети, а ми се молитве испуне.

На Митровдан 1893. г.
Алексинац.

РАИЋ

I

О СЕЛУ КРАЉУ.

Село Краље, добило је тај назив одавно. Оно га је добило још од Краља Стефана Дечанског, а по причању мјештана, оно се до краљевог доласка у то село, звало: „Добра-Ријека“.

У то вријеме село Добра Ријека, а од тада: Краље, било је насељено око потока Дедењака и на ономе мјесту код старог гробља по лијевој страни ријеке — сада Краштице, — које мјесто и сада се зове Селина.

Од Сјеверне стране Краље је као село најближе Кому. Оно је на једнаком одстојању озго од Плава и оздо од Будимља; но ако је вјеровати народном предању, Краље је припадало жупи Плавској, која се пружала низ Лим, и мећила се са жуцом Будимском и Требачкијем кршем са лијеве, а Сеоштицом и Побјеником с десне стране Лима, гдје и до данас још стоји побијен међник, мрамор; но може се мислити да је међа жуцама била и тијеснац Сутјеске клисуре на Лиму више утока Злоречице, и тада би Краље припадало жупи Будимској.

Скоро сва мјеста у Плавској жуни побјележена су у повећама: Свето-Стефанској, Дечанској и Св. Горској, која се и сада налазе око Плава и Гусиња са својим непромијењеним именима и називима.

У Будимској жуци, у колико ова потпада под Васојевићку нахију, помиње се село Горажде, које и до данас стоји и носи своје старо име, оно је од Будимља на сјеверу. И мјесто, звано Градац, од Будимља на југу. Ово је последње на једноме доста високоме брду, међу селима Виницком и Бучем а на лијевој страни обале Лимске више тако званог: Градинског — Градског — поља.

Градац је у ствари био велика тврђава, град, темељ и зидови његови виде се и данас; но много су опали. Он је и за данашње оружје на врло важном мјесту. О времену и постању његовом тамо се ништа не зна. Од исте је важности био и замак Будимскога града, но овај је на десној страни Лима, више села Будимља на брду Заграђу, које је од Лима удаљено за један сат пута на исток.

Мислим поуздано, да би се и сами стручњаци за ова два мјеста изјаснили у корист мога мишљења, односно Будимске жуке.

У жупама: Плавској и Будимској има трагова старих зидина, још и на овијем мјестима, као: а Овсинама, у Шеремету, на Брезовачкој Главици Плаву, у Гусињу, у Шекулару, у Заостру и нешто на Пеовима, али сем Шекулара, о овијем друштвеном зидинама, у данашње вријеме нема потребе водити каквог већег рачуна.

За судбину и вријеме порушило је Градац, а је порушила и Будимски замак, а жуке: Плавску и Будимску, постигло је оно што је постигло и остале српске жуке, и Лимска долина, и ако

у срцу српских земаља, била је, по тој злој судбини, за дуго вријеме већином пуста. Због тога се по њој била подигла силна гора и по самијем селиштима, те је тако и Краље било опустило, и обрасло, скоро све у силној, густој и честој планинској гори.

Васојевићи — Љеворечани, немогући живјети у оном малом и неродном кућу планинском на изворима Таре у Лијевој Ријеци, отпочну се селити, и досељавати на Лим, и наседе се у Краље и око Зле Ријеке, а затијем и по осталој нахији, те тако Лимска долина почела је да оживљује, и Краље, као село најближе Кому постане најјаче село, насељено све самијем Васојевићима. Тако су и око Зле Ријеке постала неколика села, где се у старо доба није орало а ни копало, те тако и Коњухе некад пасиште краљевијех коња, постане село, а у њему војвода Лакић, за све Васојевиће на Лиму.

Краље је сада добро насељено, али је насеље ливадарско, засеоци су селу Краљу: Пеовац, Присоја, Дољње Краље, Горње Краље, Љетрошевице, Обдо Брдо, Чука, Ђили Поток, Костурница, Лази, Сјеножета, Јеленборе, Главица, Обор, Кланац, Челопек, Поди, Селина и Дедењак, али сви ови засеоци зову се: Краље, а становници Краљани.

У вријеме тешкијех и горкијех дана на Лиму, жупе Будимска и Плавска остале су пусте, а Плав и Гусиње с помало потурчењака. Многе куће у Плаву и у Гусињу по пресељењу с патријархом стајале су за дуго празне; но неке од њих присвоје потурчењаци за себе, а у некоје ушла је сиротиња која се није могла да крене у селидбу са патријархом, но тад и они као чивчије беговина; а многе куће и даље су остале празне па се тако

порушиле, јер нијесу могле добити новијех до-
аћина који би их и даље одржавали.

Будимље, у којем није било потурчењака, било
е поарано и запаљено још раније; а по пресељењу
стало је савршено пусто.

У објема жупама, сем планинскијех мјеста,
као: Шекулара, Горњијех Села, Велике и Метеха,
није остало живе душе, а у овијем мјестима остао
е приличан број староседелаца, а у једном крају
стали су били још, и Букумири, — ово су били
тари Богумили — *), који нијесу пошли за патри-
архом, те се и они а ради безбедности своје још
оље придруже остатцима неисељенијех хришћана
а Лиму.

Потурчењаци Плавски и Гусињски и ако су
приграбили за себе сва имања из обје жупе, опет
у они тек тада осјетили да ни за њих нема онога
обра пређашњега, и да су и они изгубили много
а својим одсељењем рођацима, с којима их је
амо вјера дијелила. Зато се они почну понашати
а остатцима народа као с браћом рођеном, и неко
ријеме живјели су с њима дијелећи зло и добро,
ли допније забораве како на крвну везу, тако и
а потребу, и клали су се и били гдје су се год
рели као највећи крвници, а тако раде и данас.

Пресељење патријархово за Арбанасе било је
добро дошло, и као поручено, и они су се заиста
мјели њиме да користе, и користили су се, јер су
они у скоро узели сва она мјеста која су Срби
напустили, па и богати пашњаци планински око
Плава и Гусиња мамили су Арбанасе, и око из-

*) Богумила на Лиму било је, но они су ту јерес напустили
авно и прешли у православље, али су их хришћани ипак за дуго
рали као нешто одвојено. Неки су узели за славу Св. Стефана
ског. О њима има прича.

вора Лимскијех, те се тако они наседе у водонађи Лимској, а у селима око Гусиња, и ту се одомаће прво у Вусању и Мартиновићу а одатле још и по некијем седима.

Док су се Арбанаси, — Пљачори, — угнијездивали око Гусиња и Плава и снажили, имајући у томе ослоња и на Скадарског везира, коме је то било у вођи; дотле су Васојевићи и Брђани, подстакнути силом околности и оскудицом, у знатном броју већ били заселили сву Будимску жупу, — Равни Ас, — и знатан дио Плавске жупе до Чакора. С друге стране пак Кучи својим досељавањем прошарају па и заселе нека села око Гусиња и Плава, те тако Срби на Лиму и у том горњем крају добију добру већину. У данашње вријеме око Плава и око Гусиња, та је већина много онала.

Кривички живот на Лиму отпочео је међу Гусињанима и Плављанима с једне, и Васојевићима с друге стране одавно, управо од појаве Васојевића у Лимској долини; но на неколико година прије Бул-Бега, и Бул-Бег тако је отпочео гонити Васојевиће и Србе на Лиму, да овима није било остало ништа друго него да силу силом одбију, и заиста, у томе су били сложни сви Срби на Лиму и тако су били задали страх Турцима, да ови у последње вријеме нијесу смјели у Васојевиће ни слазити.

Ова слога међу племенама српскијем на Лиму, од којих су били многи потурчењаца, има се приписати војводи Симу и његовом оцу војводи Лакићу. Њима се има приписати и оно покрштење Васојевића, којијех је било доста истурченијех; но за ово, има велики дио заслуге и Петар Фатић, који

је много година био Турчин и звао се Таир Фата, па се под старост опет покристио, а родом је био из села Коњуха. У томе времену у свијем селима готово, сем села Краља, било је Васојевића потурчењака, али и у самом Краљу православље се било заљубљало. У последње пак вријеме ни један Турчин из Плава и Гусиња није смио ни да магне низ Лим, ако га не би који Србин узео на вјеру.

Краље је било ја и сад је најјаче село, на Лиму, у њега су Турци из околине Плава и Гусиња често бјежали, и налазили уточишта од крвних освета, па и саме турске власти нијесу никада ни покушавале да од Краљана своје бјегунце траже; и кад је гођ које село било нападнуто од Гусињана, Плављана и Арбанаса, што се тамо често догађало, то су Краљани били увијек први за помоћ и одбрану.

У вријеме кримске војне и Омер-пашиног тумарања по Босни, Краљани су били први који су примили Црногорце на Лиму и у Васојевиће са ове стране Кома, и од тада сви Срби Лимски отворено су радили против Турака, и прва борба Васојевићка позната је под именом боја на Полимљу у коме су и Црногорци учествовали, и исход те борбе био је непомирљивост Васојевићка са Турцима. *).

Тај бој има значаја за све Србе на Лиму, и у овоме: све крвне освете које су Васојевићи и Срби остали, имали да траже један од другог тада, на општем договору укинуте су; и ово је заиста за похвалу било, и служи на част свијема онијема који су ту мисао први покренули.

*) На бојнијем пољима, од почетка ове друге половине овога вјека, Краље је изгубило преко стотине својих бораца за слободу.

Прича која следује, карактерна је црта живота на Лиму, од почетка до половине овога вијека, у коме су времену Турци били потпуни господари све Лимске долине, када су Васојевићи имали и своје племенске војводе.

11

ПАЋЕНИЋ

ИЛИ ЖИВОТ НА ЛИМУ

Милован Вуковић добар је момак, вриједан, окретан и срдан. Зна он сваки рад пољски, њему се ништа отети не може, што види начиниће, а вјешт је и око стоке. Он зна да гради и свако посуђе, али што зна да начини рало, то је милина! На гусле, што он начини, то су тек гусле, на што зна да гуди, да га слуша и гладан човјек, не бја се сјетио да једе, али он добро и пјева уз гусле, а глас има као вила из планине, па прстима, кад пребија уз гусле, заиста би сваки рекао, као да гусле говоре, тако он то вјешто зна да пребија прстима.

Он је начинио гусле и војводи Симу из Коњуха, које војвода сад не би дао, да му ко за њих вода да. А што опет зна да свирѝ добро у свираљу, познао би га човјек у сто свирача. На сабору пред црквом о Велик-дану, кад он засвири, цѝо сабор скупѝ се око њега, да га слуша. Ђе је он, ту други свирачи и не ваде свираљу из паса. Тако исто и о Петрову дану, на сабору планинском, кад он засвири, све се скупѝ око њега да га слуша, а он свирѝ ли, свирѝ: њему се чуде и најбољѝ наши свирачи и они га слушају.

А пушка у његовијем рукама, то је права стрела. Његова ћопсема зато је онаква, што његово ко низ њу нишани, сваки нишан он однесе међу првима и први.

Да богме, да он тако добро све то зна, да му е ни један не може раван да нађе. За то га је војвода и узео да му он „шиндачу“ гради, и ко од хоће да му је кућа права мајсторска, то Милован нека му је мајстор!

Сироче, па га Бог обдарио знањем и вјештином, а он нема никога свога, само једну мајку и сестру Вукану, а отац му је погинуо у Будимљу; Бог да га прости! кажу, да је био добар јунак, а погинуо је од неких јаничарских бегова, били су га ноћу због тога, што је онако лијепо репокрио и поправио Ђурђево Стубове у Беранима. То он и не памти оца, мајка га је у наручју доијела тада кад је побјегла из Будимља а и ја га не знам лично, само што сам чуо од другијех људи, да је био добар јунак. Зато се Неда не шће да преудаје и ако је остала удовица млада од 20 година, ала јој вјера, јунак жена, но и син јој је прави јунак, имала је кога да чува. Његово село и око баш не мрда, већ је он оца — већ је и три да, јест у Лиму су три Турцина нађена мртва у Сутјесци, а баш је добар овај баш млади војвода, неће бит' гори од оца покојног војводе Лазића, он чува Милована, а Турци би како да мрзе одавно испратили к оцу макар и са својим злом, но војвода га чува.

Овакав говор повео је у својој кући Спасоје Милов. Алетих у селу Краљу између домаће чељади је. Његова сестра Јасна слушала је све то што њен брат говорио о Миловану Вукову, који тек

ако је могао имати 24—25 година; број таман они
јех година о којима се за момке води говор по они
јем кућама у којима има ђевојка за преко прага
а Јасна бијаше већ за удадбу. Она је истина све
то слушала о Миловану и пређе и знала је све то
о њему, што је брат њен причао и познавала га
је, па га је и тога дана виђала бар два три пута
а једном га је и срела у путу посећи воду, те му
је и Бога назвала стојећи на дољној страни пута
по обичају, а и Милован је знао Јасну добро, али
само толико да је то кћи Јована Алетића старог
поглавице села Краља а сестра Спасојева која је
био већ наследио поглаварство свога оца над се-
лом Краљем, и које у тој породици траје још од
попа Катане.

* * *

Још прије двије године у Коњуху заволио је
Спасоје Алетић Милована Вукова, а то је било онда
кад је био војвода Васојевићки начинио себе нову
кућу на Дули-пољу под Комом, коју му је Мило-
ван као мајстор правио, па су тад сви сељаци били
ишли к војводи по своје староме обичају те му
кућу честитали и носили „поклон“ с којим из
сваке куће и из цијелог села иде по један човјек
обично домаћин, са по једним чланом своје поро-
дице, обично женском која и носи поклон; и до-
маћин нове куће дочекује госте, прима честитава-
и поклон од пријатеља, па све њих задржи на ру-
чак који су и они донијели а и он спремно, и уго-
сти их као своје најмилије госте и пријатеље.

Да честитају нову кућу војводи били су дошли
сви Коњушани са Савардака, Минићи, Кошутини
и Дули-пољци. Но осим Коњушана на честитању
су били дошли многи Зоречани и Краљани.

Међу Краљанима био је дошао и Спасоје Але-
ић као млади поглавица села Краља и донио до-
маћински поклон: овна маторка закланог, двије
лепсије пите, неколико погача, лебова, колонбоћ-
ница и један бардак велики и крчаг мали ракије.

Како при доласку тако и при поласку гости
у пуцали из пиштоља чиме се на Лиму обично
вако весеље сретало, поздрављало и испраћало.

По дугом весељу пред вече ближњи гости вра-
ћали су се својим кућама а даљни су задржавани
на вонак, којих ако је много било, одводе комшије
до својим кућама, па сјутра пошто у домаћина нове
куће ручају полазе, објављујући свој одлазак пи-
штољима.

Ту је Милован на прагу нове куће војводине
гледао дебелог овна домаћинског, да окрвави праг,
а он је гудио, пјевао и свирао што је Спасоје слу-
шао и гледао; но од војводе је чуо и за друге
пријатеље Милованове; и онај говор Спасојев у
кући његовој отуд је потекао који је Јасна паж-
љиво слушала.

Још у Коњуку рекао је Спасоје, Миловану,
војводе Миловане, начини и себе кућу, па се сави
на једном мјесту, и окући се, бар да ти мајка зна
мјесто, видим дај ој се старост примакла, па гледај,
дај ој се што год одужи, она те је много задужила,
мајка је то, те још каква!

Бих Спасоје, и сам видим да треба, али гдје бих?
видим да немам гдје, има ли у Краљу мјеста, па да
одмах тамо дођем? —

Има, Миловане, дођи ти, па одмах кући се!
војвода ми важе, да имаш и нешто стоке, а кад
тога биће брзо кућа, а ти си како чујем за сва-

што вриједан, тако и треба, а то видим и по овој кући, а и војвода каже, да имаш руке право благо.

Вала Спасоје, хоћу ако Бог да, и то брзо.

* * *

У Краљу је Милован већ двије године, па Дедњаку начинио кућу, а над селом у Љетрошевицу *) стан, тамо држи говеда и нешто ситне стоке : преко дана иде он кући те ради а мати Неда код стоке; а у вече он иде стоци а мати кући. Пролазак тај био је поред куће Спасојеве, а није ни било другог проласка. Ту је на томе проласку Милован сретао Јасну за пуне двије године, управо од кад је постао Краљанин, и увијек, случајно кад се десило, па баш и тога дана, коме је шљедовао онај говор Спасојев у кући, била се Јасна с Милованом срела, па му је и Бога назвала.

Онај говор Спасојев слушали су сви укућани његови, али Јасна све је то упамтила, што је брат причао о Миловану као из књиге, па и кад су поспали били Јасни се сву ноћ чинило било да слуша свог брата како све прича о Миловану. Од те вечери већ је Јасна свагда вољела да Милована у проласку види, и то јој сад бијаше нешто најмилије, али кад би случај изишо да се сретну, она се више с пута склањала, држећи сад и главу погнуту.

Једном приликом кад је Милован био код стоке у Љетрошевицу, отиде Јасна на поток дедевачки као да нешто бере, па том приликом сврати и Неди као на разговор, разгледа кућу, која бијаше

*) У диници Дечанској Вјетрошевице.

нова а у разговору разгледа и око куће па за тијем и оде.

Други пут кад је Јасна била дошла у кућу Милованову, дошла је са сватовима: она је била млада, Милован младожења, а Неда — свекрва. Спасоје дао је сестру за Милована, која послје двије године срећног живота добије сина.

Прије него ли ће се опростити благословеног бремена, Јасна је уснила да носи мушко дијете, да ће се ускоро растати с појасом и да томе дјетету надјене име: Велимир; но да ће Велимир по матери остати сироче, она ће умријети. Овај сан казала је Јасна најприје својој свекрви, па онда матери и снаси, а ове све то кажу Миловану, а снаха каже зато још и свом брату Спасоју, и мало доцније за тај сан знали су сви укућани Спасојеви па и неки од сусједа. И заиста, у брзо за тијем саном Јасна добије сина, кога по њеној жељи крстите одмах по порођају другог дана, на св. Јована, и даду му оно уснивено име, Велимир, а Јасна и не задоји свога сина умрије, као што је и уснила, и сахранише ју у старом гробљу на Селини, а Велимира задојише натакнутом сисом од овце на рог говеђи, који су на врху пробушили и на њ сису од овце натакли па онда у рог млијеко сипали те тако дијете дојили, и таквијем начином Велимир је задојен и одојен не познавајући шта су то материне груди, и већ је почео да иде, само је његова баба Неда много муке видјела докле га је подигла.

Име дјетиње „Велимир“ због ријеткости било баби необично, она се томе имену и чудила, таког имена она никада није чула, али она нешто због онога сна, а нешто снаси из

атара није се томе противила; но кад дијете оста без матере баба га прекрести за свој рачун: „Веко бабин“, што му је остало до живота, па чак они нијесу ни знали право име његово а ни право презиме друго. И заиста Велимир није имао вршњака или ког старијег вмењака у свој нахији а тек доцније добио је једног, зато и јесте било у неколико и чудно оно Јаснино снјевање о имену дјетета.

Мирован проведе као удов једну годину, за тијем се поново ожени Пеном из Бастаја а из породице Шчевића из Горњијех Села и са истом последије једне године добије сина Радуна, а последије још једне добије и кћер Стану. Тада Мировану умрије мајка Неда, баба Велимирова, коју сахрањује поред њене прве снахе Јасне у доњем гробљу Краљском на Селини.

Мирован није био празне руке ни онда, кад је у Краље дошао, а од како је дошао и окућио се, све му је у кући ишло добро и он имахе стоке доста како крупне тако и ситне, нарочито имао је доста говеди, самијех крава музара имао је преко двадесет грла. Стоку држаше у Љетровицу коју је пасео до Тресака, а у избору друга био је срећан како с првом женом, тако исто и с другом; вредноћа материца, док је била жива, била је позната и по другијем селима. Све ово чинило је да је кућа Мированова у свему напредовала, и Мирован бијаше богат Краљанин. Зато га по смрти матере Пеле њена родбина из Лијеве Ријеке често похађаше, а имахе и кога!

За Мирована бејаше село Краље до тада права „Добра Ријека“ као што се некада и називало. Но Мировановој срећи завидјела је несрећа.

Једног пролећа уз велики пост дође Илија Раовић из Сјеножета к Миловану. Овом доласку не би се требало чудити, јер су у Милованову кућу долазили сви сељани села Краља, а његова кућа и јесте била права кућа гостинска, али овај долазак био је кобне и несрећне намјере Раовићеве за несрећни дом Милованов, па и за саму главу Милованову, што ће се у овој причи истина видјети још боље.

Кад је то Илија Раовић дошао к Миловану, та је година била неродна и сва нахија патила је од велике глади, без хране, и ако су у сваком селу били пуни амбари Реџепагића из Плава и Шабанагића из Гусиња, они их ипак нијесу хћели да отворе ни из њих жито да продају, док још глад не узме већега маха, па да онда продају жито по својој вољи, а поред тога још бијahu његови љути на Шумадију и на параду Кара-Ђорђеу, која једнако трајаше већ од прије четири године.

Но и осим тога било је много другијех узрока, што су Реџепагићи и Шабановићи држали храну затворену, чак један био је и вјерски, како би нужда и глад натјерала народ на мрс уз часни пост, који је у нахији најстрожије постио, а православље у оме крају и у томе времену постом се највише чувало; и ко би се омрсио уз часни пост рачунао се да је отишао под барјак Мухамедов.

У Миловановој кући било је још хране, он је имао хлеба још до Ђурђевог дана, али је он ипак био гостопримљив, и ако је требало да штеди он је ипак угостио свога госта Илију Раовића ни мало штедећи и онако као у добријем годинама, и по-

што га је угостио, тада Илија рече Миловану: „Вала Миловане, ја се данас угостих код тебе и наједох се леба, а сјутра шта ћу? Знаш ли бо-
дан, да га у мојој кући нема већ има мјесец дана, сва ће ми чељад помријети од глади.

— Мука је то Илија мука, но Бог ће ти помоћи, он ће ти дати и неко чаре, одговори Милован, а наше трпљење није од скора оно је одавно; но као да је преврело већ. чујеш ли шта се ради тамо по Шумадији? да ли ће му бити краја? О Боже помози свакоме брату Србину.

— Ти Миловане оде далеко. Не, не, Миловане, ја нијесам дошао к теби да чујем шта се ради у свијет већ мука и невоља ме нагнаше. У мојој кући биће гробова од глади те скоро, а Репепагићи ето не отварају амбаре ни сада, па ме невоља и мука од глади нагнада да данас дођем к теби, а ти би ми могао помоћи, и да ми помогеш.

— Бога ми Илија, ја бих ти и помогао кад бих имао чиме, али ето у мојој кући нема више од сто ока жита и то је све до новог, а има нас петоро на лебу од којијех ово троје дјеце не зна за немање.

Илија видје да га Милован није разумио, па ће му опет рећи: можеш Миловане, можеш, но хајд'мо мало пред кућу, да прегледамо ово воће какво је. Знам да си ти та дрва посадио, па видим да су сад доста велика и напредна, а рад сам и уљаник да видим, како су ти се пчеле извиле? Кад су изашли под крушке, и осамли се, тада Илија настави започети говор: Миловане, ја нијесам дошао да гледам ова дрва, знао сам их ја и од пређе; а ни уљаник да ти гледам, већ сам ја до-

шао к теби да некако дођем до жита, а Бога ми и теби ће требати; сто ока на пет душа ту нема више од шест недјеља, а ти тако рече, да немаш више. Ако знаш Миловане, шта је велика невоља, да пођеш са мном још колико је довече и да си ми по Богу брат, а ти имаш и сврдао јармењак.

— А куда Илија? А што ће сврдао?

— Сврдао треба, близу ћемо, нећемо далеко. Да идемо на амбар Рецепагића, ту горе на Витлачу, да га провртимо, те да из њега узмемо по једну врећу жита, то се неће да позна ништа, двије вреће шта је то?

Милован упорно одрече Илији такву услугу, но тад Илија отпочне са пријетњом.

— Ти, Миловане, немаш овдје свога племена, па ако на ово не пристанеш то добро знај да нећеш бити Краљанин. Ти мислиш Миловане, да ја неznam и за погибију она три Арбанаса у Сутјесци, знам ја Миловане, знам, а шта ће ти Шумадија? Бога ми Миловане неће ти Шумадија помоћи.

Миловане, ко међу нама сједи мора играти онако, како му се засвира. Но да идеш довече са мном друго ти не може бити.

Милована то тако сневесели, да је остатак дана, од муке ходао. борећи се с мислима шта сад да ради и бирајући од два зла мање; докле се Милован борио у мислима, дотле је Илија проводио вријеме у спавању под тек пролистатијем крушкама до самог мрака.

Кад су Милован и Илија ушли у кућу у вече, деца су већ била спавала, а Илија тад настави и пет рече: Миловане, шта чекаш, хајде, друго ти може бит. Тада му Милован рече доста јетко,

хајде Илија на зли пут који ће ме и раскућити, па и главу ми узети. Сада тек видим да је човјек право сироче, кад нема свога племена и када није у своме племену, права је каиџа на листу. После овога говора било је још много ријечи, које је изговорио Милован, на пошлетку рече му Илија: хајде не причај. Тада Милован устане, онаше боље силаф и узме своју ћошему — дугачку пушку — без које никад није ходио. Тада му Илија чисто весело рече: Миловане, остави пушку, па узми сврдао, он ће нам ноћас више требати од ње, без њега немамо куд. Милован не остави пушку, узеше сврдао и понијеше двије вреће.

Амбар Реџепагића био је у крај села, њега није нико чувао, сва стража била је то: „Амбар Реџепагића“. Кад су дошли к амбару, Илија тад узме и сврдлом проврти дебелу подницу моликову, постави вреће и нацуни их. Кад је вреће напунио, он онда метну клин и њиме затвори сврдину, коју замаза и блатом да се новипа клина неби познала, Милован само је гледао шта се радило држећи за сваки случај пушку привравну.

Кад је све то било готово, узели су вреће и приметили да носе кућама, тада Илија и као подругљиво рече: Миловане, видиш ли да твој сврдао похара амбар Реџепагића, па Бога ми добро је да знаш и то: да сам ја племеник Раовић, а ти си дошљак, и међу нама без свога племена. Ове ријечи Илијине, значиле су праву пријетњу, и, Милован је њихов значај добро разумио, али није могао ни да помисли на то да ће му Илија и главе доћи, као што му је и дошао, те од тада и данас још пате за онај изнуђени гријех свога дједа унуци и прауници Милованови.

Илија Раовићу већ више није требао Милован; он је сад имао све што му је требало, а то био Милован и она сврдлина на амбару, на коју Илија тачно жито неколико пута, и толико да у амбару већ могло лако да позна, да има мањка, он је то радио с рачуном тако, да ће то све кијати Милован, кад се буде кијало, па тако је јпослије и било.

Када је глад одољела била, на молбу сељана ма Краља дође Реџепагић да отвори амбар, и говори га, но кад видје да је у њему жита много ње, опет га затвори и не прода из њега ни оке.

Тада Реџепагић ју-бег, позове своје људе појно, у којима је имао вјере. нареди им да му вају амбар и да трагају за похаром, па знајући то, да ни један Краљанин није имао жита, то нареди још да се мотри и на изметке и зато и обећа добру награду; а другијем сељацима одвори „кад нађете онога ко ми је амбар похарао, одмах ћу доћи и амбар отворити“ и тад беге у Плав. Људи, које је бег онако тајно поставио да му сад амбар чувају, бијаху рођаци Илијини, и они никад нијесу ни замишљали да ће њихов лов бити главом Илија, њихов најближи рођак, па још и највиђенији. Али на брзо за тијем дође лија на омаш, и Илија буде једне ноћи ухваћен на самом дјелу, у краћи жита, и то од својих рођака, коме није сметала ни она мрачна ноћ без свесеца, ни као тијесто густа помрчина да нађе му сврдлину на амбару, и баш онда кад је Илија ухватио врећу стражари га ухватише, и кад га поадоше изненађено викнуше: зар си ти Илија! — ала ја главом, а зар и ви то знате?! Камо ви еће, јесте ли их нацунили?

За какве врше питаш, Илија, Бог с тобом! зар не видиш, ћорило те не видјело, да ми амбар чувамо, и да си ти метнуо главу у врећу, а ти си тај од кога смо га чували.

Кад се увјери Илија да је то заиста стража, рече: не, за Бога браћо, не прокажите ме, а ја нијесам. — У томе га прекиде један рођак, и љуто му рече: ти си Илија на све готов, ти кажеш нијеси и сад кад смо те ухватили, али у твојој кући све пролеће и качамака и коломбоџнице, па чак и вод твојијех чобана, а други свијет нема ни коприве да подмете и опет имаш образа да кажеш, да нијеси.

Полако момче, полако, јесам ја, али јесте и неко други, што нијеси стегао да ухватиш Милована? па онда да те видим.

Бог Милована?

Па ког, Милована Вукова, Србљака с Дедњака. Он је похарао амбар, он га је провртио, он је и мене навукао на ову бруку. Ох, леде до Бога!, шта би! и како ми онај несрећник одрпн образ, убио га јаки Бог! Да јест, мене је онај препредњак уватио и увукао у ову кљусу, а ја се, браћо, никад не бих ни сјетио ове похаре, да ме пије он главом на њу навео.

Ама како то? ама зар и Милован Вуков?

Јест, и Милован Вуков, он је похарао амбар а ево како. Једнога дана као за несрећу, ја сам дошао к њему; ни сам не знам за што, он ми се тада жаљаше, да нема љеба и како му је већ нестало жита, па ме некако наговори те и ја с њиме дођох на амбар а ова сврдлина проврћена је његовијем сврдлом, јармењаком; како вам то до сада он није пао шака?!

Дакле Србљак, Милован Вуков? а јест, и око његове куће видјели смо изметака од хране житне и не баш много.

Јесте, јесте, и он је — одговори Раовић; но из трага му глава; за њега ми ни мало није стало, ни куда ћу ја, куда ће мој образ? До сад сам мијешао са поглавицама, па и наши бегови пријавили су ме. Може бити да би био и поглавица селу, бар ја из наше куће; и то би било добро за све Раовиће; а овако сад од тога биће ништа.

Док је то Илија причао, стражари су ћутали и жалили, што је њин лов био баш Илија, а не Милован. Па мука и зло ако га сакрију а још горе ако га проважу; што но веле: зло је поћи, а горе не доћи, а награда је ту.

Један се чувар изговори: а би ли се то могло извршити на Милована?

Илија као хитра звјерка, који је то и смишљао, користи се тијем питањем, па ће рећи: Ја сам једини браћо, да сам на муци, а да сте и ви; али ви можете све да учине, па бисмо и ми могли учинити добро, кад бисте ме хћели послушати само.

Ако се може што учинити без наше штете по кућу, слушајмо те; а ти де кажи да чујемо како.

Да кажем, и да ме послушате, па ћемо сви бити добро проћи, ја и ви. Милован није нама ништа, а ја сам Србљак. ви ћете само то рећи бегу: да је Милован похарао амбар; ја ћу то потврдити, али нећу рећи ни ја и ви да знамо и нитко други; за даље ја нећу све удесити онако како треба, па ће бити и иза нас на мјесто и пуна торба. Па ако хоћете да

ме послушате и ви бисте могли узети по једну врећу жита почем га немате, а Богом вам се кунем, сви ће то Милован платити скупо.

Ми поћас врећа немамо а и зора је близу. А и може ли то тако да буде!

Може, може, само ако вам је стало до образа Раовића, ако ме слушате и ако ви будете ћутали. То је моја брига, а ја ћу то све удесити онако како то треба са Реџенагићем и да иде све као намазано, а Милован као што вам рекох и није нам ништа, па нема ни ко да га тражи; он оvdје нема никога сем Спасоја, али и ту је: „умро кумче престало и кумство“, а до клетве неће баш ни доћи а неће бити ни „амина“.

Добро Илија, кад кажеш тако, ми пристајемо само још, да не изгубимо ни ону награду, коју нам је и бег обећао.

Ево вам Божија вјера, награду изгубити нећете а добит ћете и више; по је ли Божија вјера од вас да ћете само слушати мене?

Хоћемо Илија, и вјера ти је од нас, рекоше сви, и ради веће сигурности пружише руке један другоме, вјера — је слушаћемо те.

Е сад браћо, зора је, хајмо кућама, а довече донесите вреће и да се састанемо оvdје, а ја ћу још сјутра да идем у Плав, до бег.

Сви су сад пошли кућама, и разиђоше се. Но Илија са свијем задовољан успјехом, како му то све лијепо иде до сад и као намазано, смијешећи се још од сад раскућу Милованову, говорећи сам са собом: рекох ја њему још онда, да је он саман и без племена и да сам ја Раовић а и Делетић су сви моје племе.

На уречено вријеме по звјездама, ноћом, дошли су Илија и стражари, при доласку јављали су се један другоме фијукањем, и састали се, али не ради разговора ни да амбар чувају већ да узму по једну врећу жита а њих је било тројица. Илија није био донио врећу, зато, што је он своју врећу био напунио и у зору је однио. Намјера његовог доласка била је, да се увјери о синоћ задајој вјери и о послушности чувара. По малом разговору стражари напуне вреће и заметну их на мена.

При доласку Илија понови да сјутра полази на бегу.

Један од чувара амбара нашали се са Илијом: — Поћеш ли Илија и за нас казати бегу како му је у амбар чувамо?

Носите ви, носите, Мирован ће све то платити.

Сутра дан Илија је већ био у Плаву. Кад га јавили бегу он га је примио у одају.

Илија бегу назва Бога уобичајеним поздравом каквим су обично Срби у Плаву и Гусињу поздрављали Турке:

— Добра срећа ју-беже, из честите куће Ресепацића.

Бег уобичајеним начином отпоздрави Илију.

— Дао Бог добро, Илија, од куда тако сад дође? —

— Вала, честити беже, дошао сам до тебе, управо јутрос из Краља, а послали су ме Краљани.

— „Хаирола“ за какво добро? да те нијесу позвали за кључ од савјене кључанице да амбар отворе? Отворили су га они и без кључа онако како

су они знади и хћели; Краљани су много нешто дигли рогове, али ће им се и поломит, хаирола?

Илија прихвати ријеч: све ти било с аиром да Бог да, Беже.

— Хеј-вала Илија, сједи. —

Илија сједну на подевијена кољена. —

— А бре Илија што ми амбар разбисте и похарасте? — зар тако знаду Краљани!.

Илија на ово питање готово збуњен, по и приправан, одговори: „Па, беже, ако је то учинио један човјек из Краља за њега није све село криво, он ће ти то и платити, те скупо, ко је беговима Плавскијем до данас остао још дужан? —

— Вала и била није и неће, а ти кад кажеш да је један то је и боље, е де нађите тога једнога, он мене и треба, који је то што је пружио поште на мал Реџепагића, — бре ви сте сви кривци ни крмак крмка брије а мога жита у амбар није!.

— Није, беже, није све село криво, нијесу ни сви Краљани криви, за једнога. Ми не кријемо рђаве људе а ја мислим баш и да га знаш који је, и заклео би се да је то тај делија кога ја знам, због тога сам и дошао данас до тебе, а твој амбар, то је образ наш, то је аманет, који се неће и не може да сакрије.

— Тако је Илија, тако, а ти ако знаш и кажеш ко ми је амбар похарао бићеш поглавица цијелог села Краља, од Лима до Рома. Ти се кав' да нечега бојиш, од кога? —

— Па не бојим се, знаш, али се не боји ни он.

— Који он? Шта бре зар се ти бојиш у кућу Реџепагића? — Овдје нема страха. Плавски бегови не знаду за страх ни од Стамбола од кога се дио

вијет боји, и ни од кога, а кога ми чувамо, тога вала и била“ и Бог чува; де кажи га. А да ћеш бити поглавица Краљски ево ти вјера коју ти јубег као најстарији у име свију педесет бегова Речепагића даје. Кажи га, бре, да знаш, па да поглавица Краљски још ове вечери сједне с бегом га вечеру.

— Честити беже, хајде баш да ти га кажем; но да ме причуваш, а зато сам и дошао, да ти га кажем. Нама Краљанима, особито нама Раовићима, било је за амбар твој теже него ли за наше куће. Није то шала прн образ свега села, па смо сви ударили у трагање, и нашли смо, да је твој амбар похарао онај Мирован Вуков а зет Спасоја Ј. Алеџића, што му је кућа испод горњег гробља мало ниже до онијех крушака под бријегом, баш на потоку Дедењачком испод твог амбара, а Србљак је, он и није Васојевић, дошљак је, али му је чело као у крмка тврдо. Ми од њега кријемо у прле јаме да знамо, е је он, јер је то прави курјак тврдога чела.

— Вала Илија, прснуће му чело као јаје, гдје Речепагића сјекира удари, ту не може бити тврдо, па да му је глава као наш Виситор, опет ће му прснути.

Сједоше на вечеру, Илија с бегом. Било је и ракије за ново названог поглавицу. На вечери рекао је бег Илија да хоће Милована живог у руке.

— Кад хоћеш Милована живог. њега треба пријеваром ухватити, а да се њему о глави ради, и да не би он то како дознао од кога, то да оставимо хватање његово за Велик-дан, јер кад би он то дознао, то је прави курјак не би се ухватио лако, а томске су планине велике, шта би смо му могли у авину, а ово је већ пролеће, гора се обукла па било Бога ми муке.

— Добро Илија, добро, ти га ухвати, а поглаварство је ту, а ја хоћу тог вука живог, а мртвог никако, ја хоћу да се с њим живијем рачунам и плаћајуем, онако како ја знам.

— Честити беже, скоро ће бити наш Велик-дан, ухватићу ја њега баш на Васкрс, кад он и не мисли, а тебе честито кољено Рецепнагића ако је мило, доћи, да видиш, како ће то бити и како Илија зна да и вукове лови; по и оним људима што амбар чувају треба нешто дати и они ће нам требати и за Милована; без њих се неће моћи ухватити онај несрећник.

— Знам ја то Илија, бринем се ја за њих, неке се они не боје, ми знамо цијенити наше људе, Рецепнагићи не остају дужни; таки људи требају нама беговима свагда; а за ваш Велик-дан падај ми се, тада ћеш ти постати прави поглавица, кад ухватиш Милована, и кад ти њега предаш мене у руке, тада ћу ја тебе дати поглаварство.

Те ноћи копаковао је Илија Раовић у беговој одаји у Плаву, а сјутра дан опростио се с бегом и вратио се кући у Краље бројећи данове до Велик-дана, и, смишљајући како ће да ухвати живог Милована од чега је зависило поглаварство. Кад су га упитали чувари, шта је урадио, одговорио им је: „Ко умије њему двије“. битће по двије мене и вама, причекајте само за мало времена, брзо ће то бити. За Велик-дан доћиће и бег, по језик за зубе, а да сам ја у Плав ишао то други нико не зна а не смије ни знати, језик за зубе! А на Велик-дан кад дође бег, сви троица да се нађете ту и око њега, можете му нешто и требати, и да га што послушате за свој хаир“.

пријеме до Велик-дана било је најдуже Илији, дуже него ли дјеци за шарена јаја, но и ово је већ прошло, стало је још до сјутра. У очи Велик-дана појавише се од кланца оздо преко Седине пет коњаника. То бјеше ју-бег с три своја пратиоца и с опом краљскијем, који се с њима упутио од цркве Андријевице из које је био узео честице св. приешћа да их носи за сјутра у Краље, и да на Велик-дан причести Краљане. Ју-бег са својом пратом оде горе на витлачу на конак кући Ћировој, поп се одвоји и оде на конак кући Спасојевој.

Чим се бег скинуо с коња, а Илија Раовић, до из цепа са својих пет шест другова јави му се поздравити га, познатијем поздравом: „Добра срећа“. За тијем бег одвоји Илију мало на страну и о малом разговору с њим врате се, тада се бег поздрави и са осталијем друштвом Илинијем, па он тад окрену опет Илији и рече: сад идите а сјутра дођите, но пораније.

Добро, беже, доћи ћемо.

У свој лимској долини народ се највише причешћивао по гробовима и црквинама, причешћем, је се оставља сваке године на велики Четвртак цијелу годину за нужне случајеве, као н. пр. болне и преостарале људе, али како у цијелој лимској долини до Бијелог Поља није било више четири цркве, и то: двије из старог доба што остале, Ђурђеви Стубови у Беранима и Брезовичка црква близу Плава, и двије нове брвнаре: Шекурска и Андријевица — то се морало тако радити, и због крвнијех освета није се далеко ићи смјело; ово причешћивање обично се вршило на велике звонике, заго је поп и сад дошао у Краље, да причешћује, већ трећи пут од запосга, своју фи-

зично здраву но религиозно доста обољелу инурију и заиста православље на Лиму задржало се о концу и чудним случајем са Петром Фатићем — Таир Фатом.

У свануће на Васкрс поп је већ био изишао на гробље горње, донио св. причешће и плоску вина, коју су му Срби Гусињски из Пећи донијели нарочито ради причешћа, и народ се већ бјео почео да скупља, и куд да се окрене могао је погледати да види, како му овај са сваке стране долази једнако као ројак матици својој, и преобучен у чисто рухо па и весео као пролећње тиде досељаци. Кад је народа приличан број био дошао, поп који је до тада био сједио код узглавице једнога гроба устаде и узе бисаге и из њих извади црквено одијело благослови и намаче петрахиа и обуче одежду па онда извади дрвени Путијер и ужицу, од тисовине, обоје дивно израђено, тада отвори и једну малу дрвену кутију израђену налик на сандучић из које извади честице св. Причешћа, сасу их у путијер и нали га вином; а све ово радио је у читање молитава из једне дебеле књиге, и прекрстив се, крстом, који стајаше на ниској округлој софери јаворовој коју је био донио Спасојев најемнији и кад је био готов, отпочео је да причешћује своје инуријаше. Људи су пушћали најпређе нејачке жене с ђецом, па су тек они почели да прилазили причешће, али сви под оружјем, и то се вршило све у најбољем реду. Жене и ђеца по причешћу одмах су се враћали кућама а људи остајаху да се разговорају.

Да неби било гурања при причешћу одржавали су ред неколико постаријих људи, те се реду био добро и одржао и ако се било неколико људи умјешало и међу дјецу, а причестили се.

То јутро изашао је био и Ју-бег на горње робље доста рано, па је сједио на једном малом режуљку и гледао, шта пош ради и чуди се, како све иде са некијем особитијем редом и у тишини доста примјерној.

Причешћени људи одвајаху се на ону страну, где бег сјеђаше сад са Илијом и са још два три овјека, а Илија се бијаше причестио међу првима, но то њега није могло поколебати ни сузити од намјере, да Милована ухвати и живог бегу реда, шта више он је баш зато и грабио да се рије и причести, како би био слободан у своме мјесту, који је већ био склопљен још раније у мјесту с бегом као што знамо. Св. Причешће овом приликом Илија бијаше употребио као срество за своју гадну цијел; његова окорела душа остала је непомтресена у намјери, а срца није ни имао, зато он испред свештеника, испред св. Путијера и остата, и могао одмах отићи бегу на разговор, који се међу њима дуго трајао, по кад што и на уволачућући.

Људи који су се по причешћу с бегом поздрављали враћали су се од њега по кратком поздраву на свој уобичајени посао да се куцају јајцима који је уобичај у тим крајевима тако развијен за тај дан да га ни старци не пропуштају, већ цијелог дана и ноћи у тој хришћанској забави проведу.

Овај обичај у овој прилици био је бегу од ове, те се он са Илијом могао да разговара до касне ноћи. И кад је смотрио Милована да долази, Илија се био мало задоцнио, рече бег Илији: — Ти си ко изабрао добро вријеме, и по томе се види да си за поглавицу; оно је истина да се ждралови и остале пићају код нас до јесени, змије до Крстова

дана, дуб се дере до Преображења, штркови се виђају до Мавиџа а кукавица се чује до Петрова дана, а овом кукавицу данас ће бити вријеме, но тражио га је сам, а ти да си учио књигу код Раденовића или да си гледао у громовник не би знао боље погодит. *)

Како да почнемо, беже, да ли Амином, да ли са заклетвом; па кад Милован приђе тада да се ухвати

Почећеш како знаш да је боље.

План је био готов, за који је требало још и неколико људи куражнијех, а бег и Илија у томе оскудеваху, њихово бијаше плашљиво лукавство, хватање се морало повјерити некијем људима. То дознаду Илија Маријановић и Ласко, оба добри јунаци и добри пријатељи Милованови. Они су некако дочекали све шта се ради на удесе прилику у оној гомили и кажу Миловану, да је бег данас ту дошао највише због њега, и да се њему о глави ради и Марјановић рече: шта ћеш ти овдје Миловане на зло твоје, — а Ласко му очима и главом показује пут, и ријечима: одмах се мичи и бјежи погинуо си.

Тренутак је био судбоносан, Милован да зна да хоће да се прође, и тијем начином дохвати се мале, по ближење дубраве, кроз коју протрчи брзо на другу страну држећи дугачку пушку руци и тако као јелен гори, побјеже управо кући.

Сад се тек диже читава граја: — Камо Милован гдје је, нема га, у дубрави је. Енога преко ливада с пушком на руци, зашто оде кући, где као брзо оде у Дедењак, ено га већ код куће. Идите ухватите га, што који не иде да га ухвати!

*) У одређивању времена Турци на Дину служе се и Срба.

неће му ништа бити, нећ дође, зовите га, доведите га. Зове га и бег. шта му је? Шта је? што је подивљао? бег је добар и поштен човјек. — Неки су знали шта је, а многи су се чудили; но већ су видјели сви да има нешто, и куцање с јајцима бјеше престало, али за Милованом баш нико не потрча, нити ко пође да га позове; само што се дигла нека гужва од људи беговијех и Илпнијех, која се једнако мотала, а да пође који за Милованом, то ни један није смио. Док мало додоније викну Раовић: Ха! енога! пође од куће.

— Куд је пошао? Иде ли овамо? упита бег.

Раовић одговори и рече: — Не иде овамо. Ено га већ прелази ријеку к Дофињаку, у Расток, тамо ће он звијер код звјерова, рекох ли ти ја, беже. да је то звијер. Ето видиш, како се догоди, и ја сам се тога бојао; али ти хоћеш живог вука да се с њим кусураш: но намираћемо се добро, кућа му је остала, ако је он побјегао њу није одио а пуна је, у њој ће имати ма́ла Бога ми и тебе за наплату штете и попутине, а биће и нама за награду. Опет ћемо се добро наплатити.

Док се та гужва мотала по горњем гробљу, Милован је већ учинио што је требало. Он је казао својој жени Пени, шта је у ствари и наредно јој да одмах узме дјецу Радуна и Стану, па да с њима иде у Љетрошевице, тамо да га чека, но ако би ко дошао у Љетрошевице да стоку тјера, а доћи ће: — и почем ју одбранити не можеш то немој ни да говориш ништа, а они ће кад стоку узму, вратити се. јер тамо они неће дуго ни стајати, а ја ћу доћи кад могнем, а сад ја одох с Велем у Расток; њега ћу ја повести, но и ти одмах иди и долази, да не би гледала раскуће, кад се не види тога је лакше, а ја ћу доћи довече. И тако Ми-

лован с малијем Велимиром у Расток, а Нена с Радуном и Станом у Љетрошевице одоше, и обоје повесоме по мало хљеба.

Тај одлазак од куће био је и вјечни растајак од свога милога дома. Мирован се није ни окренуо, кад је пошао, али Нена не само да се је окренула већ је и плакала, да се до Бога чуло. Али су сузе зато биле и zgodне и кад се у таквој прилици не би пролиле, Нена се не би звала женом и онда не би требало ни да их има. Но ово је био тек почетак суза Ненинијех, а вијајећемо и зашто.

Чим је Мирован оставио кућу и прешао у Расток под заклон Товарнице, и малог и већег Пеха, одмах се она гужва јунака са горњег гробља упутила кући Миловановој, коју вођаше Илија Раовић сад јуначки. Други се људи разиђоше својим кућама, нешто због ручка а нешто и због тог догађаја. Бег је овом приликом био више човјек него ли Илија, он сам, и ако је био позван, није хтео да учествује при пљачки, већ је отишао кући у којој је био одсјео на копаз. Шта га је руководило у томе, нећу да погађам. Милованова кућа бијаше остала отворена ширимице. Пред кућом Илија викну: — Гле кућа је отворена, гдје си домаћине, хоћеш ли „мусаџира“, гдје је домаћица да сретне госте, — и затијем уђоше у кућу сви. Илија опет настави: — А гле нема ни домаћина ни домаћнице у кући! Куд ли су? Но на посао браћо! А први је да готовимо ручак, и други да идемо дотјерати говеда из Љетрошевице, да се бегу штета наплаћује за похарани амбар, чули сте да га је Мирован похарао; по да посао брже иде треба га подијелити, па док једин готове ручак, други ће дотјерати говеда, а оно оваца што их је, ту су му код Будића.

Зато се треба постарати, да говеда што прије буду дојерана, а ова заклана јаловица ако је доста и прегила, мало је за ручак, а данас на Велик-дан треба да се добро руча. По овој јаловици рекао бих, да се Милован надао гостима; но овај лонац крај огња не казује то да се он надао мусафирима, много је мали, треба заклати још једног брера, имаће још јаловине у овцама.

На то неки Нико рече: — Има, има, ја познајем све његове овце, биле су му зимус у Гвоздима код Бекића и сваку могу да одвојим, били смо на зимовнику комшије и ранили смо браве на једнијем торјанама.

Ко говеда да дојера, ко стоку, ко ручак да готови све се то одредило и већ се свако лаћао посла, у томе бег посла субашу, преко ког наређује Илији Раовићу, да он главом иде у Расток и зове Милована на вјеру и на предају. Посао се продужи и сваки је на свој одређени посао пошао, а Илија који је био по првом распореду остављен код куће, сад по беговој наредби морао је да иде за Милована. Бегова се испунити морала, макар живота стала, и заоста мало доцније чуо се у селу танки и високи глас Илије Раовића, како по густом Растоку виче: — Миловане! Миловане! Миловане! И Милован му се одазва: Што ме зовеш Бранковићу; но гласом који се није могао далеко чути?

— Нијесам ја Бранковић Миловане, ја сам мученик, ти не знаш шта ме чека од бега, па су ме послали људи к теби да и ти идеш, а и бегови људи рекли су, да ће нас обојицу одмолити само да му паднемо на аман, зато сам дошао, хајде Миловане, да идемо. Он нас обојицу тражи и зове.

— Ти си му отишао и незван, знам ја то; но ево од куд си дошао.

— Хајде и ти са мном, па што нам Бог да, бегу на аман. Хајде да идемо — и пође Миловану ближе.

— Стој, викну Милован врло озбиљно, не напријед, да не плашим ово дијете. Враћај се, убах те — и окрену пушку на Илију.

Илија се устави: па зар нећеш Миловане?

— Нећу, да сам хтио не бих овамо ни долазио.

— Миловане, ако нећеш, ја ћу пропасти, хајд на братску да се побратимимо, хајд да идемо.

Миловану већ прекинуће па викну на Илију као лав да се и по селу чуло: — Одлази одатле безвјерниче један, сад ме зовеш на братску вјеру а на Божију си заборавио. Зар јутрос на Божији закон хоћаше да ме предаш невјернику, невјеро виједна а сад ми пружаш братску вјеру. Бакве су то твоје вјере? Убио те Бог и Божија вјера, разгубао те закон Божији, који си јутрос из оне св. чаше примио! Одлази невјерниче, ни једне више, док ти ни јесам начинио пендер кроз груди, одлази док си још здрав, да не носим и твој погани гријех, одлази одмах!

Тако се Илија вратио и бегу казао. Ондје му лукавство није помогло, у мало га није и главе стало. Међу тијем ручак бјеше готов и чекало се само још на оне, што су отишли за говеда у Љетрошевице. Од друштва Илију нико није ни упитао, како је прошао, видјело се то и по њему, да је било зорта и муке, а и сам он сад је само ћутао.

У Љетрошевице баш кад је Нена била отпочела да музе краве на попасак, дођоше њих неколико људи право на тор. Њој не рекше ни добро јутро па ни „Христос воскрес“. Отворише љесу, и њих неколико уђоше у тор и из њега истјераше преко тридесет грла говеди крушне. Сте ово гледаше Нена, но не проговори ни једне ријечи, нити

се заплака, већ тако остаде у празном тору као пављ непомична. Њен мали син Радун забављаше се с малом сестром Станом, коме се пуњаше трећа година. Ова чета, која се бијаше подигла и дошла да доврши раскућ Милованов, овдје је показала да има срца. Одвоји једну краву, врати је у тор и затвори је са ријечима „ова дјеци нека остане“. Одвојена крава почне да риче за крдом нагло, те она натјера и Нену на плач и она се опет расплака исто онако као кад је из куће изашла и пошла, и тако Нени и дјеци остаде само једна крава од толико говеди; но и друга остала је случајно, била се отелила тог дана, па није била ни дојавила на попасак. већ доцније и пошто су она говеда отјерана била — срећа дјечија. —

Кад се дотјерала стока кући на бријег дедењачки, Илија Раовић овесели се и тад проговори, „добра трговина“, то му је била прва ријеч, коју је проговорио с друштвом од како се вратио из Растока. Ручак је већ био готов, ручало се, и ако доцкан, а по ручку дијелила се стока, ту се најпређе бегу штета накнадила, било је и фајде а платила му се и путнина, награђени су чувари амбара, а и главари за свој труд добили су награду. Све се ту пазило коме шта да се да. Најпослије подијелише кошнице и покућанство и тијем се подјела свршила. Тада за кућу рекоше да се спали, и до мало час а кућа Милованова сину сва у пламеном пламену и сва изгоре.

Милован из Растока гледао је све, како му се стока дијелила па видје и то, како му кућа изгоре у којој је неколико година као срећни домаћин живео. Мали Велимир био је заспао те није видно да је кућа горела.

Кад га је Милован разбудео да иду, мали Велимир упита оца, хоћемо ли сад кући. Стегнутим срцем одговорио је отац сину, не сине, нећемо кући, хоћемо сад к нашем стану у Љетровевице, тамо је Радун и мала Стана, тамо је и Нена.

Велимир с оцем идући, ако и по мраку као зечић скакугаше и брзо иђаше. Кад је у стан дошао, његове радости за братом и сестром ријетко је било, а тако и њине за њега и ако су се тек од јутра били растали, кад су од куће кренули. Милован и Нена ту радост дједи не закратише; но по дугом ћеретању најпослије, дјеца су поспала као јагањци.

Тада Нена всурича Миловану сав догађај.

Милован кад чу од Нене, шта је све ту са стоком било, коју је и он видео, рече Нени: — Синоћ су нам и кућу запалили, кућа нам је изгорела, и ја сам гледао како је горела.

— Дакле, Миловане, ми сад немамо куће; и Нена се по трећи пут заплака горко.

— Немамо Нено, но остави се плача, нагледај одмах те чини по једне нове опанке нама свијема и начини их да нам се пађу, јер могу нам требати и сјутра. Нена тад узе и правила је опанке сву ноћ не сушећи образа од плача, док је Милован до сванућа стражу чувао и био на опрези и на вар. У зору Милован нешто од муке, а нешто од неспавања био је јако уморан. Зато чим је свануло и чим се мало дан одгријао он оде у шуму да се одмори; тамо је легао и заспао је под Оружјем. Нена му је била стражар.

Илија Раовић већ је у некодико био постигао своју цијел, са себе је скинуо сумњу, но и ако се

поглаварство Спасоја Алетиха заљуљало било, опет Илија и овом приликом није постао и није добио назив поглавице над селом Краљем за који он толико већ жуди. То је Илију јако жуљило. Зато се он око бегу бијаше много узвио мислећи и надајући се да ће га бег међу Краљанима за таквог одмах прогласити, но у томе своме рачуну преварио се. Бег се спремаше да иде у Плав, зато најприје испрати стоку, коју је добио за похарани амбар, попутнину и старешинство, па онда нареди да се жито прода, кључеве од амбара преда Спасоју Алетиху и постави три човјека који ће ту продају вршити; а Спасоју нареди да ову продају назирава и новце да прима, рекавши му, кад све жито буде продато да му пошаље паре по Илији Раовићу.

— Ти ћеш доћи Илија, и да учиниш тако.

— Доћи ћу чим буде Спасоје готов.

Бег тада затражи још пратње до Полимља, ова му се да и он тако оде.

Ова наредба бегова утјешила је Илију Раовића неколико у његовој нади. Зато он једва чекаше да продаја што прије буде готова, и заиста продаја жита била је брзо готова по одласку беговом, за које су давале паре и са искиданијех ћердана. Чим је продаја била свршена, Спасоје тада позове настојнике и Илију, пребројише паре и све их дадоше Илији да их он сад понесе бегу, по његовој наредби.

Кад је Илија примио паре, није отишао ни кући да јави за свој одлазак, већ је одмах пошао у Плав да бегу однесе новце, тврдо вјерујући, да е отуда доћи као поглавар, но бег је примио Илију врло ласкаво а паре је примио без ласкања.

Тада ће рећи бег: — Е Илија ти и паре ми донесла, али поглаварство још не можеш да понесеш, он је тешко, оно се не носи лако. Без погибије Милованове сви су бегови рекли да се поглаварство никоме не даје. Милована треба убити, уби га, и онда готов поглавица. За његову главу поглаварство се даје. Тако је суд насудио међу свијем беговима Реџепагића из Плава и Шабанагића из Гусиња, тако се то рекло и ми смо сви то так и утврдили заједно и друкчије не може да буде, а ти си и сам то рекао, да се убије Милован, дакле уби га и одржи ти ону ријеч, коју си дао и рекао, ми ћемо пашу одржати.

Илија, коме ово не бијаше право, јер се он сад томе захтјеву није надао, рече: — Али ако Милован буде утекао, како се чује, требаће мито давати па да се убије, и то богато, па још ако буде Морачу; а ја тога немам.

— Ово и ми бегови мислили смо нешто тако и разговарали смо се о томе, де кажи Илија, колико би требало да буде мита.

— Па ако Милован буде по селу, то неће много требати; но ако он буде домануо већ у Морачу Бојме, ту онда треба да буде богато; Морачане се лако подмитити не могу.

— Ти рада Илија, сад како знаш а њега треба убити на сваки начин, ми њега нећемо да трпимо па био он у Краље, Морачу или ма гдје, он мора да погине, у осталом ко га убије па било то ма сторијом или сам пушком, тај ће бити поглавица а мито ће се дати, најпослије ја мислим да Илија Раовић неће дати да му се поглаварство из руке измакне за које се многи грабе. Завста ово је прелика одвише јевтина да ко постане поглавицом.

— Е па даје ли се мито и колико је, ако Милован буде утекао у Морачу, као што се већ чује?

— Било у Морачу било у Краље, и гдје да буде он, ономе ко га убије, даће се осам леденица, — пушака сребром окованијех — и поглаварство, а то је доста, тако су бегови рекли Плавски и Гусињски, а тако и ја велим, доста је толико, — шта велиш ти?

— Бога ми доста, то чини најмање осам кеса.

— Доста је, доста, а ево и леденица, и заиста Илија, то није шала, осам леденица па још и поглаварство над једнијем селом као што је Краље а све то за једног Милована, за кога нема ни да упита ко а камоли да га освети и опет за њега бегови дају осам леденица и поврх тога поглаварство, а ово се све тебе нуди и даје, узми Илија не пуштај другог да послѣје не буде доцкан.

— Хоћу, беже, кад тако велиш, хоћу. Но не знам, да ли то може бити брзо, оно је вурјак, чува се он.

Бег донесе леденице Илији са ријечима: — Вала скупо погодисмо онога крмка, но бегови дадоше цијену и пазар је твој и од тога пазара добит је твоја и ћар, па поврх ћара тога и ћар на ћар поглавица, а познајеш ли ти Илија кога год у Морачи пријатеља? —

— Познајем, беже, тамо имам доброг пријатеља.

— А кога познајеш, који је то пријатељ? —

— Познајем Века Илићчића, убио би оца.

— Лако би оца; но може ли Милована? видје ли ти, он тебе утече испод поса.

— Вала беже, неће га утећи, његов је живот већ у мојим рукама а милости му нема.

— Добро, Илија, и то ћемо видјети.

— Вала те скоро, беже; а поглавица кад? —

— То ћеш бити тек онда, — рече бег, — кад свршиш и кад Милована не буде; од тебе зависи.

Илија сад метну пушке леденице у торбу, опрости се са бегом, и са том цијеном оде низ Лим у своје село Краље, на Краштици, да тамо тргује и пазари живот Милованов, но ипак Илија у Краљу не нађе ни једног муштерију, и ако се звало, да се Милован још бавио у селу и да ће у Морачу; опет Илија није могао да нађе никога за тај пазар из узрока тога, што су прави јунаци вођели Милована, а плашљивци бојали су га се, нарочито, како му је кућа изгорела, те за то не иснаде Илији да ту богомрску намјеру своју изврши, док је Милован још по селу био.

Милован је својим очима видно, шта је са његовијем малом и са његовом кућом било, а од пријатеља сазнао је и то, да је свему томе био узрок Раовић и да се он на томе није зауставио, већ да он сада тек кује и плете нове замке, за нови лов на његов живот. Зато је Милован послѣ онога свога одмора и спавања у шума пошто се одморио употребио неколико ноћи на то, да обиђе своје пријатеље као: Спасоја Алетића, Илију Маријановића, Милету Зовића, Ласка, Нова Будића, војводу Сима и друге. Сви ови људи као пријатељи, рекоше му, да се што прије може уклони из села Краља, колико ради њега самог толико и ради њих и да за неко вријеме отиде у Морачу, јер тамо Турци никако не улазе, и он их послуша.

Једне ноћи дође Милован у Љетрошевице, разбуди дјецу, која га не бијаху видјела већ двије недјеље дана, а жени нареди да се спремају за пут, у чему и он помагаше. Дјеца видјевши спрену упиташе: — хоћемо ли кући? Нано, хоћеш ли сад,

да нам даш она црвена и она шарена јаја из клијети да се куцамо. — На ове ријечи Нена окрену главу на другу страну и поток од суза појури јој низ образе, а Милован рече: — Хоћемо, хоћемо. — Дјеца се тој спреми радоваху. Кад су већ готови били, Милован тад упрти торбу обрамницу са брашњеником на плећа и Велимира узе и поведе за руку, а Нена упрти Радуна и Стану, тада отворише и оне двије краве са једнијем телетом преко којих су пребацили ноћне хаљине и тако потјераше их и пођоше под заклоном већ листале горе Комскијех планина идући од Љетрошевица уз мали и велики Пех изнад села Коњуха па врхом Тресака на Недину плочу уз Развршије па планином Штавном до Кома. Ту на крај Штавне под самијем Комом оставио је Милован Нену и дјецу да се одмарају и краве да напасу, а он оде уз Ком и припне се на врх Бована — врха Комског — одакле је посматрао највише Гусињску и Плавску околину, па у вече сиђе и собом донесе уловљену дивљу козу и ту законачише. Сјутра дан прешли су Точила, Љубан, сишли на Оманов До и прешли у Јелењак на други конак. Трећега дана сиђу у Тару до Јабуге, а четвртог дана дошли су у Морачу у село Мурву близу Петрове Равни и ту се смјестили, у једној колиби.

Овај пут без пута преко Комскијех планина био је зато тако дуг, што се није смјело ни прављењем путем Друком и Таром од Колашинаца.

Милован, коме бијаше' мати Неда умрла прошле зиме, и коју је он из пуне куће оправдио у вјечну, сад немаше ништа, а имаше да осим себе издржава жену и троје дјеце. Он се сад ослонио на рад и вјештину својијех руку, то му је остало! Он одмах окрену радити и то с почетка мање су-

дове, док тако наврну муштерије, па овда отпоче је и веће радове, и тајем начином он је зарађивао храну својој породици и понешто уштеђивао. Села Мурва и Петрове Равни, то бијаху његове муштерије, и обадва села већ су била видјела и познала да у Миловану имађаху доброга мајстора, каквог у та два села није било, а поред тога и гусле га дигосе као пјевача на глас, па га је зато и игу-ман Морачки Теодосије звао и држао по неколико дана у манастиру да гуди и пјева, и једном ријечју његова вјештина, гусле и пјесма препоручише га у свој долњој Морачи, па је позиван и у Јасенову, па Баре, па Стијену, па Равни и т. д. а оно му је ходило добро на руку и занату, те он свагда имадијаше доста рада, и тако његова мала породица ни овде не оскуђеваше скоро ни у чем, па ни дјеца не помињаху више црвена јаја из Клијети а ни Велимир не питаше оца: хоћемо ли дома? Но Милована је жеља морила, она га је сваки дан све више вукла на повратак у Краље, и она га је већ два пута нагјерала да иде и он је ходио, по оба пута вратно се к дјечи у Морачу опет на Мурву.

На пошљетку Милован опет и по трећи пут из Мораче оде у Краље да огуша, може ли се да врати на своје кућиште за које су га доста лијепе но и горке успомене, као везаног држале. Том приликом видно се он са свима својим пријатељима на Лиму и ови га тјешаху, да ће доћи време његовом повратку, но нек се још за неко вријеме тамо претрпи, макар и друга зима нећ прође.

Тада му војвода напомену, да се добро припази свуда, јер се на њега сад бацају и оне три крви арбанашке што су у Лиму под Баљем у Сутјесци нађене, а не зна се од кога су, и да је за

њих содбина истурена и сок се нашао, а каза му и то, да је за њега истурено велико мито ко га убије, и да је то узео већ Илија Раовић од Турака: — Но за ово можеш и боље дознати од Краљана: Милете Зоњића, Илије Маријановића, Ласка, Спасоја Аметића, Нова Будића, Спасоја Драгојевића а и Руфима. Они су тамо ближе са онијем огубаником Раовићем, а то су све твоји пријатељи, а Милета Зоњић и кум ти је. Они те чувају па чувај и ти њих. Но иди у Морачу, па се припази и притрпи, а Бома ми и тамо се припази и причувај, јер мито игра, а људи свуда има лакомијех, а у Морачи нема суда; док ја са Бул бегом то не рашчистим тебе овамо пута нема, а кад Бул-бег рекне, — и ако је крвопија, држи ријеч, — онда ћу и ја тебе слободно рећи да се вратиш и нећеш се бојати од другијех бегова, а дотле не ништо, но да си код мене долазио то немој никоме казивати.

— Срећом, Бул-бег не зна за оног војводу српског што га ја с тобом испратих до Црне Горе, а питао ме је ко га је провео, а да још и то зна, не би ни мене било свртишта у Коњухе а камо ли твога повратка, но хвала Богу кад за то не дознаде још нико до сада.

Ето, и оног сирوماха, но доброг духовника Руфима, хоћаху Бјелопољски и Рожајски Турци да објесе баш пред црквом у Беранима због неке нове цјесме шумадинске, у којој се пјевало како је српски тобџија неку цампију топом пребио на пола, и већ му бијаху спремили вјешала, али како се није био десио у манастиру, то му неко доказа и он утече у Краље и ја га код Бул-бега одмолих те га ни глава не забоље. Истина он не смије ни данас се врати у Бурђеве Стубове, али му је добро Краљу у оној хелији на Боротаку, и што се Кра-

љани нијесу почели да турче, за то се може рећи хвала Руфиму, и зато је добро било што је он у Краље дошао и ту остао.

Видиш ли Миловане, од Гусиња до Бијелог Поља и од Кома до Јаштака шта би и шта се уради са овим народом. Од прије ни доље по равном Асу у Будимањској жупи, а ни горе у Плавској немаше много Турака. За вријеме мога оца војводе Лакића било је Турака и то у Гусињу, Плаву и у она два села, Мартиновићу и Вусању, а она друга села на броју близу осамдесет, бијаху сва чиста као оно срма и злато и све браћа као од једне мајке и једнога оца. Лако је било моме оцу онда војводовати и судити народу! Но боље је за њега што је преминуо, док је тако на Лиму и око Злоречице било. Занста за вријеме његовог војводованја готово се није нико потурчио, а од како он умрије, као да неки бијес униће и овај народ. Сад Турака ето има по свој нахији. Моји савјети и Мојсеови пропадоше узалуд и све то иде и оде у Турке као поток к ријеци. Остави Лабане, то су ускоци Васојевићки и ако се Васају. Но гледај, шта би са доњом Ржаницом: сва се истурчи и сва пође за овим једним потурчењаким Рам-Усом. Ето, зађи и по другом селима свуда ћеш наћи Турака, па ето и овдје под Комом мој рођак и први комшија Мео Фатић до јуче бијаше Србин, а сад: Турчин и по, и као да је из Шама дошао! Шта би ово чудо и шта се уради? Па и дјевојке, да их Бог убије, иду и удају се за ове потурчењаке сваки дан, и то све из бољих кућа. У овоме огњу коме сад да се вјерује, на кога да се ослониш и са њим да радиш? Вјеровати никоме не смијеш. Но ти бјежи у Морачу. Тул-бег је змија и да може не би крста нигдје у свијету остал

али ја ћу радити све што се може да те вратим, ти иди у Морачу и чувај се, а причувај се и од оног Ака с Пеовца. То је најгаднији скот, псина једна, пси му главу појели, гори је од сваког зла на свијету; но зло се понекад и тријети може, а он се баш не може да трпи. Од овијех потурчењака прави су Турци далеко, далеко бољи. Но ко би сада могао рећи да правих Турака нема ни на Лиму ни на Дриму и да су то све потурчењаци.

Но ако Бог да и подржи да онако пође, како је до сада ишло отуда од Старога Влаа, Мораве и Шумадије а и одовуда с Цетиња, нећемо ни питати Бул бега за повратак, а и ови потурчењаци крстиће се и десном и лијевом. Увућиће рогове, те још како.

— Да Бог да војводи, али ја то чини ми се дочекати не могу, бојим се то ће бити за мене доцкан. Мене срце казује, да ми се крај живота привакао, ја ћу погинути скоро. Но то је ваљда судбина моја, која је пратила све моје старе стопу у стопу нарочито од двјеста година на овамо и то још од Богдана из Шеремета. Јесте војводи, нас је потјерала нека зла судбина и неки зао час још од онога дана кад је то Богдан раскућен из Шеремета и кад су његова чељад прсла куд које од које су једни што су утекли од турске сабље и ропства, отишли некуд преко свијета и преко Мора, те им се ни трага не зна. Једне су Турци нејекли, а нејач похватили, поробили, одвели и истурчили. Ено им потомака сад у Пећи — прави Турци. Они већ сад и не знаду то да су потомци некад чувеног и богатог Богдана Шеремета, ако се тако и данас још незивљу Шереметима.

То је тада био први и прави страшни дан за ову нахвију последије Косова, но било је и таквијех последије и више. Кад је то Шермет онустио онда

су опушћена и многа друга села, тада су опушћена и села: Крушево и Криваче. Страшан је то покољ био! Онда су Турци и онај збјег у Пећини Жољевичкој топом гађали с Пашине воде од Лима и згодили га. Од тада се онај извор и прозвао Пашина вода.

Један Никола од заробљенијех Шеремета некако стркву и утече у Голеш планину више Мурине и Шеремета и тако као прст го остаде без нигдје никог свог у планини, доцније живјећи животом страшно мучнијем и потуцајући се с мјеста на мјесто, оде у Зету, одакле и јесу старином; али и тамо дођоше Турци. Његови потомци одигоше и одселише се у Мораву, негдје код Ибра и Мораве код Карановца у неком Курилу селу; али и тамо Турци, те се моји најпослије опет вратише овамо на Лим у Будимље и населише се у оном дијелу села, који се и до данас зове Чаршија*) и таман што се смјестише, смирише, окућеше и рекоше, помози Боже, а Турци их искасапише као што и сам о томе знаш по чувењу од твога оца. Ух! што то и мене није тад постигло, те не би већ имао во ни кога да жали, што ме тад изнесе мајка!

Ето и данас под Голешом до Лима у Шеремету из калдрме, која се и сада може видјети и види се, израсле су велике букве као бадњеве дебеле, може бити има их од сто година старијех и на самом огњишту Шереметовом. Ондје гдје су Шеремети срећно живјели неколико стотина година, сада је права пустиња, кад човјек прође путем, да га страх ухвати, таква се тамо гора подигла. Да је

*) Доњи крај села Будимља зове се и сада Варош или Чаршија. Она је то и била некад.

тада и Никола кад и Богдан погинуо, бар би на сво-
ме огњишту код оца кости оставио.

Збогом војводо, с Богом!

Војвода, кога је Милованов говор јако дирнуо,
остаде доста потресен, а Милован оде право к
Пеху преко Рајчића дола за Краље, но и тамо му
то исто казаше, што му је и војвода казао.

Кад је Милован прешао из Коњуха у Краље за-
данио је у Гвозда код Ђекића и сестре Вукане, ту га
је осјетио Илија Раовић, но није смио да га нападне.
Сестри Вукани с братом Милованом то је био по-
шљедњи састанак и ако га је она од Раовића здравог
отпратила.

Међу тијем то што Илији Раовићу није испало
за руком и овом приликом да Милована ухвати или
убије, то је испало Веку Илинчићу из Мораче, за
кога је Илија и казао Репепагићу да би убио оца; и
заиста тај Илинчић био је такав. Њега је Раовић
нашао, подмитио га, сад се гледала само згодна
прилика па да се Милован никад више не врати
у Васојевиће на Злоречицу у његово село Краље.

Док је Милован био на Злоречици и по Краљу
и док је он тражио начина како да се врати на
згариште свога дома, дотле је био Илија Раовић
отишао у Морачке Катуне и негдје на Јабуци *)
нашао Века Илинчића, с њим се договорио и уго-
ворио да овај Милована убије за мито, на што је
Веко пристао и ту се побратиме, а да ово убиство
испадне у повратку, било је доста времена, јер се
Милован доста био задржао по Краљу, гдје га је
Илија, кад је из Мораче дошао, и затекао код сес-
те у Гвозда под Лисом планином; но ови га вје-

*) Катун у Тари.

што препрате до Вељег Брда са оне стране Лисе, те се тако и овом приликом Милован измакао од Илије, и тако је он до Вељег Брда Дрцком и Таром прешао у Морачу не знајући шта га тамо чека; а Илија већ је био сигуран да га од Илинчића у Морачи неће имати ко да сакрије.

Милован је с пушком на руци прешао Комске планине и дошао у Морачу. А чим је прешао у Морачки крај, он је објесио пушку о раме што је био знак сигурности. Кад је силазио низ Кост Планину он ту на самом подножју планине наиђе на једну заклану козу на сред пута више ријеке Сјевернице, коју псето бијаше почело јести. Пошто одби псето он ову козу издиже и објеси на букву која је израсла на сред пута била и пут је са обје стране обилазио. Ово је Милован урадио зато, да псето неби кожу покварило, па затијем он је продужио пут к Сјеверници, поред које пут га вођаше у неколико к селу Мурви, гдје су га жена и дјеца чекали са жељом.

Мало ниже, и то баш ондје, гдје се поток од Тузи уваљује у долину, који се мало ниже састаје с другијем већијем потоком који долази од Пл. Острице, од којих кад се састану почиње ријека Сјеверница, сретне се Милован с Веком Илинчићем из Мораче наоружанијем скоро до зуба. И Веко Миловану назове Бога са:

- Помози Бог Миловане,
- Бог ти помогао Веко.
- Одакле ти сад?
- Ја из Васојевића.

А зар ти још идеш тамо, како смијеш? Зар те ко смије тамо да прими?

— Ја смијем, и идем, мој је метериз Ком и Комске планине, а да ме ко прима ја то и не тражим све дотле док је Комова и Комскијех Планина. Они су ми најбољи пријатељи.

— Добро Миловане, али се причувај нијесу Комови само твоји метеризи *). А видје ли коју козу гдје год око пута, нема ми коза па их сад тражим, а бојим се да их нијесу плијенили Тужани и отјерали, јер они то хоће.

— Ја нађох једну но мртву, на сред пута, бијаше почело псето да је једе и ја га отјерах а козу дигох и објесих на буку. Его ту горе одмах, нема одазде ни пушкомег, паћићеш ју на оној букви па сред пута, види се.

— Видим, то су Тужани узели ми козе. Е баш се од њих не може ока отворити. С Богом!

Милован пиз ријеку а Веко уз поток оба пођоше.

Веко Илинчић чим је оставио Милована да га овај већ није могао да види окрену и спусти се у ријеку па коритом стрча низ њу, док дође управ на срам Милована. А Милован бијаше дошао на чисту и отворену једну пољаницу преко сред које пут вођаше к мосту па Сјеверницу, кад иза обале пуче пушка. Нишанио је Веко Илинчић а нишан је био Милован. Нишаница погодио је Милована у десну страну испод ребара и на лијевој страни испале Миловану Парче од црне утробнице, а син-дирлија кроз Милована удари у један дебели граб те и овај доби рану по не паде ни он као ни Милован. Тај граб и данас још стоји, рана му је ваљда

*) Метериз, значи закон, шанац.

зарасла која се до скоро видјети могла. Из граба је исјечена синцирлија, то су два куршума везана жицом. Ето овако је гостопримство Веко Илинчић спремио Миловану. Заиста Мораче и Морачана недостојно. А она заклана коза била је ту, што ју је сам Веко био заклао и на пут оставио, како би Милован код ње застао те да га он могне узети на нишан, али се мјесто показало неугодно, јер ту на томе мјесту није било сигурног заклона за Века, због тескобе.

Милован од ране није пао у Сјеверницу. Он онако рањен удвоји снагу, скиде с рамена пушку, узе је на руке, пође, пређе мост на Сјеверници и оде добра два сата пута док дође у село Мурву, ту погледа и видје своју дјецу која му се радоваху, и уздану дубоко, па на мах рече жени, Нено, ја сам зло и тешко рањен. Брже иди тражи гдје год по селу ракије комовице и донеси да опереш ране и измијеш ако што помогне, брже. Нена поражена тијем гласом, зграби крчаг да иде ракије да тражи и да донесе, отрча, а Милован леже поред ватре на скромну постељу, с које је сутра-дан однесен у вјечну кућу — гроб.

Кад је Нена пошла трчећи да тражи ракије за праће рана, наредила је Велимиру да уђе и да сједи код оца. Велимир је одмах послушао Нену ушао и сједио код оца, за њим уђоше Радун и Стана. Милован их сад последњи пут загрли и пољуби и рече им, идите дјецо, иди сад Веле, иди, играј се с Радуном и Станом, па мало послѣ дођи. Велимир изађе с братом и сестром и мало се поигра, па опет уђе. Милован бијаше затворио очи, већ умр'о, њему се учињело да му отац спава, па га покри струком по лицу и опет изађе да се братом и сестром поигра. Тада дође Нена с ра

јом и упита Велимира шта ради отац, Велимир одговори, да спава, и да га је покрио гаљачом. Милован је био умр'о несачекав понуду ни прање рапа. Ту је на Мурви сахрањен. Опјевао га морачки калуђер Теодосије. Од своје дјеце није освјећен на Пивичићу.

Но вјечна правда осветила га је од Раовића, она је задовољена. Илија Раовић у мјесто тога да добије поглаварство над селом Краљем, добије болест губу, разгубао се сав. Он се сав од те болести жив распадне, те га зато издвоје од људи, и тако болестан живио је од сваког одвојено у једној парчици за њега начињеној малој колибици, по изван села: из његовог вагана и његовом ожицом нико није јео, ни из његовог саплака воду пио. Он је био издвојеник,*) па тако и његово посуђе било је издвојено, та болест постигне и дјецу његову, те послје двадесет година од Илије Раовића није остало живе душе.

Зар ово није био прави Божији суд?

Пошто је Милован умр'о и сахрањен у гробљу на Мурви, Нена се једнога дана спреми у колико је могла и једнога јутра остави Мурву и Морачу, а са великијем трудом и муком врати се у Краље са дјецом у Ђетрошевице и у онај стан, из кога је била отишла у Морачу. Собом је дотјерала и оне двије краве и оно теле већ воловодче, ту у томе стану зазими с дјецом.

Пријатељи Милованови потпомогше је те зиме, и издржаше је са дјецом; но тај живот био је страшно горак и чемеран; али Нена га са дјецом

*) У селу Краљу, и у осталој нахији Васојевићској, умрелим од ове болести одвојени су гробови од општег гробља. Она строгаост народна била је умјесна. Она је била чувар да та болест не узме већег маха. Сада је то брига државе.

издржа јуначки цијеле зиме поред огња без собе и пећи освићући често пута у стану снијегом завејаном као у гробници. Кад је прољеће дошло, ни Нена ни дјеца немогаху подносити свијетлост сунчану, јер им дим бијаше очи покварио, бијаху одимили; но благост пролећна и вријеме љетње измијечи их те тешке муке.

Тогa љета Спасоје Алетић узео Велимира као сестрића у своју кућу који је остао сироче по мајци од рођења а по оцу од прије године дана. Нена се није томе противила и ако је вољела да дијете код ње остане, а она се за тијем преудаде за једнога Шошкића на Улотини у Полимљу; собом одведе и своју дјецу Радунa и Стану, те су се тако та мала и сиротна браћа на свагда подијелила. Судбина Српска. На дијелу добио је Велимир очину пушку Ђошему и ону струку — гађачу — која бијаше пробушена од метка Илинчићева у Сјеверници, а Нена је узела за Радунa и Стану оне двије краве са волом ватком, и тако се та дјеца више никад нијесу мијешала ни кад су одрасла; сем кад су једно другом на братско виђење у госте долазила. Ту подјелу извршио је Спасоје са Неном. Он је заступао Велимира а Нена Радунa и Стану, и тако је Велимир остао у Краље код ујака а Радун и Стана буду одведени у Улотину најприје код очухa; но кад и овај на скоро умрије, тада Нена оде са дјецом више Шеремета горе у Мурино и ту се настани да живи. —

Бјеше Стана испрошена кад Турци из Плава и Гусиња ударише хајдучки једног прољећа на Полимље. Са свијем случајно опазила је тај напад турски Нена, и она прва нада глас и каже по селу да су ударили Турци и нагне са дјецом бјежати низ Лим к Улотини, али је куршум из турске пушке

стигне и она падне на мјесту мртва у Шеремет, а Радун и Стана побјегну у планину. Послије тога догађаја са Неном, Стана се удала у богату кућу Кривића у Криваче за Милутина за ког је била и испрошена као дијете још. *) Стана је имала два сина и једну кћер кад су јој убили домаћина Масловарића из Божића. Умрла је на рукама својих синова: Обрада и Јанићија, снаха и унука као срећна мајка и старица.

Радун је највише осјетио пошљедице раног сирочета. Кад се дохватио рада, радио је све оно, што је и његов отац радио, умр'о је несрећним случајем! Кад је једну кућу у Брезовици довршавао падне свела и он остане на мјесту мртав. За живота шест је кћери удомно. Сина Јована оженио и једног малог но болестног оставио. Три пут се женио, а то су све узроци били, који Радуну нијесу дали да се за живота одмори. У гробу је нашао одмора! . . .

Велимир је био у нечему срећнији од брата, женио се један пут. Његов живот потпуно је личио на живот његовог оца. Док је Краље било под Турцима, он је био гоњен од некијех бездушних поглавица Васојевићских. У овоме се неки Туно из Црешњева показао спрема Велимира слично Илији Раовићу с Миловалом. Велимир је био неко вријеме и талац с другим Васојевићима у залогу код Турака у Гусиња. Ово узимање талаца од стране Турака чињено је свагда кад се какав покрет гдје год од стране Срба осјећао ма на ком мјесту.

Бјеше Велимир већ заборавио на прве жалости родитељске за својом старијом дјецом, синови-

*) Обичај на Лиму ијерити малу дјецу.

ма: Милованом и Петром, и кћерима: Милицом и Радосавом. Бјеше он заборавио и на ону прву кућу његову, коју су му Турци изгорели у 1862. години. Он имаше кћери и синова, он имаше и кућу још бољу од оне прве и оба му сина бијаху књигу научила, а он и ако стар и претурпио 70 година живота, опет бијаше здрав, крепак и задовољан старац, а њега тек тада задеси претешка жалост за Милутином својим млађијем сином, ког му у боју код села Првошевине убише Турци 2. Августа 1876 године на Превију близу Зле Ријеке, а за тијем у скоро изгореше му Турци и другу кућу. Сестре Милутинове: Милосава, Стоја и Аница још оплакиваху свога дивног и дичног брата Милутина, оне још ношаху за њиме црна фуџа, кад и Велимир погибе на Горажду близу Будимља и Биора гдје га Биорски Турци посјекоше.

Кућиште Велимирово још се познаје, оно је било близу кућишта његовог оца Милована. Но гробови су им далеко. Милованов је на Мурви у Морачи; Велимиров у Горажду на Полицы, а Милутинов је у Краљу на Селини код браће и сестара и бабе његове Јасне.

А мајка Милутинова, стара Милена још живи: њене се очи од суза никад не суше. Од куда то оне још трају? Од куда извиру? Она се одужила, она је и задужила. А њој? . .

Једне године рећи ће један Васојевић у једном великом друштву на скупу: — Овај син Велимиров што је изучио књигу у Биограду, шта ли ће бити, а други му на то одговори: — Ништа код нас, он није Васојевић.

Милован Вуков има потомака и од синова и од кћери. Има их на Лиму, у Црној Гори.

их у Србији, а има их сада и у Старој Србији у
Призрену.

А онај Илија Раовић нема их нигдје!!!

Правда Божија била је суд.

А за отаџбину погинути, дужност је.

А отаџбина зна своје дужности.

* * *

Велимир се и своме ујаку Спасоју Јов. Алетвићу одужио, синове Спасојеве умрог Петра и у бојевима и четама погинуле Милована и Милуна, он је у гробове спуштио, и то: Петра у Краљу, Милована на Чакору Планини а Милуна у Беранима; он је и свог преостарелог ујака Спасоја у гроб спуштио, он је и унучад Спасојеву неговао и чувао, од којих је Радована Петровог скоро истијех дана, кад је и свога сина у гроб спуштио, но посјеченог и без главе.

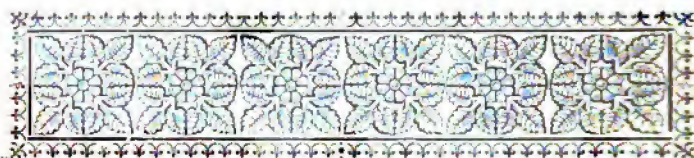
На кућишту Спасојевом опет је кућа подигнута, пуна људи, млађих Алетвића.

21. Маја 1891. год.

у Пироту.

МИЛОШ ВЕЛИМИРОВИЋ

ПОП. — ШЕРЕМЕТ.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И РАЗНЕ ИЗРЕКЕ

СКУПИО

ВЕЉКО РАДОЈЕВИЋ.

- Ако је све Бог убио, није шалу.
Ако ј' тамо килав ђувегија, овамо је с млијеком
ђевојка.
Ако не излаја, не измаја.
Ако не умијем ткат', умијем зјат'.
Ако сам и туга, нијесам твоја руга.
Ако сам се одоцнио, нијесам се осрамотио.
Ако сам ти у кући, нијесам ти у г...и.
Без муке нема гукe.
Бог је оставио шалу, а ђаво истину. — Гледај у
Вука: Бог је шалу оставио, а ђаво цркву.
Богу ужежи (или: ваља ужежи) једну, а ђаволу
двје (свијеће). Т. ј., показуј се већи прија-
тељ прама ономе који ти може зла учини-
ти, него ли прама ономе који ти није опасан.

Боже те сачувај ведра Божића, а облачна Бурђе-
ва дана.

Боже те сачувај руњаве жене, а гола чо'ека.

Боља је добра штедња, него најбоља радња.

Боља је и самота, него срамота.

Боље је подранити, ма и новат стук'о.

Боље је ситу у раду, него гладну у 'ладу.

Боље је: тамо га, него: камо га. Не умаљуј не-
чега, па ма касније и сувишно било.

Види се из кога ће млијека масло ударит'. — Ви-
ди: У јутру се види какав ће дан бити.

Вићеће се на печено (месо). Вели се за резултат
нечега какав ће бити, јер се најзадње јело
износи — особито код нас по селима — печење.

Више ваља подранак, него вазданак.

Врти му се шушак око главе. Рече се за човјека,
који има какав трудан посао да изврши. —
У „Народном благу“ Капетановића: Врти му
се капа око главе.

Глади се по трбуху. Каже се, кад њеко плаче
да је гладан.

Далеко је то од мене, као од бабе добра срећа.

Дан по дан, док и смрт за врат. Кад њекога упи-
таш за здравље, тако ти одговори. — У „Нар.
бл.“ има иста изрека, али није истумачена.

Доћ'ће маца на сланину. Пријетња: опет ћеш ме
требовати.

Дреће као риба на просуљи (тави). — У „Нар.
бл.“. Дршће као риба на остима.

Бе има затвора, нема по́твора *).

Бе је Марко, ту је и ођело.

Жени се од куће, па ако је и од кучке (дјевојка). —
Види у „Нар. бл.“: Нек је од куће па макар
од кучке.

Жива глава све покрива, а мртва све открива. Рече
се, кад се мисли да је њеко презадужно своје
имање.

За што је баба изгубила душу? — За деспек **) (инат). Рече онај, који из срце нанесе сām себи штете.

Иде као пребијено псето.

Изгубљен као брав у туђем врду.

Из дома. Кад њекога запиташ одакле је, а овај
неће да каже, — тако одговори.

Један ти Бог, а једна (и: ти) божја вјера. За-
клетва.

Једно је божић, а једно Велики Петак.

Кад је чо'ек здрав, и вода му је слатка.

Какав дан, така му је част. — Види:

Какав је дан, о њему се бавимо. — Види у Вука:
Какав дан, така част.

Како Јакову, тако свакому.

Као боним рукама (послује њешто).

Као да је прикован (не миче се).

Као да није жива чо'ека гледао (тако је дивљи).

Као да се на трн по о. — Види у Вука:

Као да се на коприве по о.

*) Овдје је дакле генетички сингулара од мушке именице *по-
твор*, које нема у Вукову рјечнику. У Вука је само *пото́ра*, и жен-
ског је рода.

**) Од италијанског *dispetto*.

Као зет у пунце (узео слободу).

Као Јанко на Метериз (не оставља од ручка вечери и обратно). Причају, да је отрагу 50—60 год. био некакав војник, именом Јанко, на Метеризу у селу Каменоме, у опћини херцеговској, па кад би имао што за јело, све би на једном поио, не мислећи шта ће у будуће. А кад би остали војници јели оно што би заштеђели на једеку, Јанко би само звиждукао око њих.

Као муве на г . . . о (напали су га).

Као смрт на бабу. — Види:

Као смрт на живот (видисао).

Као у Вукадиновој тамници (помрчина). Причао ми је један старац, који је већ претурнио 85-у год., да се он сјећа кад је постала ова нар. изрека. — „Био сам — вели — дијете, кад је Вукадин Радуловић с Кривошија убио некога Дендића из Конавала; за то га власт уапси и умрије у воторској тамници“.

Као у злу добар на камену (расте).

Кац, мац, — не зна му се отац. Мало данас, мало сјутра, док се (нешто) истроши све.

Коме је врућа постеља, студен му је ручак.

Коме је црно, нека му је црње. Говори се за човјека сиромаша, кад га спопане каква несрећа.

Ко не јаше коња, и не сломије се (с коња). — Види:

Ко не пије вина, и не опије се (о вино). — У Вука: Ко вино пије, и опиће се; ко коња јаше, и сломиће се.

„...те, не утече.

...ему, баба о доброј срећи.

...ему, ми о добру. Напијалица.

Ко ти вјеров'о, пасју вјеру вјеров'о.
 Куд ће грозд, него под лозу (пасти). Од добрих
 родитеља ваља да су и дјеца добра.
 Куни му кућу. Рече се у шали, кад се ко жали
 да га боли зуб.

Лаж чуо, лаж казао, и бог(ми) те веселио. Кад се
 когод ухвати у лажи, тако се исприча.
 Ласно је за тебе, али није за поштене. Рекне се
 у шали ономе, који се хвали да је нешто нео-
 чеживано постигнуо; или ономе, који се жали
 да га је каква биједа снашла.

Међу два бана, баби глава оглодана.
 Ми о вуку, а вуц иза плотине. — У „Нар. бл.“:
 Ми о вуку, а вуц на врата. — Гледај у Ву-
 ка: Ми о псу, а пас те на врата.

Мислио сам да су у попа и говеда крштена, а
 онамо су и чељад бијесна. — Ову сам изреку
 чуо од свог еспрецептора, г. Риста Ковачића.
 Чешће би тако псовао једног мог судруга, по-
 повског сина.

Мој је дјед на његову бабу скак'о. Кад некога
 питаш да ли је њеком род и шта му је исти,
 тако одговори (по што му није род).

Мујо сјаши, Алија узјаши. Рече онај, кога напане
 већина друга задирикивањем, псовкама итд.,
 па један га пушти а други ухвати.

Нема бајдалије. — Види:

Нема нигдје објешенијех комада. Ваља радити, па
 имати.

Немао среће, као (или: колик') ни жаба длака.

Не учи попе владику.

Не чудим се како вас бог даде, него како вас '

стави. Каже се из шале неком друштву, у коме су особе: више тијела и једна душа.

Није бака сретна. Неће то мене допанути.

Није био дома кад су му кројили (ногавице). Рече се у шали, кад су некоме кратке ногавице.

Није крива губица, што је лакома г а.

Нијек је груба ствар.

Нијесам ни ја убио попа у главу. — Види:

Нијесам се ни ја на цркву каменом бадио. И мени ће бог помоћи.

Није ти пршуг пред очима (па не видиш).

Нит' ми старо кашље, нит' нејако плаче. — Види у Вука: Ни ми старо кашље, ни лудо плаче. — У „Нар. бл.“ иста је изрека, али није истумачена.

Нити плачу кад пођем, нит' пјевају кад дођем (дома). Није ми хитати, е немам никога.

Нит' се мужа бојим, нит' му уре бројим, — Види у Вука: Нит' се мужа бојим, ни уре бројим. — И у „Нар. бл.“ иста је изрека, с разликом: *сахате* мјесто *уре*, и без тумача је.

Обио Буну, Буницу и ђавољу г у. — Види у „Н. бл.“: Обио Буну и Буницу.

Ово су зуби натукли, а нијесу мрави навукли. Рече онај, коме се чуде да је одвише претио — гојан.

Од длаке гумину (прави). Вели се за педанту. — У „Босан. Вили“ 1886.: Од длаке прави конопац.

Од Јуде до Пилата (н. пр. ишао неко). Од злог човјека до горег.

сваке звјерке по једну длаку, а од лисице највише (има). Вели се за човјека превећ лукава. сваке се тице не једе месо једнако. Живи као

ти се с ким свиди. — У III-ој књ. „Братства“: Сваке се типе месо не једе. — У „Н. бл.“: Од сваке се не једе.

Ође био крс' и андио. Рече се, кад се при јелу спомене ђаво.

Овде мајка, отале и ђеца.

Опарен кашу лади. — У „Н. бл.“: Жежен..... Ора пйћу продава.

Осудио се као Раде на пицулу (замислио се).

Оће јаје да научи кокош. Вели се, кад млађи хоће да премудри старијега.

Памет у зановет (отишла). Рече се за човјека расијана.

Памти на којој си (бесједи. Сад ћу ја говорити). Упадање у ријеч.

Пињата се повразу руга, а оба су омрчена друга. — Гледај у Вука: Пињата се повразу руга.

Питали коња: каква је зуб најгора? — а он одговорио: бобова слама, а за овом празне јасле. — У Вука: Боља је и бобова слама, него празне јасли. — У „Б. В“. 1888.: Најгоре Најгоре су празне јасле. — У „Н. бл.“ исте су, које у Вука и у „Вили“.

Погледај мајку, па узми ћерку. — У „Н. бл.“: Гледај мајку, па јој узми ћерку.

Помело те к'о Роја у Гручевој улици. Рече се, кад се неко жали да му је зима у вријеме мале студени. — Види примједбу у *подлистку* 48. бр. „Гласа Црногорца“ од г. 1889.

Потрагљив, као потрагљива овца.

Према животу се крв пушта. — У црногорској „Грлици“ г. 1890.: Према жили треба пуштити.

Свади се с чо'еком да те поучи, а с погани — да те обручи.

Ситу чељад и Бог рани.

Смео се као прасе на раскрсници.

Смије се као да је нашао поткову. — Види „Срп. дал. маг.“ 1869.: Смије се као да је балоту нашао.

Смисли и промисли, па учини.

Смрди као куга. — У Вука: Смрди као вуга.

Сто пара кућу не ваља, а сто и једна из темеља.

Тако и дома смирио (сијао мир у својој породици).

Рече се из шале, кад ко хоће да кога завади међу се.

Тешко болу у потребну дому. — У Вука: Тешко бону у дому голу.

Тешко луду и у рају.

Тешко мени и по брату моме, ако немам у тоболцу своме.

Тешко овци, која се туђи свога врда.

Тешко родитељима, који гледају на једно око. Тј. „кад немају већ јединца сина“.

Траг му се по трагу сметнуо. Клетва.

Траг му се сметнуо као шаренијем коњма.

Трчи за њим, као циганска вјера за турском.

Туђе не плаћено, гријех неопроштен. — „Н. бл.“: Дуг неплаћен.....

У злато ти се оковала.

У јутру (или: из јутра) се види какав ће дан бити.

Рече се за дјечије понашање. Т. ј., ако су марљиви као дјеца, биће и као људи; у противном случају — нељуди. — „Н. бл.“: Из гра се дан познаје.

И си мјесец (трудан или трудна). Рече се кад

когод види штогод од јела, па с великим не-
устрпљењем иште да му се да.

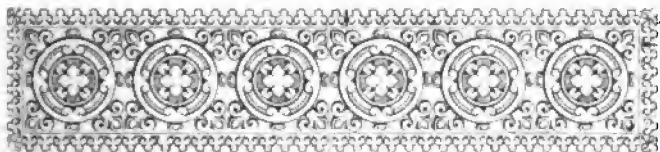
У свакој шеници има љуља. — Види „Срп. дал.
маг.“ 1870—71. У свакој шеници снџети
има. — У Вука: У свакој шеници има кукоља.

Утек'о из гаћа. — Види: Није био дома кад су
му кројили.

Учини љубав — да дочекаш срамоту.

Чуо — не чуо, видео — не видео (ваља се кад
кад претварати). — У црногорској „Грлици“
г. 1890.: Што чух не чух, што виђох не ви-
ђох. — У „Н. бл.“: Што чуо не чуо, што ви-
дио не видео.

Што има бити послѣје (васније), нека буде прије.
Што је рано, то је и на рамо.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ЗАГОНЕТКЕ ИЗ НИШАВСКОГ КРАЈА

ПРЕБРАО

Мих. Ст. Ризнић

УЧИТЕЉ.

—

По Нишу и околним селима, народ се радо уз дуге зимње вечери и беле недеље бави загонетањем. Загонетају и стари и млади; и мушкиње и женскиње, и то два и два; или један задаје загонетке, а сви други слушају и погађају.

Свака се загонетка почиње са реченицом: „шта ми ти је шта?“ После тога долази загонетка, а одмах за њом настаје погађање или одгонетак.

Загонетака у овом крају има доста, но ми смо изабрали само оне, за које држимо да нису нигде штампане, и у којима је најлепше сачуван српски језик овога краја. За сад шаљем 40, а доцније приредићу и другу киту.

1. Јуне теле отелило,

На уже се угојило!

Врежа и дулек.

2. Еј га !.. Нема га !

Варница.

3. Како пуче,
Одма штуче !

Варница !

4. Шуман тачко, од шуме и мајка, слатку
децу рађа.

Гица, чокот и грожђе.

5. Кад се роди на чегери ноге 'оди ;
Кад одрасте, две му ноге доста ;
Кад остари и три су му мало !
Деге, човек и старац са штапом.

6. Пуна ливада шарене тојашке.

Змије.

7. Шарено штапче, кроз плот промаче !

Змија.

8. Ко је, из подвучи трн ?

Змија.

9. Ко је, из прерипи трн ?

Зец.

10. Пуна каца ситна јајца.

Зуби.

11. Пуна рупа, бели бува.

Зуби.

12. Корен има дрво није ; месо пара оштро није,
погоди андрак који је ?

Зуб.

13. Ако оћеш вида, ако волиш коље, ако оћеш
меље, све по твојој вољи !

Зуби (очњаци, предњаци и кутњаци).

14. Ваган на ваган, грчка товарија,

Жељка (корњача).

15. Товар 'оди, товар носи,
 Још се с' њега¹ и поноси!
 (Жељеза корњача).

16. Оклоп носи, војник није;
 Погоди што ли је? Рак. (Нагузлоса).

17. Шта по дану луга
 А ноћу се скута². Метла.

18. Црвен бу. на тањур!
 Црвена паприка.

19. Дању сам лаж, а у ноћ истина цела.
 Сан.

20. Шилибићи, везу;
 Шилибићи преду;
 Шилибићи режу;
 Шилибићи сваког одевају,
 Само себе голе остављају!
 Прсти на руци.

21. Бело га углавим, црвен га извадим.
 Нов чеп за буре.

22. Дуб дубија, вир вирија,
 Лесковина њега свија,
 Вода да му не пробија.
 Дуге, каца и обручи,

23. Ђа на тамо ђа овамо!
 По цел³ дан се потивамо⁴,
 Целом свету ручва дамо! Сито.

24. Залете се вос,
 Преко дос;
 Ач на ач,
 ватају га за кркач.
 Кљупче од плетива.

есто „с њиме“. 2. место сакрије. 3. место цео. 4. зна-
 я: идем час тамо час овамо.

25. Ја довека натраг ходим,
И репове напред водим. Мутавџија.
26. Напред стрижем,
Натраг одим;
И дубоке воде бродим. Раж.
27. Кратко дебело,
Сваком краџи видело. Праг.
28. Оздо стеља, озго стеља,
У среди постеља. Ѓибаница.
29. Док у кући беше, очи ти вадило,
Кад напоље оде, и небо видело! Дим.
30. На Морави кучка лаје,
Бог да знаје ¹ на што лаје?
Пирајка од кошуља.
31. У планини ничем,
А у море штучем ². Река.
32. Што је криво да је право,
До Бога би стигло. Путови.
33. Нит' га бијем, нит' га карам; оно вика ³:
таралам! таралам! Чевић.
34. Вода ме упали, ватра ме не пали.
Бреч.
35. Лајка лаје у горине,
Глас одлеже у планине.
Трлица. (Набојник).
36. Дрвена куја по потоку лаје.
Прављача.

1. место „зна“. 2. место „нестане“. 3. место „виче“.

37. Дању ми лети и сваче, а ноћи се не по-
маче. Скаутка (Скакавац).

39. Пуна чашка воска, свему свету доста.
Сунце.

39. Не једу га, а једе се често, чим промени-
место.

Месец.

ИЗ ВЕЋЕ ЗБИРКЕ ОДАБРАНЕ

ЖЕНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

(БОСАНСКЕ)

У ОКОЛИНИ ГРАХОВСКОЈ

САКУПИО

МИЛАН РВРАДОВИЋ.

ПРЕЂ. УЧИТЕЉ У ГРАХОВУ.

1.

Ој јаворе мој јаворе!
Зелен ти си род родио:
На дви гране дви јабуре
А на трећој соко сједи,
Соко сједи, тер бесједи;
Па он гледа низ ливаде,
Низ ливаде некошене,

Низ навиљке несношене,
 Куд војвода коња вода,
 У сребрну синцирићу,
 Сирцир пуче коњ утече,
 Држ' дјевојко коња мога!
 Бићеш моја ја л' мог брата,
 У мог брата сјајна капа
 А за капом до три перца,
 Једно перце жарко сунце,
 Друго перце сјај — мјесече,
 Треће перце роси - киша; —
 Жарко сунце за сироте,
 Сјај мјесече за путнике,
 Роси-киша за шенице
 А шеница за погаче
 А погаче за дјевојке.
 А дјевојке за јунаке
 А јунаци за правицу
 А правица Богу мила!

2.

Дјевојка је шену жела,
 У чобана погледала,
 По прсту се порезала:
 Гон' чобане бјеле овце!
 Овце ти се не јањиле
 Ако ти се узјањиле
 Мртве јањце појањиле!
 — Муч' не куни дјевојчице!
 Ти се мајци не удала
 А ако се ти удала
 Мушког чеда не имала
 Ако би га и имала,
 На војску га опремала,

Са војске га не гледала,
 Дружина му коњ' довела
 И о коњу бријеткињу
 И о ћорди рукавицу,
 Пуна крви наливена,
 Црном свилом зашивена.
 Нек су мајци црни данци
 А сестрици годиннице !

3.

Соко лети преко будве града,
 Жуте му се ноје до кољена,
 Злате му се крила до рамена
 А у репу перјаница вија.
 Питале га Буђанке дјевојке :
 Богом теби наш соколе сиви !
 Ко је теби ноје пожutio ?
 Ко ли те је крила позлатио ?
 Ко је теби перјаницу дао ?
 — Дворио сам добра господара,
 Господара Краљевића Марка,
 У њега су двије сеје биле :
 Једна ми је ноје пожутила,
 Друга ми је крила позлатила,
 Марко ми је перјаницу дао.

4.

Дјевојка је код горе стајала,
 Све се лишће од лишца сјајало :
 Давор лишце, давор бриго моја !
 Да ја знадем моје лице бјело,
 Да ће тебе стар војин љубити,

Ја би ишла у гору зелену,
 Сав би целен по гори побрала,
 Па би тебе лишце умивала;
 А да знадем моје лишце бјело.
 Да ће тебе млад војин љубити,
 Ја би ишла у башчу зелену,
 Сву би ружу по башчи побрала,
 Па би тебе лишце умивала,
 Кад стар љуби, нека му је горко,
 Кад млад љуби нека му је слатко!

5.

У Дамјана црква од тамјана,
 Покривена лимом и оловом,
 Искићена цвијећем и бисером,
 У њој свеци рујно винце пију:
 У вр стола Петар и Никола
 У дну стола Петка и недјеља,
 Служио је Светац Симеуне,
 Ода чаша од руке до руке,
 Дође руци светитеља Нике,
 Паде чаша на свету трпезу,
 Њега кара светац Симеуне;
 — Не карај ме светац Симеуне!
 Добар сањак* ја јесам сањао.
 Да ј' Марија родила Христоса
 Христос лежи на зеленој трави,
 А Марија на студеној стјени.

6.

Два су друга вјерно друговала,
 Једно Раде, друго Костадине:
 Кад сјавише овце у планиште

* Сањак.

1. The first step is to identify the problem.
 2. The second step is to define the problem.
 3. The third step is to analyze the problem.
 4. The fourth step is to develop a solution.
 5. The fifth step is to implement the solution.
 6. The sixth step is to evaluate the solution.
 7. The seventh step is to monitor the solution.
 8. The eighth step is to maintain the solution.
 9. The ninth step is to improve the solution.
 10. The tenth step is to document the solution.

-

Нека са ме девојче!
 Боже нећу младо мекче,
 На себи су до три маче:
 Једна мана малушан,
 Друга мана танушан,
 Трећа мана смећушан,
 Не будали девојче!
 Што ја јесам малушан,
 Свој сам коњу лагушан;
 Што ја јесам танушан,
 На господу наличим;
 Што ја јесам смећушан,
 То с девојкам' одајући?!

9.

Црквица је грађена,
Тамјаном је кађена,

Галопером покривена,
 И са златом преплетена,
 У њој сједи свети Јован,
 Свети Јован богословац,
 Бога моли свјећу пали,
 И дозивље сестру Машу:
 Сестро Машо погледајде!
 Погледајде десно лјево,
 Како циди допадоше
 Твога сина попадоше,
 На крст њега разапеше,
 С прси крвцу отвораше,
 Црна крвца покапаше,
 Три анђела допадоше,
 Ону крвцу покупише,
 Пред Бога је изнесоше
 И сами Бог говораше:
 Ко ову молитвицу ишчита,
 Нека се не боји ватрице,
 Желице, виле вленице,
 И од змије отоке.

9.

Расло смиље крај сињега мора
 А босиље крајем Велебита,
 Наслоња се смиље на босиље
 Како момче на младо дјевојче,
 Јунак Марко ни на кога неће,
 Већ он ода од града до града
 И он тражи јабланова лада,
 Нема нигдје јабланова лада.
 Нешто мало накрај Сарајева,
 Под њим лежи удовица млада,

На руци јој заспала дјевојка
 Мисли Марко мисли свакојаке,
 Па он љуби удовицу младу;
 Кад с' пробуди лијепа дјевојка,
 Љуто вуне лијепа дјевојка:
 Бог т' убио шехер Сарајево!
 Кад с' у теби удовице љубе.
 Њојзи Марко 'вако одговара:
 Волим злато на пола дерато
 Него сребро ново изливено!

10.

Купи мобу дјаконе Стеване,
 У недјељу на Приображење,
 Сто момака а сто дјевојака
 И у њима Дјаконова сеја,
 До подне је жела не пјевала,
 А од подне жела и пјевала,
 У пјесми је момче дозивала:
 Ој с' богом ти момче од оваца!
 Је с' јавио на старо пландиште?
 Је с' умуз'о од оваца мл'јека?
 Је с' дојио у јели голуба?
 Њојзи момче уз свиралу каже:
 Јавио сам на старо пландиште,
 Ја сам муз'о од оваца мл'јека
 Неће голуб од оваца мл'јека
 Нег' он хоће мл'јека дјевојачког.
 А говори Дјаконова сеја:
 С богом теби Дјаконе Стеване!
 Пупшти мене за гору на воду.
 — Ајде секо ма не забави се!
 Она нејде за гору на воду

Него иде у гору зелену,
 Па задаја у јели голуба.
 За њоме се Дјакон натиснуо,
 Угледа је Дјаконе Стеване,
 Она лети главом без обзира,
 Ал' говори Дјаконе Стеване:
 Немој сејо скочит' у језеро!
 Скоро ми се снаша породила,
 Ја ћу рећи да се облизнила,
 То не слуша Дјаконова сеја,
 Баца чедо у зелену траву,
 Свеза очи у језеро скочи.

 11.

Мили боже на свему ти хвала!
 Што жарано задоцнило сунце?
 — Задоцнило јаде гледајући,
 Гдје се купе на мору коморе
 Прагиоци нежењени момци,
 Коморције млађане дјевојке
 Свак је своју до мора пратио
 Шпиро Мару до за сиње море,
 Када били у бјеле градове,
 Купио јој бурме и пршћење,
 А на руке златне наруквице,
 У њедарце сјајно огледалце,
 Кад с' расташе, онда заплакаше.

 12.

Д'јепа Мара цмиље брала,
 Гдје је брала ту заспала,
 К њој долази младо момче,

Љубио би гријота је.
 Будио је, срамота је,
 А он бере киту цмиља,
 Па он кити л'јепу Мару,
 Пробуди се л'јена Мара:
 Мили боже теби вала!
 Оклен мени вита цмиља,
 Да би рекла да ј' од Бога
 Ни ј' одавно киша ишла,
 Да би рекла да ј' од Иле,
 Није мене близу био.
 Иле зове иза јеле:
 Ево мене близу тебе!

13.

Садража Милић и Милица,
 Садража се девет годин' дана
 И десете три мјесеца равна,
 У петак се момче разболело,
 У суботу ваздан боловало,
 У недјељу гробље поновило,
 К њем' долази Милићева мајка:
 А мој Миле, мој једини сине!
 Је ли теби црна земља тешка?
 И лучеве даске око тебе?
 Више Миле камен проговара:
 Није њему црна земља тешка,
 Ни лучеве даске око њега
 Нег' је тешка дјевојачка клетва:
 Овноћ' гуја у косама спава,
 А овдан му црне очи пије!

14.

Пасла Мара коња врана,
 У левади крај бунара,
 Над бунар се надносила,
 Сама себи говорила:
 Мили боже, л'јепа ти сам!
 Л'јепа ти сам, б'јела ти сам
 Да с' ми косе и подуље,
 Обрвице и поцрње,
 Три би града намамила,
 И три она капитана
 И војводу цетињскога!

15.

Текла вода име јој је Сава,
 По њој расла широпера трава,
 По њој пасу свидоруне овце,
 Чобан им је лијепа дјевојка
 Десну руку за каницом носа
 А с' лијевом овце разузбија,
 Отуд иде незнана делија:
 Божја помоћ лијепа дјевојко!
 — Да' Бог добро незнани делијо!
 — Која теби голема невоља?
 Десну руку за тканицом носаш
 А с' лијевом овце разузбијаш.
 — Имала сам брата и драгога
 Оба су ми на војску отишла.
 — Шта би за њи муштулука дала?
 — За драгога обе очи своје
 А за брата гендар испод врата
 А када би по правници било:

Не б' за брата ни гендара дала,
 Није ми га братац саковао,
 Пола драги а пода је бабо!

16.

Цркву гради Бојана дјевојка,
 Темељ меће мрамора камена
 А прагове вита коситера,
 Вјенчанице сваке сумјесице,
 Покрива је лимом и оловом,
 Навити је драгијем каменом.
 Уметнула срчали — пенцере
 Пода њ стави од злата столове,
 Ал то цару тужба додијала,
 Што уради Бојана дјевојка.
 Ал говори царе господине,
 Он говори својијем слугама:
 Ајте слуге Бојани дјевојци!
 Ја ли њојзи главу осјец'те
 Ја ли њојзи руке савезајте!
 Па одоше дви цареве слуге,
 Они иду пред бијелу цркву,
 Па говоре Бојани дјевојци:
 Изиђ' амо Бојана дјевојко!
 Да ми теби осјечемо главу,
 Ја ли да ти руке савеземо
 Да т' водимо цару господину.
 Ал говори Бојана дјевојка:
 Не дам се ја савезати жива,
 Нит' ћете ми главе осјећи
 Могу и ја до тог' цара доћи.
 Она иде цару господину.
 Ал говори царе господине:

Је л' истина Бојана дјевојко?
 Је л' истина шта ми људи кажу,
 Ал говори Бојана дјевојка:
 Јест истина царе господине!
 Јест истина што ти људи кажу.
 Ал говори царе господине,
 Он говори својијем слугама:
 Ајд узмите од тамнице кључе,
 У тамницу мећите Бојану!
 Он' узеше од тамнице кључе,
 Тамо мећу Бојану дјевојку,
 Па је мећу на дно у тамницу.
 Мало време било постојало,
 Мало време три године дана:
 Ал долази Бојанина мајка,
 Она иде цару господину
 Љубила му скуте и рукаве,
 Да јој даде од тамнице кључе
 Па да купи кости Бојанине,
 Да их пере водом и ракијом,
 Да их суши на жаркоме сунцу
 Да их копа у црну земљицу!
 — То је царе једва дочекао,
 Даде њојзи од тамнице кључе,
 Она слази на дно у тамницу,
 Али сједи Бојана дјевојка.
 У руци јој златна купа вина,
 Она сједи у златноме стоцу,
 Кад цареве то видиле слуге,
 Они иду цару господину,
 Па говоре цару господину:
 Ја да видиш Бојане дјевојке,
 У руци јој златна купа вина,
 Она сједи на златноме стоцу.

— Ал одлази Бојана, дјевојка,
Она иде својој бјелој цркви.

17.

Пасла овце Тодора,
Широм миром до мора,
Под осојем бројила,
Отуд иде војвода,
Па говори војвода:
Пођи за ме Тодора!
— Боме нећу војвода,
Синоћ сам те гледала,
Водиш коња на воду,
Нарамујеш на ногу,
Никад не знам на коју.

18.

Подранила љуба Краљевића,
Подранила у бостанак башту,
Бостан гази жуто бере цвиће,
Љуто куне љуба Краљевића:
Бог убио свако жуто цвиће!
Нит цвјетало ни се сјеменило,
Ка' ни љуба Краљевића Марка.
Мени веле да сам за јунака,
Знала не би што је мушка рука
Да не било Дуке Сенковића.
То мислила да нико не чује,
То дочула мајка Краљевића,
Па вазује Краљевићу Марку:
Ој мој сине Краљевићу Марко!
Твоја љуба јутрос уранила,

Уранила у бостанак башчу,
 Бостан гази жуто бере цвиће,
 Бог убио свако жуто цвиће!
 Нит цвјетало, ни се сјеменило!
 Ка' ни љуба Краљевића Марка;
 Мени веле да сам за јунака
 Знала не би шта је мушка рука,
 Да не било Дуке Сенковића.
 Кад то чуо Краљевићу Марко,
 Он узима своју вјерну љубу,
 Обје јој је прорезао дојке
 И кроза њих провлачио руке,
 Па је одби у гору зелену,
 Она тупа од јеле до јеле
 Као јање од овце до овце.

 19.

Игра коло под гором,
 Под високом планином,
 У том колу дјевојка,
 Танка струка висока,
 На њој чова зелена,
 На њој пуца плетена,
 Отац јој је елдија *
 Чову јој је скројио,
 Братац јој је трговац
 Пуца јој је сковао,
 Мати јој је планинка
 Косу јој је гојила.

20.

Разболи се лијепа дјевојка
 Под прстеном код свој' миле мајке,
 Њој долазе два дјевера млада
 И доносе два прстена златна:
 Наша снашо, оћеш умријети?
 — Ја умрла, ја остала жива
 Ја се ваша снаша назват нећу,
 Јер је ваша потворила мајка
 Да сам вашег овчарала Марка
 А тако ми данашњега данка,
 Нисам вашег ни видјела Марка,
 Него синоћ на води лађаној
 Он ми баца зелену јабуку
 Пола гњила пола увенула,
 Ја му бацам везену мараму,
 Што по везла девет годин' дана,
 Потрошила девет фиорина,
 И сувише три дуката злата
 И мајчину везену мараму
 И бабина коња оседлата
 И братову везену доламу
 И сестрино злато испод врата!

21.

Пошетала Роса — робињца,
 Све по башчи, зеленој ружици,
 У руци јој игла од бињела,
 Њој долази тица ластавица:
 Добро јутро Роса робињца!
 — Да' Бог добро тица ластавица
 Јеси л' била код земље Инђије?
 Јеси л' чула, ја ниси л' видила?

Јесу л' ми се браћа поженила?
 Јесу л' ми се секе поудале?
 Је ли моја у животу мајка?

22.

Али грми, ал се земља тресе?
 Ал удара море о брегове?
 Нити грми нит' се земља тресе,
 Нит удара море о брегове,
 Већ пуцају кићени сватови,
 Свати оде а дјевојку воде,
 Када били у гору зелену
 А бесједи лијепа дјевојка:
 С бором вами куме и дјевере!
 Срамота је у вас и гледати
 А вамо ли с вами бесједити,
 Чувајте се Плетикосе Павла,
 Просио ме три године дана,
 Отац даје а мати не даје
 Са тога је ошо у хајдуке,
 За њим има до тријест ајдука,
 Све момака млађаних јунака,
 Који нема ни оца ни мајке
 Који нема превијерне љубе
 Кој' не жали изгубити главе.
 Њој бесједи куме и дјевере:
 Душо моја лијепа дјевојко!
 Шта ће шуша учинити вуку?
 Шта ли нами тридесет ајдука?
 Тридест ајдук' а шесет сватова
 По два свата на једног ајдука
 Још каквије имаде јунака,
 Да се ведро небо проломило
 На сабље би њега дочекали

Да б' се црна земља провалила
 Турцима би земљу зачепили.
 То је јунак Божју преступио
 И јест јунак Бога увредио
 Ударише на бусију клету,
 Иж ње пуче тридесет пушака,
 Мртви паде тридесет сватова
 Јопе пуче тридесет пушака
 Мртви паде тридесет сватова,
 Сама оста на коњу дјевојка
 А њој трче Плетикоса Павле,
 Руке криле у лишце се љубе,
 Па је води у своју дружину
 Па је дава сестрићу Милићу:
 О мој брате сестрићу Милићу!
 Узми ујку за бијелу руку
 Па је води врљу* на планину
 То узимље сестрићу Милићу,
 Узе ујку за десницу руку,
 Одведе је врљу на планину,
 Састаше се млађани ајдуци,
 Туте** пију рујенку вино,
 Ал дјевојка удна невесела,
 Па је пита Плетикоса Павле:
 Душо моја лијепа дјевојко!
 Што си мени удна невесела?
 Ал ти није вољан ђувегија?
 Ал ти нису по ђуди сватови?
 — А јест мени вољан ђувегија
 Јесу мени по ђуди сватови,
 Ал' с' остали свилени дарови
 Чим ћу јадна свате даровати?
 Чим ћу своје лице отворити?
 Ал бесједи Плетикоса Павле!

* Врх. ** Ту.

С бором теби сестрићу Милићу!
 Узми ујку за десницу руку
 Па је води друму јуначкоме,
 Нек' покупи свилене дарове,
 Нек' дарује кићене сватове.
 У млађега поговора нема,
 Узе ујку за десницу руку,
 Одведе је друму јуначкоме,
 Да покупи свилене дарове
 Да Дарује кићене сватове
 Он' не купи свилених дарова
 Већ завраћа гаће до кољена,
 Гази крвцу даље од кољена,
 Па налази кума и дјевсра:
 Ај с богом ти куме и дјевере!
 Што се јесте на ме наљутили?
 Не одите мене не водите!
 Не водите, гдје сте наумили.
 Мртва уста ништа не говоре.
 Умива их леденом водицом
 Утире их зеленом доламом,
 Причешћује црљенијем вином,
 А задаже крувом бијелијем,
 Па преврће рањене јунаке
 Да ми нађе ђувегију свога,
 Када нађе ђувегију свога,
 Из крви је њега избавила,
 Ладном водом њега умивала,
 Утире га зеленом доламом,
 Црљенијем причешћује вином,
 Задолаже крувом бијелијем,
 Па је њему млада бесједила:
 Ђувегија, очи обедвије!
 Што се јеси на ме наљутио?
 Што не водиш лијепу дјевојку?

Што не водиш пребијелој кули?
 Што не водиш, па се милуј ш њоме.
 Мртва уста ништа не говоре.
 Ту је она сузе оборила
 И његове ноже налазила,
 Па се јесте слатко ударила
 Како ми се слатко ударила
 На ножу је срце извадила
 Мртва пала крај драгога свога
 А кад виђе сестрићу Милићу,
 Да дјевојка укабули* глави
 Он се врати натраг уз натражје,
 На Чатрњу воду ударио,
 Кад Чатрња мутна и крвава
 Кад ли носи два рањена друга
 Избави их сестрићу Милићу
 Па ми пита рањенога друга:
 Шта је било ако бога знадеш?
 — Не питај ме сестрићу Милићу
 Диже с' панца од града Панџура,
 За њим ти је тридесет стражара,
 Од њих пуче тридесет пушака,
 Мртви паде тридесет ајдука,
 Тако рече, грешну пусти душу! **

23.

Ајој мени до Бога!
 Испаде ми подлога
 Одоше ми говеда,
 Преко брда голема,
 За њим' нема никога,
 Нег' Никола и Обад

* Кидисала. ** Сви погинули па и Цетикоса.

А и сеја Љељана,
 Носи виту невена,
 Да покити говеда,
 Да покити по рогу,
 Да покити по ногу,
 Нека прије полегу!

24.

Зелени се зелен бор
 Господину пред двором,
 Чувала га дјевојка,
 Л'јепа танка висока.
 Њој долази стари отац :
 Дај ми ћери јабуке
 — Боме не дам ни једне,
 Нисам за те гојила,
 Ни од вјетра бранила,
 Ни од сунца ранила.
 Њој долази стара мајка:
 Дај ми ћери јабуке!
 — Боме не дам ни једне,
 Нисам за те гојила
 Ни од вјетра бранила
 Ни од сунца ранила,
 Њој долази млађи братац :
 Дај ми сејо јабуке!
 — Боме не дам ни једне
 Нисам за те гојила
 Ни од вјетра бранила.
 Ни од сунца ранила.
 Њој долази мили драги :
 Дај ми драга јабуке!
 — На ти драги јабуке!

Јесам за те гојила
И од вјетра бранила
И од сунца рзнила.

25.

Југ прегоња по небу облаке
Догони их Ћиверову двору,
У Ћивера ћерца на удају,
Југ је проси Ћивер се поноси:
Ајд отален јуже мутиводе!
Све си ладне помутио воде,
До ли воде Ђурђева бунара,
Код њег' сједи Ђурђевица млада,
Шије Ђурђу танану кошуљу,
Златном жицом сребрном иглицом,
Више злата нег' бијела платна
Код ње сједе три сина нејака,
Играју се од злата јабуком,
А говори понајстариј' сине:
Мени моја понајволи мајка
Кад ја поћем шеницу орати,
Бога моли моја мила мајка
Да удари росана кишица,
Да ми роди за руком шеница.
А говори понајсредњи сине:
Мени моја понајволи мајка!
Бога моли мила моја мајка
Да огране сјајна мјесечина,
Да ја видим путе путовати.
А говори понајмлађи сине:
Мени моја понајволи мајка:
Кад ја поћем бијелим овцама
Бога моли моја мила мајка
Да огране жарано сунашце
Да огрије мене код оваца.

Синоћ касно кипа ромињаше,
 Дјевојчина мајка умираше.
 Бога моли лијепа дјевојка:
 Дај ми Боже да не умре мајка!
 Нит' ћу пити рујаног вина,
 Нит' ћу носит' зеленога в'јенца,
 Нит' ћу љубит' млађана јунака.
 Кад не прође ни недјеља дана
 Бога моли лијепа дјевојка:
 Дај ми Боже да ми умре мајка!
 Нема лица без рујана винца,
 Ни љепоте без зелена в'јенца.
 Ни љубави без млада јунака!

26.*

Савјети материни својој кћери

НАРОДНА ПЈЕСМА.

Мајка Мару ситно плетијаше,
 Плетући је лијепо свјетоваше:
 О Марија ћери моја драга,
 Мајка тебе на далеко даје,
 Преко мора за банова сина,
 По имену млађана Јована.
 У Јована наопака мајка.
 Кад ти доћеш у свог драгог дворе,
 Не говори за годину дана,
 Не говори док не родиш сина.
 Луда Мара муари савјет прими;
 Кад је дошла у банове дворе

* Ustupljeno meni iz Zbirke Košte Novaka pareha i S. Ba-
 ića direktora škole u Grahovu.

Не говори за годину дана,
 Не говори док и сина роди.
 Кад је она свог сина родила,
 Долази јој стари свекар бабо,
 Посипа је ситнијем бисером,
 Лудо чедо драгијем каменом;
 Мара шути ништа не говори,
 Пред свекром се смјерно поклонила,
 Љуби њега у скут и у руку.
 Кад је свекар од ње одлазио.
 Долази јој стара свекрвица,
 Посипа је жутијем дукатим',
 Лудо чедо ситнијем бисером,
 На је снаши својој говорила:
 „Сретно теби њемакињо Маро“.
 Мара шути ништа не говори,
 Пред њом се је смјерно поклонила,
 Нак је љуби у скут и у руку.
 Тад се врати стара свекрвица
 И говори свом сину Јовану:
 „О мој сине бановић Јоване
 Дај да просим за тебе ђевојку,
 Да ти просим говорљиву Јању,
 Јер што ће ти њемакиња Маро“.
 Јово шути ништа не говори;
 Али мајка Јову и не пита,
 Већ му проси говорљиву Јању:
 Без пигања покупи сватове,
 Нак одоше говорљивој Јањи.
 Кад то виђе Бановић Стјепане,
 Мили братац Бановић Јована.
 Одмах иде племенитој Мари,
 Нак је њојзи Стјено говорио:
 „Снахо Маро од злата јабуко,
 Ми идемо довести ђевојку

За мог брата Бановић Јована
 А на име говорљиву Јању —
 Већ чујеш ме драга снахо моја
 Кад ти видиш кићене сватове,
 Ти с' обуци што гођ љепше можеш,
 Пак изиђи пред бијеле дворе".
 Тад одоше кићени сватови,
 Поведоше говорљиву Јању.
 Кад су свати близу двора били
 Близу двора Бановић Јована
 Угледа их њемакиња Мара;
 Обуче се што гођ љепше може
 Па изиђе пред бијеле дворе.
 Кад су свати близу двора били,
 Проговара говорљива Јања:
 „Бора вами куме и ђевере
 Шта се сјаји пред Јовиним двори
 Ил' је алем или драги камен
 Или сунце ил је мјесечина"?
 Говорио Бановићу Стјепо:
 „О бора ти говорљива Јањо
 Нит је алем нит је драги камен
 Нит је сунце а ни мјесечина
 Већ невјеста њемакиња Мара".
 Кад су били пред Јовине дворе
 Говорила говорљива Јања:
 „Божја помоћ њемакиња Маро"
 Одговара њемакиња Мара:
 „Божја да си говорљива Јањо!"
 Кад то чуле злато - Јове слуге
 Они иду на муштулук Јови:
 „Дај муштулук господару Јово
 Проговори њемакиња Мара"
 Кад то виђе Бановићу Стјепо,
 Узе снаху за бијелу руку

Одведе је на бијелу кулу
 Па говори свом брату Јовану:
 „О мој брате Бановић Јоване
 Проговори њемакиња Мара“.
 Њем говори Бановић Јоване:
 „Одмах врат'те говорљиву Јању
 Вратите је материну двору
 Нека сједи гдје је и сједила“.

ПРЕБЕЛЕЖИЛИ:

Н. Новак. и С. М. Бабић.

27.

Опрема се прежарено сунце,
 Опрема се на пут путовати,
 Седла коња Светитељ Илија,
 Свети Ђурађ узду приватио,
 А говори остарила мајка:
 Немој ми се врло уморити!
 Прсодећи небеске вишине!
 — Нећу* ти се врло уморити,
 Јер ја имам добре пријатеље,
 Пријатеље Бога истинога,
 Кад ја будем небу на сред подне
 Онда сједнем, мало отпочинем,
 А ти с Богом остарица мајко!
 Не буди ме ко с буде јунаци,
 Већ ме буди пером по образу:
 Устај сунце твоје путовати!
 Па ти огриј воке и тежаке,
 Па ти огриј коња и јунака
 А највише нејаке сироте!

* Сунце.

28.

Колика је Јањина планина,
 Не море је орле преорлити,
 Не море је ждрале преждралити,
 Прејездише кићени сватови,
 Ја с' Болањком лијепом дјевојком,
 Када били на сред горе чарне,
 Реч изрече лијена дјевојка,
 Реч изрече а душу испушти,
 Од сватова нико не бугари,
 Сам' бугари Јован ђувеглија,
 Ајој моја лијена дјевојко!
 Нит' грљена нити обљубљена,
 Ни вјенчана нит молитве дата*!

*) Не читав поп молитву на сапрти.

СТОЈАН ЧАВДАР

ВОЈВОДА ЗАПЛАЊСКИ.

Име овог славног и великог јунака, и ако до сад није нигде забележено, оно се са хвалом и славом проноси не само по *Заплању*, него на далеко по свима крајевима ослобођене Србије.

Родио се од сиромашних родитеља у селу *Великом Крчмиру* (окр. топлички ср. нишки) баш под самом *Сувом планином*. Родио се у оном добу када је био највећма од потребе својој потглаченој браћи. И ако је по његовом кршном *Заплању* ретко смео да захрже бесни турски хат, носећи на својим плећима још бешњег свог господара, — ипак је он знао и осећао какве муке и нивоље притискују српски народ. *Теле-кула*, поред које је он стотинама пута минуо, немо му је причала грдне патње и злукује које трпи Србин. Она му је још више челичила витешки дух, и будила у њему свету и заветну мисао: да се Срби дижу на оружје. Но и саме политичке прилике, у којима се тада налазила *Турска држара*, о којима ћу ја укратко неку рећи

опомињале су овога витеза да: *дође земан ваља војевати*. И доиста он прегне свом силом, да отргне свој крај, од туђинског господарства.

Од почетка овога века, Турска држава почне да се распада на ситније своје делове, које мало по мало отрзаше *петвековни* робови испод страховитог „мача пророковог“, стварајући за себе нове државе.

Прва се отресе турског господарства Србија, па одмах по примеру њеном скочише Грци и Румуни, те помоћу оружја а и заузимањем Европских велесида, извојеваше за себе државну самосталност. И поред овога, и иначе труле стубове Турске царевине, највише затресоше самовољни и бесни *јаничари*; који се сваког часа бунише противу Султана и по својој вољи збациваху их, а мач пророков опасиваху ономе, који им највише даваше блага. Султан *Селим III*, увиђао је гдне и штетне последице које ће усљед овог јаничарског беснила, постићи његову државу: за то науми да их се отресе уводећи нове *реформе* у својој земљи, по европском начину. Но кад се јаничари због тога побуне, а *улема* га *анатемише*, он мораде предати владу једноме своме рођаку, који га баца у тамницу па га доцније и погуби, кад од њега оружаном силом захтеваше паша Рушчучки, *Мустафа Бар-јактар* највећи поборник Селимових рефорама, — да се уклони с престола и уступи га поново Селиму. Али овај султан плати главом за смрт Селимову од истог паше, а мач пророков опаса о своја јуначка бедра чувени реформатор *Махмуд II*, који по што најпре саби улеми рогове у главу тиме што узе за *Шеих-ул-ислама* свога човека који у свему благосиљаше његов рад, — он онда позове аничаре да се покоре његовим реформама. Но, они

се због тога побуне. Али одважни Мехмед позове под „Пророкову заставу“ све правоверне, те се састави голема војска која под његовим предвођењем груне на побуњенике, те их са свим сломи. Остатак што му се предаде, пошље Махмуд делатима под нож. И тако нестаје са свим јаничара 1826. год. Десна рука у извођењу Мехмедових рефорама, био је испочетка његов вазал, Мисирски паша, силни *Мехмед Алија*. Но доцније овај паша хотећи се са свим отрести султанског господарства, потпиривао је незадовољство међу појединим пашама на Балкану, противу увођења нових султанских рефорама у војсци. И тако буене устанаке у Босни под чувеним *Хусеином капетаном*, а око Сквадра под *Шкодра-пашом Бушатлијом*, за кога се вели, да је пореклом од српске властелске крви *Мрњавчевића*. Но оба ова устанка буду угушени, а тиме и Мехмедове реформе доцније уведене. У сред овог врења, које је трајало у целој турској царевини, плане од једном *устанак* у Запаљу и око *Власотинаца* (1841 год.). Душа запаљских устаника били су *Стојан Чавдар* и *Никола Срндак* из *Душника*, који су стајали у вези и договору са кнезом *Милојем* из *Каменице*, чувеним у то време поборником за ослобођење свога краја. Кнез Милоје набави нешто оружја и муниције из Србије, — за које веле да је послала кнегиња *Љубица* — и преда Чавдару те он у неколико наоружа Запаљце и позове их на устанак. На позив његов скоче сви листом на оружје и тако се покупи голема војска устаничка, од које тек ако је била половина лошијим оружјем наоружана, а друга половина *тојагама*. Тада Чавдар раздели сву војску на двоје. Један део крене се под Срндаком на Ниш, где су се имали састати у *Еминовој Кутини* са устаницима које је предводио кнез Милоје, па да одатле

удружени нападну на Ниш. Другу половину одведе Чавдар на лесковачки друм те га опседне и заузме висове код *Корвин-града*, како би спречио пролазак Турцима из Лесковца, ако би ови пошли Нишу у помоћ. Но Срнадак не затече кнеза Милоја у Еминовој Кутини, а Турци чувши шта се догађа у Заплању, пошљу пред Срнадака једног свог изасланика — сердара, који их запита: „Шта хоћете рајо те се буните? Ако вам је велики порез, смањимо вам. Ако вам је тежак кулук, олакшаћемо вам. Не дижите на цара руку, тако вам је и Бег Милош поручио“. Но Срнадак му одговори, да поздрави Турке, како више нема за њих у Заплању *ни баница ни кокошака*. Изасланик се тада врати и о свему извести Турке који изјутра рано груну с војском на Срнадака. Срби су се очајнички борили, али како нису имали ни довољно оружја а и бројно мањи морадну одступити, — управо даду се у бегство, оставивши приличан број рањених и мртвих на бојном пољу. Чувши Чавдар за овај пораз на Кутини и да су Турци продрли дубоко у Заплање те му зашли за леђа, он се врати са својом војском натраг која се још у путу разбегне. Ваља признати да су Турци овом приликом поступили са Србима доста човечно. Они затраже те се устаници, код села Душника, провуку испод укрштених турских сабаља па их отпусте кућама.

Али устаници Власотиначки прођу много горе. Пошто је угушено Заплање, Турци из Лесковца груну свом силом на Власотинце, растерају и потуку многе устанике, а башибозучке — арнаутске чете, пошто најпре са свим опљачкају Власотинце, предаду га огњу те са свим изгори.

Чавдар и остале вође спасу се бегством у Србу и оду у Београд. Но по тражењу турске владе,

Вучић их стави у затвор, у коме су неко време тамновали. Чувши да ће бити предати турском паши који тада становаше у зидицама Београдског града, — прокопају апсу и једне ноћи сви побегну (80 њих) преко Дунава у Аустрију. Оне ноћи кад су утекли из затвора, дођу они испод града на Дунав и ту нађу неке дерегље и чамце, а лађари беху поспали сем једног који држаше велики чибук у руци и дремаше. Они се полако прикраду њему и одмах му поднесу нож под гушу претећи му да ће га заклати само ако се јави, па га онда вежу, а затим поседају неки у чамце неки у дерегље и отисну се низ Дунаво. Но кад су прилично измакли, онај везани лађар стане викати те се и остали пробуде и почну их гађати из пушака и они и турска стража, те неке од њих ране, али се они сретно превезу где их Аустријске власти лепо приме, отпустивши их да иду куда је коме воља. (Овако је доцније сам Чавдар причао својим савременицима који су ми и дали грађу о свему).

Неки остану у Аустрији а Чавдар с неколико њих, отисне се низ Дунав и оде право у Цариград. Кад је Чавдар пребегао у Србију, Турци му протерају целу породицу у „сургун“ у *Ловче* — у Бугарској — а са њим још неколико породица виђенијих Срба из оног доба.

Дошавши у Цариград, Чавдар се стави под заштиту руског конзула који му изради те буде пуштен пред *великог везира* где га веома лепо приме. На питање везирово, Чавдар одговори: како се народ не буну противу цара, но противу његових чиновника и осталих глобација, који чине свакојака насиља по народу. Тада му везир обећа, да ће казнити све оне који у народу чине зулуме, па му „тескеру“ да слободно може ићи својој кући и

сити оружје. Но пре тога, велики везир изведе Чавдара и пред самог Султана, коме се јако допадне појава и држање овога, јер беше необично леп и стасит. Султан га прими врло љубазно, обећавши да ће помоћи своме народу колико год може. Том му приликом поклони цар доста новаца и веома лепог хата из своје коњушнице, кога Чавдар свечано дојаха у своје село В. Крчимир.

Мучили смо се у Ловчи те смо зарађивали комад хлеба да се исхранимо — вели баба Јаглика кћи Чавдарева. — Али и нас једно јутро огреје сунце. Дође сам паша и још много Турава у нашу кућу где смо становали. Пошто се сви испуцисмо он нам рече; да се спремимо за пут да идемо својој кући где нас отац чека. Тада нам порезаше нове хаљине и свима дадоше, па нас на колима испратише све под стражом до В. Крчмира, где затеchemо оца.

Од тог доба Чавдар је слободно и мирно седео у своме селу радећи тежачке послове. Турци су га потајно мрзели, али му ништа нису смели чинити, јер га сматраху за царева „доста“ и пријатеља па су се чешће и клонили од њега.

1861. године, један бег у једном селу близу Власотинца силује једну девојчицу. Отац осрамоћене девојке потужи се својим сељанима, и они скоче на тог и иначе поквареног бега који једва испред праведне народне освете жив утече, оставивши све што је имао те сељани разграбе. По примеру њиновом, побуне се још нека села противу својих господара и протерају их, па онда пошљу жалбу Султану у којој тражаху да се стане на пут насиљу господарском, и да им се отргну господаруци из руку. Турске пак власти, подмићене

од протераних господара јаве у Цариград, да се раја буну.

На „високој порти“ буде решено да иде главом сам *Садразам* — велики везир — да умири рају. И тако се Садразам с војском упуту из Цариграда преко турске царевине коју као страховити олуј пројури и:

Бе дође донесе грозницу.

Сузе саме скачу на очима.

И захучи земља од кувања,

па се онда заустави у Нишу. Пошто испита ствар како је било између раје и господара, он нареди да се она силована девојка лекарски прегледа. Но Турци изведу пред њега са свим другу девојку, коју лекар прегледа и нађе да је здрава, те тако буде раја окривљена као да се хтела бунити противу цара.

Одмах по доласку своје Садразам позове к себи Чавдара и понуди га за *Обор-кнеза* у Запаљњу. Али се овај нехтеде примити те почасту, изговарајући се да је ослабио и остарио, — те се врати натраг својој кући.

У то време беше Садразаму поднесен списак свију главнијих људи из Нишког пашалука, за које се мислило да су покренули питање о увинућу „господарлука“. Но у томе списку били су победени сви они, који су били на сметњи, било Грчкој било Бугарској пропаганди, било насилним тежњама турских господара, — и ако нису имали никаквог учешћа у покренутом питању. Но агитаторима и једне и друге пропаганде, била је згодна прилика да своје противнике опадну код Садразама као бунтовнике, и да их се тако са свим курталишу како им не би сметали у будућем њиновом раду на претапању српског живља у Бугаре и Грце.

Сувременици ове кржаве игре, која је те године одиграта у „гордоме граду“ Нишу, доста криве тадањег владике — Грка — (чије име нећу за сад овде помињати јер је још по несрећи жив, недостојног наследника *владике мученика Мелентија*, који је борећи се за „крст часни“ и слободу свог угњетеног народа обешен 1820 год. — и с правом му пребацују што се онако нехришћански понашао у тим ужасним тренутцима, који снађоше његову „паству“. Он, као „царски већил“, могао је а и требао је да се заузме за своју паству, која се неправедно гони и сатире само за то, да се угоди Њецифу и самовољи неколицине турских готована и глобација, или да се утре пут пропаганди две *антихришке* странке, које су тада у Нишу постојале. Но „смирени саслужитељ Божијег престола“, без икаквог зазора и протеста благосиљао је Садразамове пресуде, кад је требало кога свештеника или мирјанина обесити. Ни чим није дао знака свога нерасположења и негодовања, противу неправедних и тиранских поступака ондашњих турских силника и Бугарских осветника, који су помоћу Садразамове силе и власти вршили освету над невиним српским свештеницима и осталим виђенијим Србима. Седам свештеника обешено је тада пред очима свога владике, који је сваком — ваљда ради очинске утехе при последњем часу — под вешалима ножицама стригао браду и косу с главе, а погледима својим пратио, како се на вешала пећу ови мученици за веру и слободу свога измученог и нападеног народа. Но поред тога, овај је владика, покупио у својој дијецези све српске писмене споменике, и однео их собом, те је тиме учинио грдне штете Српству.

Турски сејмени били су се размилили на све стране по Нишком пашалуку, хватајући једног по једног угледнијег Србина, које су махом везиване и оковане доводили Садразаму у Ниш, где их је очекивала и напред спремљена ужасна пресуда на — *вешала*. Страшније и ужасније дане Ниш није запамтио. Са освитком сваког дана, освитале су и нове жртве. „*Тавна чаршија*“, била је искићена обешеним лешевима јадних Срба. Ко год је доведен у Ниш, није се враћао више кући својој, но или је обешен, или послат у „сургун“. Број обешених био је тако велики, да су сахрањивати на нарочито место, које се после прозва „гробље обешених“. Страх и ужас беше овладао свуда тада, да се одавна није запамтио. Нико није био сигуран ни за један тренутак са својим животом, бојећи се да га сејмени не отерају Садразаму у Ниш.

О доласку Садразамовом дознао је одмах и мој отац Чавдар — прича баба Јаглика. — Ја сам била тада удата. Муж ми беше отишао у планину е стоци, а у кући нисмо више никог имали, до нас двоје, и ја одем оцу да преноћим. У вече смо сви вечерали заједно. Ми млађи легнемо, а он оста седећи на столцици поред ватре. Имало је три сакхата у ноћ кад пси залајаше страшно. Мој отац дочепа пушку по средини, изађе у авлију, привикну на псе који одмах заћуташе.

Јеси ли жив брате Стојане? чух где га неко запига крупним гласом.

Жив сам, — рече он, и пољубише се. Обојица уђоше у кућу и седоше поред ватре. Онај човек сијаше се сав у срми, а беше наоружан до зуба. То беше друг мога оца из првог устанка који је подједнако са њим страдао.

По имену зваше се *Стојан Качар од Рајино поље*. Стојан је дуго нешто причао. Мој отац само је дубоко уздисао, а кад му напомену да се по Нишу веша гогово све изреда, он јецаше од плача као мало дете. При расстанку рече му мој отац: Стојане, сутра изјутра да се састанемо код моје воденице на реци *Љуберажди*, ту да се о свему договоримо па да прегнемо на једну страну, па куд пукло да пукло. Овако се више не може живети. Али тако не би.

Изјутра тек што беше огрануло сунце кроз маглу, која се спушташе одозго са Суве планине, бахну изненада једно одељење коњице у нашу авију у којој застаде мога оца.

„Предај се војвода Стојан“! привикаше сејмени с окренутим пушкама у њега. Приђите слободно, за што да вам се предајем, ја никуд и не бегам — одговори им он. Тада они приђоше и пошто га опипаше да нема оружја код себе, посадише га одмах на једног коња испод кога му ноге спуташе букаглијама, и у трку одјурише к Нишу. А Стојан Качар, борећи се са сејменима, погibe одмах другог дана на самом врху Суве планине.

Чим стигну у Ниш, одмах га изведу пред Садразама који га упита „за шта се буне“. Чавдар му одговори: Да се народ не буну, но не може више да подноси господарске зулуме.

Први пут Садразам га осуди на „вешала“. Но после се покаје, или се уплаши да тиме не потпали поново устанак, — па га пошље у „сургун“ с осталима. Но, по причању, буде удављен цар на путу између Једрена и Цариграда. А и опет причају да је одведен у Азију, и тамо

затворен у неку кулу. Но вероватније ће бити оно прво.

Од порода живе су му и данас три кћери и много унука од сина му Анђелка, кога су Турци после много мучили и кињили, те само дочекавши ослобођење Заплања, — умре, пошто буде изабрат за председника у својој општини.

Народ је у разним „легендама“ обесмртио име овог свог јунака и витешка дела његова. Сваки Заплањац с поносом прича како га пушка није могла убити, но је истресао куршуме из недара као пшенична зрна. Садразам се уплашио од њега кад га је први пут видео.

На захтев неких Турака, осуди га Садразам да се „посече“ — погуби.

Недељу дана — прича народ — ковата је нарочита сабља, која је 10 ова била тешка. Али опет нико се није смео усудити, да њоме скине главу с рамена овоме Диву, јер се свако осећаше нејак и слаб и вероваше да га никаква сабља не може посећи. Народ још верује да је Чавдар жив, управо замишља да не може никад ни умрети. Да је затворен у неку „гвоздену кулу“, која је 40 конака далеко преко мора, и ту га и дању и ноћу чува по један „табор“ турских низама. Пре две године беше се пронео глас по Заплању, да се Чавдар избавио ропства, и да ће кроз који дан доћи у Заплање. Овоме се свако живи обрадова. Но једни се брзо уверише да то није истина, а други и дан дањи очекују његов повратак.

Стојан Чавдар био је високог и крупног рста. Црномањаст, и у опште врло леп и стаси

човек, дугих бркова, крупног и громког гласа. Био је тежак на кантару 100 ока. Нарави необично благе, али у часу пдане у љутину и гњев; но брзо се стишавао и праштао радо увреде. Веома је мало говорио, и то увек мудро и одмерено.

Освитом XIX века, почела је свитати и слобода српском народу, која је непуних пет векова била угушена и спутана ропским ланцима. XIV-ти век, који сахрани у једанпут на Косову цвет српских витезова, кан'да је оставио у аманет овоме веку, да Србима одгаји и дарује нове јунаке и витезове, који ће пропаљу српску државу васкрснути, понова обновити и вратити јој некадању славу и величину.

И доиста, као по неком утврђеном плану, готово у свима српским покрајинама јављају се у једно исто време народни устанци, под предвођењем главнијих својих јунака са једним истоветним задатком: *ослобођење и ујединење раскомаданог Српства*. На овом светом, за сваког Србина, задатку радио је и борио се и овај племенити Србин, искрен родољуб и велики јунак *Стојан Чавдар*. Душманска рука угасила је његов живот раније, и није дочекао да види своје јуначне Заплањце уједињене са храбрим Шумадинцима. Али је радом својим припомогао и ускорио њихово уједињење.

Стојан Чавдар обесмртио се борећи се за ободу свога народа. Име његово помињаће се

чаје. После ручка (у селу ручају око 9 часова пре подне) сакупе се све девојке, које ће певати, код које другарице и ту држе пробу певања, а затим поделе улоге, шта ће која бити. При том свака девојка тражи себи другарицу, с којом се најбоље у певању слаже, те њих две сва три дана заједно певају. — Затим се разиђу.

После подне, обично око 1 сата, долазе момци и девојке на игру. Одиграју се неколико кола, а по том се девојке, које ће певати, издвоје и тада почиње

1. „Скупљање“

Кад је свака девојка нашла своју другарицу, онда начине круг и две најстарије девојке, мањући марамама (цепним), отпочињу певати:

„Гранумо, манумо,
„Све девојке сабрамо;
„Павловица не дође,
„Да л' ју Павле не даде,
„Да л' кошуљу немаде? —
„Њој ми Павле не брани,
„Но кошуљу немаде.

То исто понављају и сваке друге две; а кад све сврше, пуштају се и иду у коло.

2. „Просидба“

Другог дана, пошто се сакупе и неколико кола одиграју, издвоје се шест најстаријих девојака. Две од њих стану на супрот другим двома у растојању 8—10 корака, а око њих се остале девојке и момци сакупе, али који никаквог удела немају, већ су про-

сти посматрачи. Она група, у којој се најстарија девојка налази, зове се „војводина група“; сама пак најстарија девојка „војвода“ а њена другарица „јасанција“. Друга група супротна првој зове се „девојачка“. Од оних двеју девојака, које не припадају ни једној групи, једна носи барјак и зове се „барјактар“, а друга, која са њом иде, „пратилац“.

Кад је све уређено, „барјактар с пратиоцем“ прилази „војводиној групи“, „војвода“ им шапе неколико речи, и они се одмах крећу „девојачкој групи“, певајући:

„Прати нас наш војвода
И војводин јасанција,
Да ни дате лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

И у том дођу до „девојачке групе“. Ова их дочекује са:

„Ите, ите два улака,
Два улака, два јунака,
Не дамо ви лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

„Барјактар“ и пратилац понова се враћају ка „војводиној групи“ певајући уз пут:

„Не радуј се наш војводо,
Ни војводин јасанцијо!
Не дадоше лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

Но „војводина“ их група опет шаље са:

Ите, ите два улака,
 Два улака, два јунака,
 Опет траж'те лепу Јасну
 И уз Јасну кондир вина Леро!“ —

Они се и по други пут враћају, певајући као
 и први пут, т. ј.:

„Прати нас наш војвода
 И војводин јасанџија,
 — — — — — и т. д.

Онда им „девојачка“ група одговара:

„Ајте, ајте два улака,
 Два улака, два јунака,
 Да ви дамо лепу Јасну
 И уз Јасну кондир вина, Леро!“ —

Па им затим даду једну девојку од оних, које
 су посматрале. Ови се сада враћају с младом ве-
 сели и певају:

„Радуј ни се наш војводо
 И војводин јасанџио;
 Дадоше ни лепу Јасну
 И уз часну кондир вина.
 Урумен, медовино, Леро!“ —

Девојку предаду војводи и на томе се ствар
 сврши. Младеж се разилази да игра.

3. „Провлачење“

После једног сата играња, издвоје се опет
 војке — певачице; поређају се у два реда — и

војници — али тако, да растојање врсте од врсте буде 2—3 корака. Свака девојка из десне врсте састави руку са руком другаричином из леве врсте, држећи обе у састављеним рукама мараме. По том се оне две девојке, које су најзадње стајале, провлаче испод састављених руку осталих и у том провлачењу певају:

„Вишњичипа род родила,
Роде мој, роде мој! ¹⁾
Од рода се саломила.
Ко ће вишњи пудар бити? —
Пудар јој је младо момче,
Младо момче и девојче,
Срамше момче не девојче,
Испод стида говораше:
Дај девојче бело лице,
Дај девојче црне очи!“ ²⁾

Кад изађу на крај, стану као и остале са састављеним рукама напред. Тим истим редом иду и певају и оне две, које су по одласку првих крајње остале, па изишавши на крај стану испред оних, које су дотле прве биле. Тако се исто провлаче и остале, док се напоследку и оне, које су прве биле, не провуку; тада је свршено.

4. Павун

После „провлачења“ долази — настаје „Павун“. И овде све девојке — певачице, као и код „Скупљања“ стану у круг. Једна од девојака стоји

1). Припев, који се у сваком стиху додаје.

2). Ова се песма налази штампана и у Вуковим делима, али бележим због радње, која се приликом певања врши.

у средини круга покривена по глави гуњчетом, а у рукама држи мараме, којима непрестано маше, и та се зове „Павун“. Две најстарије девојке, помичући се за време певања у десно, певају:

„Павун пасе, трава расте;

Павун мој, павун мој! ¹⁾

Павун трепти, да полети.

Љуби павун' коју оћеш:

Или мене ил' до мене

Или моју другарицу“ ²⁾

Затим исту песму отпевају и сваке друге две. Догод певање траје, „Павун се непрестано окреће у кругу то на једну, то на другу страну, рогушећи се; а кад се песма сврши, „Павун пољуби коју хоће девојку, и она постаје „Павуница“. Тим је „Павун“ завршен; и девојке одлазе да играју.

Б. „Је жа“

Певачице образују круг; једна стоји у средини покривена каквом поњавом или гуњем, и зове се „јежа“. Прве две отпевају први стих, друге две други, треће трећи, и тако редом, док се цела песма не сврши.

Певају:

„Оће јежа да се жени,

јежо, јежо,

Оће јежа да се жени,

Ој јежо!

} ПРИПЕВ.

1) Припев, који се сваком стиху додаје.

2) Ова се песма у Вука овако налази:

Паун пасе, трава расте.

Паун мој, паун мој! — Припев.

Пауна нам ноге боле,

Пауна нам глава боли,

Пауна нам леђа боле.

ми што пре испреди кошуљу (гаће, или ма шта друго)“, изађе из кола. Изишавши, обилази око кола да види, шта му баба ради. Затим се врати као тобож из лова и пита бабу: „Јеси ли бабо готова?“ Баба одговара: „Јесам, старче, јесам“; и тада му вајно узима концем обумеру. Старац понова излази из кола, а баба остане предући. Девојке пак отпочну певати:

„Неси кадар, Рељо,
Мому да обљубиш,
Но ју други љуби!“

На те речи, уђе једна од девојака, пољуби бабу, па нагне бегати. Старац, видећи то, нагне за њом, али немогавши је стићи, гађа је вртилом, но она побегне. Старац киван баби, што је допустила да је други пољуби, дође и почне је тући. Баба га моли, да је не туче, извињујући се да она није оног момка звала, већ да је сам дошао; а да би га сасвим утишала, каже му, да му је сасвим ново одело скројила. Старац се на то не само утиша, него се и обрадује, па почне је чак и миловати; и на послетку њих двоје поведу коло, које је у исто време и последње.

После овог разилазе се сви кућама, да се овреле за сутрашње напоре, који их очекују.

9—IV—1892 год.

Крушевац

Дан. ЈБ. Јатић

Ггггг. VIII. год

ГОВОР

Ј. МИОДРАГОВИЋА

УПРАВНИК: СВ. СЛВ. ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ

(Приликом прославе Св. Саве 1894. г. у Дому друштвеном)

Поштована господо,

У првој половини четрнаестог века беше духнула с Истока страшна олуја. То не беше обична олуја, од поремећаја равнотеже у атмосфери небеској, већ то беше олуја од узнемиренога духа људскога и земаљскога. И та олуја духну на Запад. На путу јој беше најпре Балканско Полуострво. На томе полуострву беше труда грчка и силна српска царевина. Тој олуји не беше тешко, да оно што је слабо поломи и да свом снагом продире даље. Царевина српска беше већа но икада, и изгледаше, да ће она сву силину страховитог оркана зауставити и постати наследница грчке царевине. Али кад се главни грм српске горе сруши, поче она нагло обарати и друге редом. И на част српских гора, на част снаге царевине српске, њој је требало не мање од једнога пунога века те да поопусте.

Олуја се ширила и даље у све провинције Балканскога Тропоља, и обарала редом. А најсилнија је била у правцу Запада. После Србије на путу јој је била Маџарска. Заузевши дотле и Тракију, и Бугарску, и Србију, и Влашку, и Маџедонију, и Тесалију, и Грчку, Трапезунт и целу Малу Азију, и Мореју, и Крим, и Молдавију, и Персију, Арменију, Сирију, Палестину и Мисир, турској сили није требало ни педесет година па да покори целу Маџарску с Ердељем. Одавде је јурнула и даље, допрла је до Беча и претила је да поруши сву Јевропу, да уништи цивилизацију. И, ко зна, каква би она била данас: ко зна шта би било с цивилизацијом јевропском и народима и вером хришћанском, да ову страховиту олујину није јуначни краљ пољски Собјески зауставио!.. По Јевропи би се данас место хришћанских прекрасних храмова и високих фабричких димњака издизала мунарета и са њих би се славио Алах, исто онако, као у граду великога цара Хришћанина Константина у Цариграду, са величанствене Аја-Софије. Олуја се овде сломила и изгубила свој правац. Ударајући и у лево и у десно, на све стране, она је слабила и на послетку ударила натраг. И оној истој сили, којој је за рушење и продирање од Саве и Дунава па до Беча требало више од две стотине година, требало је сада од Беча до Београда, Смедерева и Пожаревца само три године!

Страшна је и чудна 1683 година за турску државу! У почетку њеном беше она на највишем ступњу силе, славе и величине своје. А на крају њеном стајаше као порушена. Од то доба свака срећа окренула јој је леђа. Војска турска се и данас храбро бори, али Турска пропада у миру и три не престано губитак за губитком

Још читав век трајале су борбе по Мађарској, док се она није са свим очистила од њих. Бидо је тренутака, кад их је аустријска и мађарска војска терала до Софије и до на Косово. Али то је било без успеха, или је он био веома мало трајан.

У почетку овога века граница њинога царства беше Сава и Дунав. Само су на доњем Дунаву имали с леве стране две велике кнежевине, Влашку и Молдавију. Од то доба почињу да се буне и устају да се ослободе и народи с ове стране Саве и Дунава. Тако, 1804 а за тим 1815 устају Срби у Шумадији, Мачви и Крајини, а 1821 Грци и у истини се ослобођавају, само остају да формално признају главно старешинство турско. А 1875 године знаменита „пушка невесињска“ огласи, да је време, да се и две дичне провинције српске: Босна и Херцеговина ослободе од силе турске. Последак ове буне бй, да се обе кнежевине српске упустише у неравну борбу с турском царевином, а последак опет овога, да и моћна Русија ступи у рат с Турском. Последак пак овога заједничкога рата бй: да Црна Гора доби проширење, а Србија, влашка и Грчка и проширење и независност, и да се роди вазална кнежевина Бугарска с Источном Румелијом. Али се највећа неправда учини баш оним провинцијама српским, које су и покренуле овај устанак и биле повод рату. Босна и Херцеговина, место да се прогласе за самосталне, или барем за вазалне, или да се присаједине Србији и Црној Гори, оне берлинским уговором буду дане Аустрији, „да она у њима *уведе ред*“....

И тако су Турској у Јевропи остале фактички још само ове три провинције: Тракија, Македонија Старом Србијом и Албанија. Само један поглед карту Јевропе и Балканскога полуострва дово-

љан је, па да се види како се за последњих две стотине година сила турска у Јевропи страховито смањила.

Један професор једнога немачкога универзитета покупио је цифре о томе, како су Турци за ових двеста година назадовали у Јевропи и на Балканском полуострву, и по томе рачуну, по сразмери у којој су до сад опадали, излази, да за педесет а највише сто година *Турака неће бити више у Јевропи*. Јевропска цивилизација њима не годи. Нити се она слаже с њима, ни они с њом. Олуја је ударила о силне бедеме, и одбија се натраг. Поља, брда, долине и планине, што их је опустела, остају саме, да на њима из истогa корења ниче ново дрвеће, иста млада шума, *иста гора која је и пре била*, или да се на томе земљишту засеје и ниче нова шума, друга гора, друго дрвеће, које ће и род друкчији доносити

Ако су, господо, бројеви ствари за веровање, онда настаје питање : *које ће од овога двога бити?* Да ли ће се на развалинама царства турскога дићи опет и остати да живе народи и државе, које су и пре биле; или ће преобладати друга вера, други народи и створити нове државе, које би имале више погодаба за живот?

Изгледа са свим природно, да се ту дигну народи и државе, које су и пре биле, и да је то много вероватније. Али има пуно знакова, по којима изгледа да тако не мора да буде. За толико векова корење се прилично посушило, закрљжало и изметнуло. Или, барем, за толико стоина година клима се је прилично изменила, и питање је, *може ли старо корење, старо биље поднети за нове прилике и ново доба?* Може ли се оно с њима сложити и одржати се у животу?

Ово је питање и сувише важно, и решење његово није нам лако, јер се тиче наше коже, наше судбине, нашега опстанка или неопстанка. Тиче се најкрупнијег питања; *да ли ће нас Срба бити на свету или не?* Да ли ће деца наша, унучићи и правучићи наши, певати лепе песме наше на овоме парчету земље што се зове српско, или ће остаци њини букати на развалинама дома свога, куће — отаџбине своје, док на послетку и њих нестане?...

Турска за то и пропада, што не може да се сложи са захтевима новог времена, што не може да се прилагоди модерној култури, на кратко, што није способна за цивилизацију. Па да ли ће моћи да се сложи и прилагоде њој, да ли су способни да приме цивилизацију народи, који остају на Балканском полуострву иза Турака?

Нама би много угодније било, кад бисмо одговорили да могу, и да ће њино царство бити на Балкану по одласку Турака. Али, допустимо и противних мишљења. Исти онај научник,¹⁾ који је хватао цифре о опадању Турака у Јевропи, хватао је и друге, по којима излази, да колико се турска раса или народност губила и смањивала, у толико се германска раса или немачка народност у тим земљама множила. И кад би се узела иста сразмера и за ово, онда би изишло, да ће онога дана кад нестане Турака у Јевропи, на развалинама њиховог царства бити највише немачке народности, која би као најинтелигентнија била и „владајућа“. И наша маленкост имала је срећу или несрећу да слуша и чује, када је овај поштовани научник у патриотскоме одушевљењу узвикнуо: „... И тако, „одо, ми смо поуздано тврдити, да ће се за

1) Проф. *Бирнбаум*, на универзитету у *Линци*.

сто а најдаље за две стотине година на развалинама турске, османлијске царевине залепршати застава немачкога двоглавога орла“.....

Може нам бити само од користи, господо, ако вам из његовога предавања изнесем још нешто, те да видите чиме он још потврђује ове своје наводе. Данашњи век, вели, век је национализма и цивилизације. Народи се уједињују и стварају велике државе, те су способни и за велика дела. А мањи народи, особито необразованији, пропадају. На Балкану је, вели, пуно малих народића и сви су на ниском ступњу развитка. А таки народи не могу да увиде своје праве интересе и неумерени су у својим захтевима и претензијама, те се никад не могу сложити. За то их је увек лако и завадити. А старо римско начело „завади па владај“ и данас вреди у политици у пуној мери. Онда појединце ређа све народе и народиће словенске и несловенске, почевши од Чеха па до потомака старих Јелина, казује с каквим су особинама и претензијама, с каквим супротним интересима и дијаметрално различним жељама, па показује, да нити је могућно да један од њих стече надмоћи и превласти над другима, нити је могућан какав споразум и савез. Већи народи у свако доба могу их освајати један по један и претанати у се, као што и чине....

Господо! Кад би ово био само патриотски занос једнога друштвенога родољуба, ми бисмо једино жалили, што он није наш и што он у опште тако мало ради на нашем земљишту. Али кад цифре говоре, онда је то сасвим друга ствар. Цифре су страшна ствар. Оне су неумитне. Оне не казују жеље, но свршена дела. Оне казују да је *било* и да *бива* оно што ми и не бисмо желели да буде. За то се пред њима морамо поклонити.

У овоме ће бити узрок, што је наш највећи политичар самоук, велики основалац наше данашње слободне државице, рекао једном нашем државнику: „*Упамти добро! . . . Мустаџино би и прође; он се, век и амин, неће вратити да суди у Србији . . . Али ме је страх од ових . . . одовуда. Од њих је мене страх сто пута више него од Турака! . . .*“¹⁾

Чудно је, али ми је дубоко урезано у душу причање мога доброга родитеља, који је утврдио турски земан у овој нашој земљици и који је Турцима бос вадао коње по снегу. Један пут, вели он, беху дошли нама неки Турци на конак, па по вечери један, понајстарији од њих, извади неку књигу и стаде из ње казивати, како ће они изгубити царство, а ми га задобити; али, вели, *ни ваше неће бити дуга века, него ће доћи нека друга вера у црне рубе, и она ће отети и од вас и од нас....*

Све ово казује, да с Турцима не иде и сва наша брига о земљи својој и себи. Све ово казује, да ми можемо имати још већег непријатеља, по што су нам били Турци.

А све нас ово опет може поучити и упутити, којим путем да пођемо, шта да радимо и чега да се клонимо. Залуд је празно одрицање. Залуд проста мржња, која срце квари. Залуд самообмана. Овде нису доста ни патриотски уздаси, ни величанствене сузе које оплакују отаџбину. Овде ваља озбиљно стати и дубоко размислити, и мислити сваки дан: шта нам ваља да радимо, којим путем да пођемо, који је пут најспасоноснији, а шта је штетно, па чинити само оно, што иде на добро отаџбине и на славу нашега.

1) Кнез Милош у причама, од М. Ђ. Милићевића, стр. 169.

На првом месту ово нам може казати, да ваља што више да се држимо као *једна компактна целина*, као једна јака задруга, која ће импоновати на страни слогом и снагом својом. За то ваља партијске страсти што више да се стишавају и разлике ублажују. За то сви ваља своје појединачне воље да жртвујемо целини и да их што више сливамо у једну, општу, којој ће бити циљ само општи интереси народни. Време је, да оно што смо пет стотина година клељали један пут доиста прокунемо и огерамо од себе. Не помаже више само запомагати: „Ој проклета неслого!“...

На другом месту, ово нам може казати, да ваља да тражимо *што више пријатеља* око себе, у малих народа, и подаље, у народа великих. О, кад би сви народи шаренога Балканскога Полуострва и његова домашаја чули и разумели и добро запамтили оне страшне речи: „Они су прости, необразовани; не виде своје интересе, и лако их је завадиги, па један по један освајати!“! Онда би много мање кавге било међу њима, и — међу нама самима

На трећем месту, господо, долази оно, што највише доликује данашњем дану и овоме месту. То је *просвета сриска*. Ваља се оружати оним оружјем, којим непријатељ продире и осваја. Непријатељ данас највише продире културом. Он побеђује својим већим умом, својом умешношћу, својом промишљеношћу и рукама, својом вредношћу, својом предузимљивошћу, својим устаоштвом, својом постојаношћу, својим *радом*. А политика и оружје само крче пута овоме.

И нама ваља да у политици будемо мудри у рату јуначни, а у време мира мирни, вредни, а

ни, промишљени, марљиви, усгаоци, истрајни, неуморни. Рад и вредноћа, и то рад промишљен, тачан, частан, пун солидности и умешности, одликује културна човека. И ако се привикнемо на такав рад, нама је осигурана будућност. Непријатељ овим побеђује; и ако ми стечемо то оружје, онда се нећемо даги ни у миру! Турци за то и пропадају, што нису кадри да постану културан народ. Човечанство иде непрестано у напредак. Оно се развија. Цивилизација се шири. Па, ко није кадар да је прими, он изостаје и пропада.

А сав напредак, сва култура и цивилизација шири се у главноме школом и књигом. За то, што више школа у једнога народа и што су оне боље, то се и овај напредак брже и више шири.

Остављајући бригу о овоме у самој Краљевини редовним позваним чиниоцима, Друштво Св. Саве узело је на се бригу, да нарочито буде у помоћи оним српским крајевима, где још нема никаквих школа и никакве просвете. То су крајеви ван Краљевине. За то је његова вечерња школа и постала центар све омладине, која из свих српских крајева дође овамо, нуждевна, невољна, потребна помоћи и жељна знања и науке. А да су имовни извори друштвени обилатији, друштво би чинило и више. Свему нашем народу просвета је потребнија по и једноме другоме. Јер, докле се је у главноме српски народ борио с олујином азијском и заостајао је, дотле су се остали народи у Јеврони на Западу мирно просвећивали и напредовали, и за то су измакли у свима гранама живота народнога и државнога.

Господо,

Ко хоће да гледа поједино дрвеће, он иде у шуму; а ко хоће да види горе и планине, он се пење на највеће висине. Ко хоће да изучава људе, он мора да се дружи с њима; а ко хоће да позна народ, он мора да се попне у небеске висине и одатле да га посматра. И мени се учинило веома корисно, да бацимо овако општи поглед на народ наш, на прошлост и садашњост његову, са свим оним што га окружује и од чега зависи будућност његова.

Данас у васпитању обично заступају само два праваца развика човекова: интелектуални и морални. Морални обухвата и естетични с религиозним. Телесни развика често се занемарује и оставља лекарима. Али, сем тога, што ми јаче истичемо потребу свих ових праваца у развика народа нашега, него истичемо још један *нов*, понајважнији за одржање и опстанак наш, а то је као што смо видели технички или уметнички развика; то је још *васпитање у раду*.

Цивилизација је почела на Истоку. Одатле је отишла на Запад, најпре међу романске народе. Од романских народа прешла је на народе германске и данас кулминира ту. Одатле је ред да пређе на словенске народе, и она данас већ то почиње да чини. Од словенских народа вратиће се опет на Исток, у свој завичај, да ту отпочине, оставивши свуда трагове свога благодетнога утицаја на народе, кроз које је прошла.

За то се надајмо добру. Парадимо мудро на онштој кући, па ће и будућност бити наша и ми њени. Ко ради и Бог му помаже. Боље је умети, него имати.

Живели сви они, који посредно или непосредно раде на овоме, те да се народ наш просвети, одржи и уздигне на ону висину на којој данас стоје други образовани народи!

Живео сав народ српски, где га год има, и Бог свевিশњи нека да, да се скоро види под једном заставом српском!

Живела узданица јединства српскога: Живео Краљ Александар I!

СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА

од

Ј. Миодраговића

...

Поред других средстава и начина, којима се Друштво Св. Саве служило у остваривању свога узвишенога задатка: ширења српске мисли и просвете, оно је обдржавало и *вечерњу школу*. Последњи извештај о њој штампан је у књизи „Друштво Св. Саве III“. 1889 године, стр. 45—49. То је у исто време и први извештај о овој школи, који је обухватио постање њено и 1888—9 школску годину. Од то доба никака гласа о њој није било у јавности. И да није било у новинама изјава захвалности дароваоцима овој школи, и да се ученици њени нису јављали на неколиким забавама и концертима са својим певањем, ни најближа публика београдска не би знала да ова школа и постоји.

Ми настављамо извештај онде, где је он стао и обухватићемо све време до краја 1893—4 школске године.

I

О уређењу

Уређење ове школе остало је све до данас готово исто. Она има три разреда основна и два приправна. Прошле године помишљало се на укидање приправне школе, пошто је потреба коју је подмиривала мања, а спрема коју она даје одвећ скромна. Али су разлози за опстанак њен и даље преобладали. Прво, није на одмет да кандидата учитељских има више, како би се могао чинити избор. Друго, многи изиђу ваљани, и употребљивији од оних из редовних школа, а због година својих и оскудице средстава за издржање без вечерње школе не би научили ништа и остали би оно што су. Треће, мала спрема овде накнади се после у редовној учитељској школи и животу, а држава много мање потроши. Четврто, приправна школа служи као мамац и подстрекач на труд онима у основној школи; јер да није ње, ни половина их не би било у II и III разреду основне школе. Све би долазило само да научи да чита, пише и рачуна (у I р.) па би напуштало школу. И ово је понајважнији разлог за одржање приправне школе и даље.

У овој школи пре су се учили неки предмети, који су после изостављени. Тако, учили су се: *Јестаственица*, *Физика*, *Историја општа и Француски језик*. Али се опазило, да се време и духовна снага ученичка са три часа у вече, после обичних дневних послова, тако растури, да се не постигне добар успех из најважнијих предмета, као читања, писања, Рачуна, Земљописа и Историје свога народа. За то су они формално избачени, а остало да се понајглавније ствари из њих пређу узгред

у науци о васпитању, Земљопису и Историјској. А место Францускога језика много је потреба била за *Турски*, те је овај и уведен тако уведена је и *наука о васпитању* (Педагогика) у приправној.

Уз преглед наставнога плана прегледи и утврђени су и наставни *програми* из појединих предмета. Ово је било потребно с тога, да свако дете у појединим разредима тачно знају шта који разред из ког предмета одређено, како да се припреми, одакле да почну, где да стану и шта из њих прегледају и траже од ученика.

Пошто ови програми нигде до данас нису објављени на јавности, то их ми доносимо овде.

ПРОГРАМИ СВЕТОСАВСКЕ ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

I РАЗРЕД

1. *Српски језик*. — Читање и писање. Чита се, с разумевањем, и колико је могуће, с правим нагласком. Чита се из Вуквара, Читанчице за први разред, и, по могућству, из других згоднијих књига. Пише се само на таблицама.

Ово је најважнији предмет у овом разреду, па зато ваља читати и писати што више.

Крајњи циљ: да деца умеју читати; брзо и тачно, с разумевањем и размишљањем о ономе што читају, и да то могу казати и својим речима; да да напишу сваку реч, да пишу и помање речи и да препишу без погрешака.

2. *Рачун*. — Бројање на рачуналци и до 100. Усмено без ствари с голим бројевима.

израчунавање примера или задатака из живота. Писмено само до 100, али без правила, но онако као усмено.

3. *Наука хришћанска*. — Да се лепо прекресте и Оченаш на словенском с тумачењем. О рођењу Христовом (Божју). О Св. Сави, како је побегао у калуђерство и како је учио народ. О слави.

4. *Зидарство с цртањем*. — Познавање грађевинског материјала. Праве и криве црте и спајање њино. Цртање најлакших предмета.

5. *Певање*. — Најлакше народне и црквене песме.

II РАЗРЕД

1. *Српски језик*. — Читање и писање наставља се по Читанци за II разр. а за тим и по другим згодним књигама. Тражи се, да деца читају без погрешака, да разумеју све и да причају слободно, и, колико је могућно, без погрешака у језику. Сем лепога писања долази и писање по казивању, правилно преписивање и писмено исказивање својих мисли (писање писама, пријезница и т. д.).

2. *Рачун*. — Очигледно представљање бројева до 1000. Усмено и писмено у сва четири вида. Нове мере и појимање делова до десетина. Таблице множења и дељења. Све — више практично и очигледно.

3. *Земљопис*. — Школа и стране света. Цртање школе и околине јој. Даља околина и бележење на хартији (прављење карата). Округ, срез, општина. Остали окрузи: где је који и шта је најзнатније у њему. Све ово без књиге, а помоћу карте. Поменуће се и важнији догађаји где се који збио.

4. *Наука хришћанска*. — О празницима, оним редом како иду, и онда, кад је који.

5. *Зидарство*. — Употреба грађев. материјала.

6. *Цртање*. — Продужује се слободном руком и лењиром, с особитим обзиром на размер, правилност и потребу у животу и зидарству.

Певање. — Народних и црквених песама даље.

III РАЗРЕД

1. **Српски језик.** — Читање брзо, лепо и с разумевањем. Читанке из III и IV разреда осн. школе. Писање: лепо (краснопис), по казивању и исказивање својих мисли.

Спољни свет и сазнавање његово. Знање и мисли. Говор или језик. **Речи:** Имена стварима и лицима. **Рад:** ње ствари и лица. **Каже** су ствари и лица и **колико** их има. — Декламовање лакших и занимљивијих састава.

3. **Рачун.** — Проширење и утврђење **писменог** рачунања у сва четири вида. Писање разломака простих и десетних и рачунање с десетинама. Обнова о новим мерама и рачунање с њима. Израчунавање **површина** и **запремина**.

3. **Земљопис.** — Српске земље (све на мапи очигледно, и да ученици и сами цртају и бележе) и **Валканско полуострво**.

4. **Српска историја.** — Досељење и насељење у данашње земље. **Крштење** и азбука. О животу за владе жупанинске у опште. **Немања** и уједињење; утврђење вере. **Душан** и његово царство. Распад. **Вукашин**, Угљеша, Гојко и Краљевић Марко. Долазак **Турака** у Јевропу. **Вој на Косову**. Пропаст. Под Турцима. **Устаник**. Слобођене и неослобођене српске земље.

5. **Наука хришћанска.** — Рођење, живот и наука Христова. Читање Јеванђеља.

6. **Словенско читање.** — Упознавање с азбуком и вежбање у читању.

7. **Зидарство.** — Обнова досадашњице, цртање и разумевање планова и прављење предрачуна. О уговорима. О вођењу дневника на грађевини. О довршним радовима.

8. **Цртање.** — Продужује се **слободном** руком са **сенчењем** и **геометриско** с **лењиром** и **шестаром**.

9. **Певање.** — Народно и црквено даље.

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

У овим разредима најглавнија је **национална** страна. По томе најважнија је **писменост**, читање и писање и живи говор **српски**.

За то ваља поклањати особиту пажњу **читању** и писменој изказивању мисли. А у старијима долази и **Историја српска** и познање **земаља српских**. Тек онда долази практична страна: рачун и други предмети.

У предавањима даће се више **активности** и учешћа ученицима, и предавање се што се може **забавије** и **поучније**, те како би ученицима школа и наука била што милија и видели што више користи: умне, моралне и практичне.

ПРИПРАВНА ШКОЛА

I РАЗРЕД

1. **Српски језик**. — **Граматика**: девет врста речи. Промењивање њино. **Читање** лепо (естетично) из читанке за I разр. гимназије. **Писање** по казивању и вежбања у писменим саставима. Декламовање.

2. **Рачун**. — Кратка обнова рачунице у целини. **Размере, сразмере и правило тројно**. О разломцима (усмено и писмено).

3. **Земљопис**. — Преглед Јевропе и целе земљине кугле (почевши од Балканскога полуострва). Земљина округлина. Све у свези с **важнијим историским догађајима**.

4. **Српска историја**. — Опширније од досељења до косовске битке (у обиму за гимназије).

5. **Наука хришћанска**. — Хришћанске светиње у обиму за основне школе).

6. **Словенски језик**. — Читање из Читанке за осп. школе и Часловца.

7. **Наука о васпитању**. — Општи део или теорија гогије: **Могућност** васпитања. Шта има да се раз-у детета. (Тело, ум, умешност и осећања: мо-

рална, естетична и религијозна). Телесно, умно, уметничко, морално, естетично и религијозно васпитање. Веза и зависност између њих. Свестрано или хармонијско образовање. — Све, више на историјској основици и практично, у примерима и с обзиром на наше прилике домаће, школске и друштвене.

8. *Цртање*. — Геометријско и слободном руком продужује се даље.

9. *Певање*. — Цркв. и нар. продужује се даље.

10. *Краснопис*.

II РАЗРЕД

1. *Српски језик*. — Обнављање и проширење Граматике. Нешто најглавније из Синтаксе. Преглед књижевности, с читањем важнијих литерарних производа и декламовање.

2. *Рачун*. — Друштвени рачуни, интересни и мешање или смеша.

3. *Земљопис*. — О земљи као физичком телу и појави на њој: у атмосфери, на површини и у њој.

4. *Српска историја*. — Од косовске битке до данашњице, опширније.

5. *Наука хришћанска*. — О хришћанским дужностима и обредима. (Катихизис).

6. *Словенски језик*. — Читање псалтира и црквених књига, с тумачењем.

7. *Наука о васпитању*. — Рад у школи. Дидактика и Методика. Шта се тражи: од наставе, наставника, ученика и школе у опште. Како се предају поједини предмети у основној школи.

8. *Основи практичне геометрије*. — С премеравањем и израчунавањем неприступних дужина.

9. *Цртање*. — Слободном руком, даље.

10. *Певање*. — Црквено и народно продужује се даље.

11. *Краснопис*.

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

И овде остаје главно: **национална страна**. Али се она преноси и на поље, за које се спремају ученици ове школе. За то ће се пазити, да све одговара **спреми учитељској и потреби основне школе**. За то је потребно, да се при предавању свакога предмета узима прво оно што треба њима као **наставницима** и обрађује онако, **како ће они после да предају деци**.

Примедба. Од почетка школске 1893—4 год. уведен је и *Турски језик* с познавањем **турских закона и уредаба** и предаје се у свима разредима.

II

О ученицима

Школа је ова и постала за оне многобројне младе Србе из Турске, који се овде баве по својим пословима. И они су и данас у великој већини. Али поред њих протури се по кбји шегрт или калфа или надничар и из Краљевине Србије, који су годинама прешли време за основну школу или им посао не допушта да иду у редовне школе дању. Још их више има из Босне, Херцеговине и Црне Горе. Сви они дању раде своје редовне послове, а у вече долазе на предавања. Како су за ово најзгодније зимње ноћи, то их тада највише и има. Сем тога, по занимању највише има зидара, који у зиму не раде ништа; а чим пувне пролеће, они разиђу по радовима и у школи не остане ни јовина.

1. О у п и с у

Главни упис врши се у Септембру месецу. Али се тада не упише ни половина. Ове 1893—94 школске године, на пр. уписало се:

у Септембру до	100	ученика
„ Октобру	30	„
„ Новембру	35	„
„ Децембру	15	„
„ Јануару до Маја	39	„

Као што се види, уписивање траје *преко целе године*, до самога Маја, особито у I разреду. У старијим разредима, особито у приправним, упис се изврши на време.

1891—2 *) школске године уписано је:

у I разред основне . . .	95
„ II „ „ . . .	17
„ III „ „ . . .	16
„ I „ приправне . . .	11
„ II „ „ . . .	12
<hr/>	
Свега . . .	151 ученик.

1892—3 уписано је:

у I разред основне . . .	71
„ II „ „ . . .	38
„ III „ „ . . .	17
у I „ приправне . . .	17
„ II „ „ . . .	10
<hr/>	
Свега . . .	153 ученика,

Но овде нису рачунати они, који су само кратко време походили школу.

*) За 1889—90 и 1890—91 немамо тачних података, јер бележени уједно.

1893—4 уписано је:

у	I	разред основне	• •	110
"	II	"	" • •	35
"	III	"	" • •	29
"	I	" приправне	•	30
"	II	"	" • •	13
				<hr/>
Свега • •				217 ученика.

Из овога се види, да број ученика у овој школи из године у годину *расте*, и да вечерња школа постаје све већи чинилац у ширењу просветс српске.

2. Похођење школе

У старијим разредима ученици походе школу уредно. Има их, који ни једне вечери нису изостали. А кад се сетимо колики је Београд, кад се сетимо да они станују већином по периферији Београда, (скоро половина их станује у Палилули, а једна петина на цигљанама и Топчидерском Брду), кад помислимо по каквој помрчини, блату, снегу, зими и вејавици иду у школу, а особито, ово 9 до 10 сати, из школе, онда не можемо а да се не дивимо издржљивости и марљивости ове наше младе браће.

Али је занимљиво похођење школе у I разреду. Од 110 њих ове последње (1893—94) шк. године походило је школу:

10 месеца	2 ученика,
9	1 "
8	3 "
7	7 "
6	7 "

5 месеца	5 ученика
4 "	8 "
3 "	15 "
2 "	28 " а само
1 "	18 "

Из овога се види, да је само **2 ученика** ишло у школу *целе године* (и један девет месеци). А највише их иде у школу по 2—3 месеца, те научи да чита, пише и рачуна, па онда напушта школу. А ова 2—3 месеца не морају да падну у почетку школске године, но и у средини или на крају, управо, кад ко стигне. Кад би неко завирио у овај разред у почетку школске године, па дошао после на свршетку, он не би познао I разред; јер нема готово ни једнога од оних, или само 2—3, него су све други, нови.

3. Места рођења

1891—2 школске године било их је из округа или **вилајета**:

	I	II	III	I	II	СВЕГА
Велескога: . . .	18	2	—	—	—	20
Кичевскога: . .	19	1	—	—	—	20
битољскога: . .	10	3	3	1	—	17
тетовскога: . .	8	3	1	1	3	16
крушевскога: . .	11	1	1	—	—	13
прилепскога: . .	9	1	—	1	1	12
дебарскога: . .	4	4	2	1	—	11
новопазарскога: .	1	1	2	1	1	6
охридскога: . .	1	—	2	1	1	5
кумановскога: .	2	—	—	2	—	4
приштинскога: .	2	—	1	—	—	3

	У	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	СВЕГА
скопљанског: . .	3	—	—	—	—	—	3
призренског: . .	—	—	2	—	—	—	2
Свега из Турске: . .	88	14	14	8	6	=	130
„ Босне и Херц. 2	1	1	—	3	—	—	7
„ Црне горе —	—	—	1	2	1	—	4
„ Ауст.-Угар. 1	—	—	—	—	—	—	1
„ Краљ. Србије 4	2	—	1	2	—	—	9
Свега из др. земаља: 7	3	2	3	6	=	21	

1892—3 школске године било их је из округа или вилајета:

	У	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	СВЕГА
кичевскога: . .	15	7	1	1	—	—	24
тетовскога: . .	6	4	3	3	2	—	18
крушевскога: . .	6	9	—	1	—	—	16
прилепскога: . .	12	2	1	—	1	—	16
велескога: . .	14	—	1	—	—	—	15
битољскога: . .	7	4	3	—	1	—	15
дебарскога: . .	2	6	1	1	1	—	11
приштинскога: . .	1	1	1	4	—	—	7
охридскога: . .	2	1	1	1	1	—	6
кумановскога: . .	4	—	—	—	1	—	5
новопазарскога: —	—	—	1	2	1	—	4
скопљанскога: . .	—	2	—	—	—	—	2
призренскога: . .	—	—	—	1	1	—	1
Свега из Турске: . .	69	36	13	14	8	=	140
„ Босне и Херц.: 1	1	1	1	—	—	—	3
„ Црне Горе: —	—	—	1	2	—	—	3
„ Хрватске: 1	—	—	—	—	—	—	1
„ Краљ. Србије: —	1	2	1	2	—	—	6
Свега из др. земаља: 2	2	4	3	2	=	13	

1893—4 шк. године било их је из округа или вилајета:

	У	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	СВЕГА
велескога: . .	26	6	—	1	—		33
прилепскога: . .	19	2	1	4	—		26
крушевскога: . .	11	9	2	2	—		24
битољскога: . .	11	4	4	3	—		22
тетовскога: . . .	10	3	3	3	1		0
кичевскога: . . .	11	2	4	—	1		18
дебарскога: . . .	3	3	6	1	1		14
охридскога: . . .	—	3	1	—	1		5
приштинскога: . .	1	—	—	1	2		4
новопазарскога: .	—	—	—	2	2		4
кумановскога: . .	1	2	—	—	—		3
гњиланскога: . .	1	—	1	—	—		2
скопљанскога: . .	—	—	1	—	1		2
беранскога: . . .	—	—	2	—	—		2
призренскога: . .	1	—	—	—	1		2
<hr/>							
Свега из Турске: . .	95	34	25	17	10		181
„ Босне и Херц. .	2	—	—	1	—		3
„ Црне Горе: . . .	—	—	—	8	3		11
„ Хрватске: . . .	2	1	—	—	—		3
„ Аустро-Уг.: . .	2	—	—	1	—		3
„ Краљ. Србије: .	9	—	4	3	—		16
<hr/>							
Свега из др. земаља: .	15	1	4	13	3		36

Из овога се види, да их је највише из округа: велескога, кичевскога, прилепскога, битољскога, тетовскога и крушевскога. Онда долази дебарски. А кад се узме карта Балканскога полуострва, видеће се, да је ово јужни део Старе Србије, десни слив Вардарев, најбрдовитији крај између Вардара и Црнога Дрима, с центром Крушево - Прилеп. Ако окружимо овај предео, онда Велес долази у северни, Битољ, у јужни, Кичево и Дебар у западни крај његов; а Тетово у северо-западни, бл. Призрену.

4. Године узраста

Занимљив је преглед по годинама старости. Ова се школа и овим одваја од других. Њени су ученици много *одраслији* од ученика других школа њеног ранга.

Ево прегледа за ове три године.

				1891 2	1892 3	1893 4
Од	9 година	било	их је :	2	1	2
"	10	"	"	3	1	3
"	11	"	"	1	2	3
"	12	"	"	7	3	11
"	13	"	"	10	9	23
"	14	"	"	15	11	18
"	15	"	"	18	17	23
"	16	"	"	24	19	26
"	17	"	"	14	24	24
"	18	"	"	20	12	18
"	19	"	"	14	15	16
"	20	"	"	9	13	20
"	21	"	"	4	11	9
"	22	"	"	4	3	6
"	23	"	"	—	4	7
"	24	"	"	3	3	2
"	25	"	"	1	1	4
"	26	"	"	1	3	1
"	27	"	"	1	1	—
"	33	"	"	—	—	1

Из овога се види, да их је највише од 13 па до 20 година, и да их је више преко 20 него испод 13 година.

По узрасту дакле ученици ове школе према-

шају доба основне школе и долазе у доба гимназиске и преко овога. *)

Кад се гледа по разредима, излази, да ученици млађих разреда нису ни мало млађи од ученика старијих разреда, јер и у њима има исто толико њих преко двадесет година као и у овим.

5. По родитељима

Одвех је занимљив и карактеристичан преглед ученика ове школе по родитељима. По редовним нашим школама готово је реткост и одвех незнатан проценат оних, који немају родитеља. Међу тим, овде је готово то правило.

Ево како стоји с тим.

	1891 2	1892 3	1893 4
Није имало ни оца ни мајке:	45	36	49
Имало само оца	42	35	50
„ „ мајку	23	29	41
„ „ и оца и мајку	41	53	77

По томе, од 151 1891|2 имало је родитеље само 40; а 110 није имало или оца, или матере, или ни једно. Од 153 1892|3 имало је оба родитеља 53; а 100 није имало или једно, или друго, или обоје. Од 217 ученика 1893|4 имало је оба родитеља 77; а 140 није имало или оца, или мајке, или ни једно.

Из овога се види карактеристична одлика ученика ове школе: да су великом већином: сирочад. Синовско срце српско не одваја се тако лако од родитеља. А они који остану без родитеља, особито без мајке, потуцају се по свету, да траже себи среће

Од ових било је 3—4 жењених и имали су деце. И жена и деца остала су им тамо, на вилајету, а они дошли овамо по радњи.

Кад се по годинама загледају мало боље ови бројеви, види се, да је сирочића пре било *више*, да их је најпре било највише те, по томе, као да су у почетку *сами сирочићи* и долазили у ову школу. Што даље идемо овако, то их је све мање. А ово је веома значајно за школу. Значи, да и родитељи све више увиђају важност писмености и корист од ове школе, и почују да дају децу своју као у редовне

6. З а н и м а њ е

Да наведемо преглед по занимању само од ове последње године.

Тако, било је:

Зидара	117
Цигљара	5
Надничара	13
Хлебара	10
Пиљара	4
На занату	9
Послужују	59
Свега	217

Види се, дакле, да их је огромна већина *зидара*. А кад се узме, да су и надничари већином зидари, а посао цигљарски да је сличан зидарском, онда излази, да их од овога посла има пуне *две трећине*. И они су сви у нижим разредима. У вишим има највише оних што послужују. То су највише они из Црне Горе, Краљевине Србије и цр. земаља, сем Турске.

III

Настава и успех

До почетка 1891/2 школске године предмети наставни били су подељени и у основној школи на поједине наставнике. Тако је сваки имао у сваком разреду по нешто. Од те године учињена је измена, те цео I разред има *један* наставник, цео II разред други, а III трећи. Само у приправној остала је подела на предмете. А Певање и Турски језик слушали су сви заједно. Исто тако и Зидарство с Цртањем у основној школи предавало је нарочито лице.

Школска година почиње 1. Септембра и траје до Петрова дана. У Јуну ученици полажу испит. Но пошто их је тада много по радовима, то их мало дође на испит сад. За то га многи полажу у почетку идуће године, Септембру или Октобру, па онда пређу у старији разред.

Од целог броја 1891/2 шк. године дошло је и полагало је испит:

у I разреду I одељ.	12
„ I „ II „	17
„ II „	11
„ III „	10
„ I „ приправне	10
„ II „ „	11
Свега	71 ученик

Од ових положило је испит:

у I разреду (оба одељ.)	25
„ II „	8
„ III „	7

„ I разреду приправне	• 6
„ II „	• 10
Свега	• 56 ученика

По упису, у општем резултату, било их је:

	У	I	II	III	осн.	I	II	ПР.	СВЕГА
одличних	•	—	1	1	„	1	1	„	4
врло добрих	•	15	4	5	„	4	7	„	35
добрих	•	14	6	3	„	5	3	„	31
слабих	•	—	—	1	„	—	—	„	1

1892/3 шк. године дошло је на испит на крају године:

у	I разреду осн.	•	•	•	•	12
„	II „	•	•	•	•	11
„	III „	•	•	•	•	11
„	I „ припр.	•	•	•	•	14+1 ванр.
„	II „	•	•	•	•	10+1 „
Свега	•	•	•	•	•	58+2 ванр.

Од ових положило је испит:

у	I разреду осн.	•	•	•	•	12
„	II „	•	•	•	•	11
„	III „	•	•	•	•	11
„	I „ припр.	•	•	•	•	12 и
„	II „	•	•	•	•	10+1 ванр.
Свега	•	•	•	•	•	56+1 ванр.

Чудновата случајност, да је и ове године, као и прошле, свршило 56!

Но ове године било их је:

	I	II	III	осн.	I	II	ПР.	СВЕГА
одличних	•	6	5	6	•	4	3	24
врло добрих	•	1	5	5	•	6	7	24
добрих	•	5	2	—	•	3	—	10

По томе, успех је ове године био знатно бољи
но прошле.

1893/4 шк. године дошло је на крају године
на испит :

у	I	разр.	основ.	11
"	II	"	"	7
"	III	"	"	15
"	I	"	приправ.	21
"	II	"	"	12
								<hr/>
Свега . . .								66 ученика.

Од овога броја положило је испит :

у	I	разр.	основ.	11
"	II	"	"	7
"	III	"	"	15
"	I	"	припр.	14
"	II	"	"	7
								<hr/>
Свега . . .								54 ученика.

Занимљиво је дакле, да је ове године, бад их
је највише било уписано, положило испит најмање.
Узрок је томе : прво, што је било лепо време овога
пролећа, те се разишли по радовима, особито зи-
дари : а друго, што су ученици строжије оцењивани.

По успеху ове године било их је :

	I	II	III	осн.	I	II	пр.	свега
одличних . . .	6	3	2	"	4	2	"	17
врло добрих . . .	3	2	9	"	6	4	"	24
добрих	2	2	4	"	4	1	"	13

Успех је дакле ипак више него врло добар.

Ученици су веома вредни, особито они из јужне
Старе Србије, испод Шаре. Али им највише смеће
посао и краткоћа времена.

Владања су сви примернога. Казне се никакe не употребљавају. А, ако би се ко показао упоран и недостојан школе, он се отпусти. Такав је био само један случај 1891|2 и хтео да буде један 1893 4. Занимљиво је, да су обојица из Црне Горе, и да се с њима највише има посла због свађе, боја, бежања с послуживања, непоштовања туђе својине итд. Старосрбијанци су много мирнији и бољи. Они су веома скромни у свему, а вредноћом надмашују, рекао бих, и нашу омладину у Краљевини.

IV

Наставна средства

Сва наставна средства, као: књиге, писаћи и цртаћи прибор, набавља Друштво Св. Саве преко управе школске. Друштво је отворило кредит управи школској код књижарнице В. Валожића, и ова изузима кад јој што треба на требовања, која Друштво после исплаћује. Тако школа долази до свих својих потреба уредно и на време.

Последње две године и краљевско-српско министарство просвете, желећи помоћи овој сирочади, изволело је на молбу управе ове школе одобрити, да се за потребу ове школе издаду из Државне Штампарије све књиге, које су државна издања, а могу послужити као ручне ученицима њеним.

Тако исто и општина београдска, сем зграде, огрева и осветљења, давала је много пута и хартије, те се Друштву олакшавало и у овоме:

Н а с т а в н и ц и

Наставници за ово време били су:

1. Г. *Зарија Пошовић*, благајник краљ. - срп. Народног Позоришта а доцније статистичар министарства просвете и црквених послова, за Науку хришћанску, Словенски језик и Певање, од постања школе до данас.

2. Г. *Манојло Смиљанић*, философ а доцније предавач III београдске гимназије, за Српски језик и Рачун, до краја 1892|3 шк. год.

3. Г. *Јован Борђевић*, философ, за Земљопис, Српски језик и Српску Историју, до краја 1891|2 школске год.

4. Г. *Аврам Пошовић*, философ, за Рачун, Срп. језик, Српску и Општу Историју, до краја 1891|2 школске год.

5. Г. *Божански*, подинжињер, за Геометрију, Цртање и краснопис, до краја 1891|2 шк. г.

6. Г. *Лука Зрнић*, философ, за Српски језик, Српску Историју и краснопис, само 1892|3 шк. г.

7. Г. *Спасоје Станишић*, сврш. техничар, за Зидарство, Геометрију, Цртање и Краснопис, од почетка 1891|2 па до Марта.

8. Г. *Божидар Минић*, техничар, за Зидарство, Геометрију и Цртање, од Марта 1891|2 па до краја 1893|4.

9. Г. *Јован Марковић*, техничар, за Рачун и Земљопис 1893|4 шк. г.

10. Г. *Владимир Спасојевић*, писар министарства просвете, а за тим г. прота *Сава Пјешчић* Српски језик и Српску Историју 1893|4 шк. г.

11. Г. *Петар Шреиловић*, учитељ а за тим чиновник Народне Банке, за I, а за тим за II разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

12. Г. *Дим. Илић*, учитељ, у почетку за I, а за тим за III разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

13. Г. *Михаило Сретеновић*, учитељ, а за тим г. *Радул Веловић*, бивши учитељ и порезник, за I разред основне школе 1892|3.

14. Г. *Јевто Ербез*, слушалац на В. Школи, за I разред осн. школе 1893|4 шк. г. И

15. Г. *Петар Симоновић*, двјурниста, за Турски језик од почетка 1893|4 шк. године.

Управници, а у исто време и наставници, за ово време били су:

г. *Ђура Милијашевић*, професор а за тим директор треће београдске гимназије, 1889—90,

г. *Милош С. Милојевић*, професор и управник пансионата друштвенога, 1890—91, и

г. *Јован Миодраговић*, професор учит. школе, 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. године.

VI

Ђачка књижевница

По занимању своје ученици ове школе, сем школских књига, не би имали шта друго да читају. А да би то било на штету не само успеха у читању, него и самога њиховог образовања, то је извесно.

За то је управа школска прегла, да у школи ој састави једну збирку одабранијих књига, одабч ученици узимали на читање. За ту је по-

требу прво управник отишао у Дом, и од свих књига што их има тамо одабрао понајбоље и најзгодније. Одатле је донесено око две стотине разних књига. За тим су од појединих лица стизали поклони и завођени су у списак. Тако данас ова „ђачка књижница“ броји на три стотине разних дела, zgodних за ову потребу, и око 4—5 стотина комада.

Поред свих својих послова вредни ученици ове школе достижу да узимају из ове књижнице на читање и да читају, особито они из старијих разреда. Њима је дат списак, и они знају којих књига има у књижници и узимају који коју хоће. Многи су од њих прочитали по 10, 15, 20 књига а по неки и више.

Тако је поред наставе створен још један моћан чинилац образовни или средство за ширење знања и писмености и за упознавање с књижевношћу.

VII

С в е ч а н о с т и

Што су славе и свечаности домаће у животу народноме, то су разне светковине школске у животу школскоме. Не само да се чељад, домаћа и школска, тада више види као једно међу собом, него том приликом долазе у тешњи додир и с другима и уче се уљудности и образности.

Оваких свечаности наша је школа имала више но друге школе.

Прво, наша је школа сваке године прослављала славу школску *Св. Саву*. Прослава се вј у Дому друштвеноме. Ни једна школа у Беогу

не може се похвалити тако многобројном походом као наша. Сваке године све су просторије препуне света, да је тешко реда одржати. Ученици певају српске народне песме из Македоније и Старе Србије и декламују прилагодне декламације; и то ће бити оно, што највише мами публику на прославе њене. А за ово највише има да се захвали вредноме хоровађи и наставнику ове школе г. Зарији Поповићу, који марљиво скупља тамошње народне песме и слаже их у „китице“.

Трошкове око овога подноси *домаћин*, који се бира од оних грађана престоничких, који су отуда родом.

Друго, вечерња школа чини сваке године у Мају месецу *излете у поље* (екскурзије). Ово су најлепше и најкорисније светковине за ученике ове школе. Јер тога дана виде се заједно сви са својим наставницима, виде много и проведу се најлепше. Доовогодишњи излети чињени су у манастир Раковицу, а овогодишњи на Авалу. Трошкове за ово подноси Друштво.

Даље, већ је две године како Друштво приређује ученицима и наставницима ове школе, обично по Св. Сави, по једну *заједничку вечеру*. Обе су биле код признатог родољуба Старо-Србијанца г. Косте Шуменковића. Тада дође и по који члан Главног Одбора, од отране друштвене, те се сви заједно проведу. Ученици ове школе, који као надничари проводе самачки живот, овом приликом најбоље виде, да су јединице једнога народа и да сваки за себе, без ове целине, не вреди ништа. А кад се одушеве нашим лепим песмама народним и декламацијама, онда је милина гледати ову младу љу, како се између себе грае и љубе.

На послетку, наша школа и сама ствара прилике за заједничке свечаности, и то не само за себе но и за ширу публику. Она има части, да је позивају, да *суделује* са својим кором на концертима, забавама итд. Она и сама *приређује села* у корист својих сиротних ученика, и она су јој увек добро испадала. Ученици овде виде, да, удружени, и они могу нешто да створе и пруже публици. Ове последње године она је приредила на Цвети у дворници Вел. Школе „Старосрбијанско вече“, које је у свему испало на опште задовољство.

VIII

Зграда, огрев, осветљење

Вечерња школа нема своје нарочите зграде. У Дому друштвеном она не може да буде с тога, што Дом није на средокраћи, него на крају, и то баш на ономе, одакле има најмање ученика. А за долажење и одлажење ноћу, особито зими, ово је и сувише јак разлог.

Предавања се држе у једној од основних школа, која је на средокраћи, а то је теразиска мушка основна школа. Општина је уступила не само зграду, него даје још и дрва и „гас“ (петролеум). А док се још спроведе електрично осветљење и просече и кадрише улица и удари тротоар оном страном којом се долази школи, онда ће се све учинити што једној престоници доликује да учини за овако крупне и племените циљеве.

IX

ШКОЛСКА ГОДИНА

Школска година траје од 1 Септембра па до Петрова дана, дакле 10 месеци. Јула и Августа школа не ради.

Уписивање ученика почиње од 1 Септембра и продужује се готово до краја тога месеца. Дотле се већином упишу сви стари ученици, сем оних, који су послом ометени, који нису у Београду. Дотле положи испит они, који су пали из по кога предмета, или који нису могли доћи на испит у Јуну. Међу тим, нови ученици, за I разред, као што смо видели, уписују се непрестано; и што се даље улази у јесен и зиму, то све више.

На Петров дан после службе ученицима се свечано саопшти резултат испита и успеха годишњег и добри ученици обдаре се књигама, те да имају за читање и преко распуста школског.

X

Завршетак

То је живот и садање стање ове скромне установе, што се зове вечерња школа.

Она је и сувише скромна да задовољи све просветне и образовне прилике српског народа ван Краљевине, а особито у великој Отоманској царевини, и све умне и моралне потребе оних који у дођу. Али она се теши тиме, што чини *колико може*.

И нека би ова малена, невидична школа сваке године само по стотину задобијала за српску књигу и просвету, па је то за десетак година читава војска пионира на пољу рада за добро народа нашега.

Нашем народу и у Краљевини, а камо ли ономе у Отоманској царевини, треба што више просвете. Просвета ће га упутити како да живи и да истраје у мирноме развитку своме и светскоме.

Томе служи и вечерња школа.
